

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

KIRGIZ ŞECERELERİNE GÖRE TÜRK BOYLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TİMURLAN OMOROV

ANKARA- 2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

KIRGIZ ŞECERELERİNE GÖRE TÜRK BOYLARI

TİMURLAN OMOROV

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Üçler Bulduk**

ANKARA- 2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

KIRGIZ ŞECERELERİNE GÖRE TÜRK BOYLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Üçler Bulduk

Tez Jüri Üyeleri
Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.
(...../...../200.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....
İmzası
.....

ÖNSÖZ

Boylar halinde yaşamak, ya da boy organizasyonları halinde çeşitli siyasi kuruluşlar meydana getirmek, İslam Öncesi Türk Tarihinin en karakteristik özelliklerinden biridir. Bu boy yapısının sağlamlığı sayesinde Türkler Kadırgan Dağlarından Orta Avrupa'ya kadar çok geniş bir sahaya yayılma imkânı bulmuşlar ve benliklerini kaybetmemişlerdir. İslamiyetin kabulünden günümüze kadar geniş bir coğrafyada hala boy hayatını yaşayan değişik Türk grupları varlığını sürdürmektedir.

Tarihi kaynaklarda değişik Türk topluluk ve kavimlerine ait menşe', şecere/boylar hakkında yeterli malumata sahibiz. Özellikle göçer hayatı muhafaza eden Kazak, Özbek ve Kırgızlara ait boyların kendilerine has pek çok sancıra/şecere bilgileri günümüzde dahi halklar arasında bilinmektedir. Hatta yedi atasını saymayan kişi soysuz kabul edilir. Çarlık Rusyasının işgalinden sonra ve özellikle Sovyet döneminden itibaren Ruslar kendi hâkimiyetlerini korumak için, boyların ayırımı politikasını şuurlu bir biçimde uygulamış; Kırgız uruglarını sanki ayrı kökenleri varmış gibi göstererek birbirine düşürmenin yollarını aramıştır. Nitekim Kazak ve Kırgız boyları bu siyasetle birbiryle mücadele etmiş, hatta Kırgız urugları da kendi içlerinde çatışmalar yaşamıştır. Biz bu çalışmamızda şecerelere dayalı olarak Kırgız boylarını ele alırken, ayrıştırıcı değil birleştirici olmayı hedeflemekteyiz. Nitekim çalışmamızda görüleceği üzere Kırgız şecerelerinde adı zikredilen pekçok boyun Oğuz, Özbek ve Kazak boyları ile aynılaştığı, en azından isimlerinin aynı olduğu aşikardır.

Tezimizde Kırgız Türkleri şecerelerine dayanarak Türk boyları hakkında bilgiler sunmaya gayret ettik. Günümüzde Kırgızlar Boylarının içinde bulunan Kıpçak, Kuşçu, Basız gibi boyların tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu boylar hakkında de bilgileri sunmaya gayret ettik. Kırgız Sancıralarının yanısıra Kaşgarlı Mahmud, Reşideddin, Ebulgazi, Emir Doğlat gibi dönemlerinin en önemli kaynaklarındaki bilgileri mukayeseli olarak kullandık. Bu tezi hazırlamamızda büyük emeği geçen değerli hocamız Prof. Dr Üçler Bulduk'a minnettarım. Ayrıca, Ankara Üniversitesi Genel Türk tarihi hocalarına saygılarımı sunarım. Ders zamanında tarih biliminde bilgilerimizi geliştirmemize büyük katkıları olan değerli hocamız Prof.Dr Mustafa Kafalı Beye minnettarım.

Ankara Haziran 2008

İÇİNDEKİLER	SAYFA
ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
GİRİŞ: KIRGIZ TARİHİNİN İLK DEVİRLERİ	1
I. BÖLÜM: KIRGIZ ADI VE BOYLARI HAKKINDA	11
I.I- Kırgız Adı ve Etimolojisi	11
I.II-Kırgız'ların Yaşadıkları Sahalar	15
A-Enesay (Yenisey)- Kırgızları	16
B-Tanrı-Dağ Kırgızları	19
II.BÖLÜM:KIRGIZ BOYLARINA AİT ŞECERELER	23
I-a: Bala Aylıçı	23
I-b: Osmonalı Sıdık	23
I-c: Talıp Moldo(Talıp Baybolot Oğlu)	29
I-d: Togolok Moldo (Bayımbet Abdırâhman Oğlu)	30
I-e: Tölök Törökan Oğlu	37
III.BÖLÜM: ŞECERELERE GÖRE KIRGIZ BOYLARI	
III. I-Kırgız Boylarının Tasnifi	40
III.II-'ONG' Sağ Kol Boyları	45
III.III-Sol Kol Boyları	55
III.IV- İçkilikler	62

IV.BÖLÜM:KIRGIZ SANCIRALARINDA GEÇEN DİĞER TÜRK BOYLARI

IV.I- Oğuz Türk Boyları	66
IV.II- Özbek Türk Boyları	75
IV.III-Kazak Boyları	85
ÖZET	89
SUMMERY	92
KAYNAKÇA	96

GİRİŞ

KIRGIZ TARİHİNİN İLK DEVİRLERİ

Kırgızların tarih sahnesine çıkmaları hususunda Çin, Türk ve İslam kaynaklarında az veya çok pek çok bilgi bulunmaktadır. Biz burada kronolojik olmakla beraber daha çok bu kaynaklara dayalı olarak Kırgızların ilk dönemlerinden İslami döneme kadarki yaşayışlarına dair bilgileri ayrı ayrı sunmaya çalışacağız. İlk olarak Çin kaynaklarında Kırgızlar hakkında sunulan bilgileri vereceğiz.

Kırgızlar bilinen tarihte ilk defa Büyük Hun İmparatorluğunun Shan-yü'sü Mo-tun (Mete) zamanında zikredilmişti. Han Shu adlı Çin yıllığında, Mete'nin Hun tahtına çıkışından sonra ona tabi olan kuzeydeki ülkeler sıralanır. Buna göre Hun-yü, Ch'ü-she, Ting-ling, Hsin-li ve Ko-k'un ülkeleri Mete'ye tabi olmuşlardır. Ko-k'un (Ke-k'un) olarak adlandırılanlar Kırgızlar'dır¹. Muhtemelen M. Ö. 203 yılı dolaylarında adını saydığımız diğer kabilelerle bağlanan Kırgızlardan bundan sonra fazla bir bahis yoktur. Bu esnada Altay dağlarının kuzeyinde Kem ırmağı civarında yaşıyorlardı. M. Ö.99'da iki Çinli general Li Ling ve Wei Lü, Çin'deki Han hanedanından kaçıp Hunlara sığındıkları zaman, Hunlar bu generallerden Wei Lü'yü Ting-Ling'ler üzerine, Li Ling'i ise Kırgızlar üzerine idareci tayin ettiler². Bunlardan başka Hun döneminde Kırgızlarla ilgili kayıt yoktur. Hiç bir yerde ve olayda adlarından bahsedilmemektedir.

M. Ö. 46 yılında Chih-chih (Çiçi) Shan-yü tarafından mağlup edilen Kırgızlar, bu hükümdara itaat etmek zorunda kalmışlardı. Bu sefer Chien-k'un adıyla zikredilen Kırgızlar, Chih-chih tarafından yenilince devletin doğusundaki asıl merkezine 7000 lig (3720 km) mesafede bir yere çekilmişlerdi. Güneydeki Kuca (Ch'ü-she)'ya ise beş bin li (2650 km) uzaklıkta idiller³. Söz konusu bölge Altay dağlarının kuzeyinde ve Tannu-ola (Sayan) dağlarının batısına düşmektedir. Kırgızlardan haber alamadığımız bunun öncesi devirde Wusunların yaşadığı Isık-Gölün kuzeyine doğru yayıldıkları ve Chih-chih Shan-yü tarafından mağlup edilince tekrar eski yerlerine döndükleri anlaşılmaktadır.

Kırgızların Gök Türk devletinin kuruluşundan itibaren tarihi metinlerde yeniden yer almaya başladığı görülmektedir. Aslında Kırgızların Gök-Türk devleti kurulmadan önce

---

¹ Han Hanedanlığı Tarihi, Hsiun-Nu (Hun) Monografisi, TTK yay.,Ankara 2004, s. 9 (Haz.: A.Onat, S.Ersoy, K.Ercilasun)

² Ahmet Taşağıl, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk boyları, Ankara 2004, s. 74 -75

³. A.g.e., s 74.

menşe efsanelerinde adlarına tesadüf edilmektedir. Gök-Türklerin ikinci menşe efsanesinde Aba kan nehri ile Kem Nehrinin arasında yaşadıklarından bahis vardır.

Buna göre ‘Gök-Türklerin atarında Ni-shing-tou’nun oğullarından birisi değişip beyaz ördek olmuştur. Unvanları Ch’i-ku idi ve Aba kan (A-fu) Suyu ile Kem(Chien)Suyu arasında yaşıyorlardı ⁴. Efsanevi kayıt olması sebebiyle fazla ilmi değeri bulunmayan bu bilgidен yine de Kırgızların 552 yılından önceki dönemde Kem nehri ile Aba kan Irmağı arasında yaşadıkları sonucu çıkarmak mümkündür. Ayrıca bu bilgi Kırgızların Gök-Tüklere olan yakınlığı göstermesi açısından son derece mühimdir.

552 yılı dolaylarında Gök-Türk devletinin kuruluşu esnasında Kırgızların adı tarihi kayıtlarda geçmiyor. Ancak, 553 yılında Gök-Türk devletinin başına geçen Mukan Kağan, 555 yılında devletini hızla büyötmeye başlamıştı. Bu yılda doğudaki Ch’i-tan(Kıtan) kavminin yenilmesinden sonra Mukan’a kuzeylerindeki Kırgızlar itaat etmişlerdir.560 yılında Mo-kan Kagan idaresindeki Kök Türklerin tabiyetine giren Kırgızlar, kaganlığa vergi vermek ve ihanet etmemek şartıyla serbesttiler. Çok keskin ve kaliteli silahlar yapan Kırgızların bir bölümü ziraatla meşgul oluyorlardı. Onlar Kök Türk Kaganlığının silahlarını, çeşitli ev eşyalarını ve hayvan yemlerini de temin ediyorlardı. İşbara Kagan tahta çıktığı sırada (581-587) Kırgızların, Mo-kan’ın oğlu Apa’nın (Ta-lo-pien) idaresine geçtiklerini, ancak İşbara’nın Apa’ya şiddetle hücum ettiğini ve bu yüzden pekçok Kırgız’ın da öldüğünü biliyoruz⁵.

568 yılında Bizans elçisi Zemerkhos, Batı Gök-Türklerini idare eden İstemi Yabgu’nun yanına Tanrı Dağlarının kuzeyindeki Aktağ’a gittiğinde kendisine bir Kırgız kızı sunulmuştu⁶. 572 yılında Mukan Kağan ölünce onun yas törenine katılan kavimler arasında Kırgızlar da vardı. Bu konu hakkında bilgiler Orhun Abidelerinde net şekilde sunulmaktadır⁷.

630 yılında Batı ve Doğu Gök-Türk devletleri yıkılarak Çin’deki T’ang hanedanına bağlanmıştı. Neticede Orta-Asya’da yaşayan Türk boyları bağımsız hareket etmeye başladılar. Sir Tarduşlar bunların en kuvvetlisi idi. 627 yılını takip eden zaman sürecince Sir Tarduşlara bağlandığı anlaşılan Kırgızlar onlar tarafından gönderilen bir İlteber tarafından idare ediliyordu. Ayrıca Ch’i-hsi-pei, Chü-sha-p’o-pei ve Ami-pei adlarında üç Kırgız idareci de yönetimde söz sahibi idiler. Diğer boyların çoğu onlara itaat etmişlerdi. Bu arada Gök-Türk hanedanından Ch’e-pi Teğın, Karluk ve Kırgız(Chie-ku) gibi Türk boylarını kendine bağlayarak kuvvetlendi. ⁸ Daha sonra kendini kağan ilan eden söz konusu Teğın, Çin’deki

---

⁴ Adı geçen eser, s. 74

⁵ Saadettin Gömeç, Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri, Ankara 2002, s.8-9

⁶ L. Ligeti, Bilinmeyen İç Asya (trc. S. Karatay) Ankara 1986, s. 66

⁷ Kül Teğın Yazıtı, doğu, 4 ve Bilge Kağan Yazıtı, doğu, 5.

⁸ Ahmet Taşağıl, Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları, Ankara 2004. S, 75

T'ang İmparatorluğunun entrikaları neticesinde pasifize edilmişti. 648 yılında cereyan eden bu hadiseler neticesinde Karluk, Sir Tarduş, Buğut ve benzeri Türk boylarını elçi gönderip Çin imparatoruna hediyeler sunmuşlar. Kırgızlar da bu esnada elçi göndererek Çin imparatoruna kendi ülkelerinde yetişen mallarından hediye verdiler. Arkasından reisleri İlteber unvanlı Shih-po-ch'ü A-chan adlı şahıs T'ang sarayına geldi. İmparator T'ai-tsung onun şerefine eğlence tertip etti. 650 yılını takiben Gök-Türk kağanlığı, askeri valiliklere bölündüğü zaman Kırgız(Chien-k'un) askeri valiliği de ihdas edildi. Kırgız reisi ilteber askeri vali ve sol istihkâm (savunma) generali ve de Li-yen-jan Tu-hu olarak tayin edildi ⁹.

Kırgız İl-teberlerinin Çin'e de gittikleri biliniyor. Arkasından Bars-Beg adlı birinin Kırgızların kaganı ilan edildiğini görüyoruz. Onun Inançu Alp Bilge unvanına da sahip olduğu söylenmektedir. Kırgızlar o döneme göre iyi silahlanmış bir askeri güce sahiptiler. Tam teçizatlı atlı birlikleri vardı. Belki de onlarla sonucu Türk milletinin zararına olan bir savaşa girmenin faydasız olduğunu düşündüklerinden Bars Beg, Bilge'nin kız kardeşi ile evlendirilerek bir yakınlaşma tesis edildi. Hatta bu sırada anlaşıldığına göre, Azlarla bir muharebe de olmuş olabilir. Fakat daha sonra, Bars-Beg'in de Kök Türk Kaganlığına karşı ayaklandığı ve öldürüldüğü görülmektedir: Bars, beg idi. Kagan adını burada biz verdik. Küçük kız kardeşimi prenses olarak verdik. Kendisi yanıldı ve öldü. Halkı kul-köle oldu, diye kitabelerde bir de serzeniş vardır. Görüleceği üzere 699'da, Kırgız ülkesi sahipsiz kalmasın diye, bir savaş yapılmış ve Kırgızlar da düzene sokulmuştur¹⁰.

708 yılında Kırgızlar tekrar Çin'e elçi göndererek kendi ülke mallarından sundular. Arkasından 713 -755 yılları arasında tam dört kere daha Çin sarayına elçi yollayarak hediye verdiler. 758'de Uygurlar tarafından yenilerek itaat altına alındılar. Bundan sonra Büyük Uygur Kağanlığına dahil olduklarından tarihi olaylarda isimleri geniş geçmiyor. Uygur yönetimi altında olan Kırgızlar ismi Chia-chia-ssu şeklinde değişmişti. Bu kelimenin anlamın de belirtmeye girirsek sarı-kızıl yüzlü anlamı veriyormuş. Bu esnada Kırgızlar, yine de Karluk, Tibet, İran(Ta-shih) gibi boy ve devletlerle münasebetlerini devam ettirmişlerdi. Uygurlar, onların reisi A-je'ya(AJO) makam ve unvanlar vermişlerdi. Zamanla Uygurlar kuvvetten düşünce AJE(A-ce) kağanlığını ilan etti. Bu zaman olayları durdurmak isteğiyle Uygurlar bazı kumandanlarını gönderseler de güçlü kuvvetli Kırgız ordularıyla baş edemediler. Üstelik Uygur kumandanlarından Külüg Baga, Kırgızlara rehberlik ve yardım ederek Uygur kağanının merkezini bastırdı¹¹. Yenilen Uygur kağanı Ho-sa öldürüldü. Tarih

---

⁹ Adı geçen eser, s. 77

¹⁰ Saadettin Gömeç, a.g.e., s. 9

¹¹S.Gömeç, a.g.e., s.13

biliminde önemli konuyu belirten bu olay 840 senesinde oluşmuştu. Bu olay neticesinde diğer bütün Uygur kumandanları ve teginleri de mağlup olmuş. Uygurların otağı ve Çin asıllı T'ai-ho prensesleri Kırgızların eline geçti. Daha sonra Kırgız kağanı kendi yönettiği bölge merkezini Uygur Kağanın merkezine on beş günlük mesafede olan Lao Dağının güneyine nakletti. Kırgızlar, elde ettikleri bu büyük zaferden bir yıl sonra on tarkandan oluşan bir elçi heyetini Çin'e gönderdiler. Heyetin amacı Kırgız Türkleriyle Çin arasında iyi ilişkiler oluşturmak ve Uygurların elinden alınan T'ai-ho prensesi iade etmek idi. Ancak Uygur Kağanı Üge, Kırgız elçilik heyetini yolda bastı ve askerlerin hepsin öldürerek, adı geçen prensesi ele geçirdi. Bu arada Çin imparatoru yiyecek sıkıntısı çeken Uygurlara yirmi bin ölçek tahıl vermiş, fakat yerleşmeleri için Çin'in iç bölgelerine girmelerine müsaade etmemişti. Akabinde Uygurlar arasında iç anlaşmazlık çıktı ve istikrarlı bir devlet kuramadılar¹².

Kırgızlar, yaklaşık bir asır süren Büyük Uygur Kağanlığına son vererek Ötüken bölgesini ele geçirdiler. Akabinde bağımsızlıklarını ilerletmek ve sağlam bir devlet kurmak için harekete geçtiler. 842 yılın sonbaharında Kırgızlar, T'ang hanedanına bir elçi daha göndererek, T'ai-ho prensesin durumunu sordular ve öldürülen askerlerin intikamı için Uygurlara saldırmak üzere izin istediler.¹³ Çünkü Uygurlar, o sırada Çin'in himayesinde idiler. Buna rağmen Üge Kağan her fırsatta T'ang imparatorluğu topraklarına saldırıyordu. Neticede çeşitli entrikalarla Üge Kağanı zor durumlara düşüren Çinliler, Sha-t'o ve Ch'i-pi gibi kendi idareleri altındaki boylarla harekete ederek Üge Kağana baskı düzenlediler. Bu çarpışma de oldukça sert olmuştu. Çarpışma sırasında yaralanan Üge, T'ai-ho prensesi ve diğer ağılıklarını savaş meydanında bırakarak Kara Arabalı Oğulları kabilesi yanına sığındı. Çinli prenses de kendi ülkesine teslim edildi.

843 senesinin başlarında Kırgızlar, Chu-we-he-suo başkanlığında bir elçilik heyetini T'ang hanedanına yollayarak yeni kurdukları devletin tanınmasını istediler¹⁴. Adı geçen elçi üç sene sonra T'ang hanedanı başkentine varabildi. İmparator onun gelişinden çok memnun olmuştu. Hemen teşrifat işlerinden sorumlu vezir Chao Fan'a Kırgız ülkesine gitmesini emrettiği gibi, Li Te-yü'ye Kırgızlar hakkında teferruatlı bilgi hazırlamasına emretti. Chao Fan'ın götürmesi için imparator tarafından Li Te-yü'e bir ferman hazırlatıldı. Fermanda imparator Kırgız Kağanının sağlık başarı ve mutluluk içinde olmasını diliyor ve sonra, onun başarılarının ününün Çin sarayının kapılarına kadar ulaştığını belirtiyor, arkasından Kırgız

---

¹²A.Taşgılı, Adı geçen eser, s. 80–81

¹³Adı geçen eser, s. 79

¹⁴ Adı geçen eser, s. 86

Kağanının cesaretini, aklını kabiliyetini övüyordu. Bundan sonra tarihi derinliklerden o vakte kadar meydana gelen Kırgız-Çin ilişkilerini açıklayarak, bütün yabancı kabilelerin Çine tabi olduğu zamanları vurguluyordu. Sonra kendi tahta çıkışından ve Kırgızlarla eski münasebetlerini devam ettirmek isteğinden bahisle Uygurların, 742 senesinden sonra aralarını ayırdığını söylüyordu. Uygurların Çine çok zarar verdiklerini fakat, T'ang hanedanına en sıkışık anlarda yardım ettiklerini(Çin iç isyanlarının bastırılması sırasında)ifade ederek şimdi Çin'in sınırlarında sığıntı olarak yaşadıklarını vurguluyordu. Kırgızlar tarafından mağlup edilince Çin'e yaklaştıklarını fakat onların yardımına rağmen Çin sınırlarını sık-sık taciz ettiklerini ve ani baskılar düzenlediklerini ve bu yüzden Liou Mien kumandanının onlara baskı yapıp Kırgızların sorduğu T'ai-ho prensesi kurtardığını ve Uygurların dağıldığını bildiriyordu. Bundan sonra Kırgızları, mağlup Üge Kağanın sığındığı Kara Arabalı Oğulları (Hei-ch'e-tzu)kabilelerine karşı hücumu davet ediyor, bu şekilde iki ülkenin arasının dost olabileceğini ve barış içinde yaşayacaklarını açıklıyordu¹⁵.Bu yılın haziran ayında ise En-wu-ho adlı Kırgız elçisi Çin sarayına gelmiş imparatorun eğer Uygurlar ile Hei-ch'e-tzu'lara saldırırlarsa kağanlıklarının tanınacağı konusunda bir cevap almışlardı¹⁶.Aynı yılın başında Çinli devlet adamı Chao Fan'ın imparatoruna sunduğu rapordan Uygurların Kuca(An-hsi) ve Beşbalık'a(Pei-t'ing) taruz ettiklerini anlıyoruz.Bunun üzerine Çin sarayında uzun tartışmalar yapıldı. Neticede Kırgızlara sefer düzenlenmemesine karar verildi(Çiniler çekiniyor).¹⁷ Çin İmparatoru onların bu isteğine başka bir istekle cevap verdi. Onların isteği Kırgızların, Çin adına Üge Kağanın sığındığı Kara Arabalı Oğulları kabilesine hücum etmeleri idi. Bir kaç ay sonra Kırgızlar aynı teklifte bulduklarında Çin İmparatoru aynı cevabı verdi ve ancak, onların cezalandırılması karşılık Kırgız Kağanlığını tanıyacağını bildirdi. Burada önemli konulardan de Kırgızların Çin'in karşı teklifini uzun süre kabul etmediği anlaşılıyor.

844 yılın martında nihayet Kırgızlarla, Uygurlar ve Kara Arabalı Oğulları kabilesini cezalandırma konusunda bir anlaşma yapabildi. Kırgızların elçisi Tirek İnanç iki beyaz atla ve Kağanın yazdırdığı mektupla T'ang sarayına gelmişti. Çin'lere bu elçinin gelmesi oldukça önemliydi. Elçiye son derece hürmetle muamele edilmiş şerefine eğlenceler düzenlenmişti.¹⁸ Burada yapılan anlaşmaya göre yılın sonbaharında Kırgızlar, hücumu edecekler, Çin orduları ise You-chou, T'ai-yüan, Chen-wu, T'ien-te bölgelerinin birlikleri halinde hareket edip önemli geçitler üzerine onları bekleyeceklerdi. Sonuç ve netice olarak Uygurlar ve Kara

---

¹⁵. Adı geçen eser, s. 81

¹⁶ Adı geçen eser, s. 82

¹⁷ Adı geçen eser, s. 88

¹⁸ K. Cusupov, Kırgızlar. Kırgızistan 1991, s. 202

Arabalı Oğullar kabilesinin etrafa dağılan insanlarını yakalayacaklardı. Kırgız kağanı Aje sonbaharda atların güçlenmesini fırsat bilerek Uygurlar ve Kara Arabalı Oğulları kabilesine saldıracağını, bunun için Çin İmparatorundan sefer tarihinin kendisine bildirilmesini istedi. Bir yıl sonra Çin İmparatoru Wu-Tsung, Kırgız liderine kağan unvanı vermek üzere bir elçiyi göndereceği sırada vefat etti. 845 yılının nisan ayında Li Shing adlı bir elçi Kırgızlarla anlaşmayı garantilemek için doğru yola çıkmak üzere hazırlanmıştı. Çin İmparatorluğunun bu devirdeki yeni İmparatoru Hsüan-Tsung Kırgızlarla olan anlaşmanın olmasına ve kuzey komşularına karşı aynı politikayı devam ettirmek niyetinde idi.¹⁹ Aslında İmparator öldükten sonra Kırgızların Kağan olarak tanıdığı belgeyi götürecek olan elçi Li Shih, Kırgızların çok uzakta olduğunu, artık Çin’le baş edemeyeceklerini ileri sürerek yeni İmparatorun Kırgızlarla ilişkiden vazgeçmesini sağladı.²⁰ Bu olayın tarih açısından ne zaman olduğunu belirteceksek 846 yılı ortaya çıkmış. Ancak, 847 yılında Li Ye başkanlığında bir elçilik heyeti Kırgızların yanına giderek kağanlarına Ying-wu ch’eng-ming Kağan unvanını tevcih etti.²¹ Bu sırada Kara Arabalı Oğulları kabilesine kaçan Üge Kağan, gücünün iyice azalması sebebiyle bundan sonra varlık gösteremedi. Etrafındaki insanların sayısı üç bine kadar düşmüştü. Burada olan olaylardan biri de Üge Kağan kendi veziri İyen Çor tarafından Chin-shan (Altay Dağları)’da öldürüldü. Bundan sonra Uygurların yönetimine Üge Kağanın kardeşi O-nie Tegin geçmişti. Bu yönetime geçince Uygurların bir kısmı Moğol Hsi kabilesine bağlanmıştı. Çinliler de Uygurların peşin bırakmıyorlardı, nitekim 847 yılında Chang Chung-wu adlı kumandanını göndererek, Moğol Hsi’lerini ağır bir bozguna uğrattı. Açıkta kalan Uygurlar bu sefer beş yüz kişi halinde başka bir Moğol grubu olan Shih-wei’lere sığındılar. Çinliler Shih-wei’lere de baskı yapınca O-nie Teğin, neticede karısı Ko-lu ve oğlu Tussu Tegin ile dokuz kişi ile birlikte batıya doğru kaçtı. Artta kalan Uygurlar yedi kola ayrılarak Shih-wei’ler tarafından idare altına alınmıştı. Bu arada Kırgızlar kendi başkanı Apa’yı 70 bin kişilik kuvvetle Shih-wei’lerin üzerine yolladı. Shih-wei’ler yenildi ve Uygurlar Kırgızlar tarafından alınarak Gobi Çölünün kuzey tarafına götürüldüler. Dağlara ve ormanlara kaçan Uygurlar ise Doğu Türkistan istikametinde ilerleyip Kuca civarındaki Uygurları idare eden Menlig Teğin’e bağlandılar.

863 yılında Ağustos ayında Kırgızlar Alp İnanç adlı bir devlet adamını göndererek dediler ki: ‘Bize klasik kitaplar hediye etmenizi istiyoruz. Ayrıca her sene elçi göndererek Çin’i gezmek ve Çin takvimini öğrenmek isteriz. Bundan başka An-hsi bölgesinden itibaren

---

¹⁹Den-Çci-Çen. İstorya Kitaya na protayacenie dvuh tısaçi let. (Referativnyy sbornik, N-13, 1956 yıl)

²⁰ Kırgızlar IV-Kırgızistan Soros fondu, Bişkek 1997, s, 123; Hsing T’ang Shu 217B, s. 6150; Tsu-chih T’ung-chien 248

²¹Adı geçen eser, s 123.

bütün toprakları Çin hâkimiyetine döndürmek için Uygurlara taaruz ederek onları cezalandırmamızı kabul etmenizi dileriz'. Fakat Çin İmparatoru bunu kabul etmedi

866 yılının sonunda Kırgızlar, İ-chih-lien-chih adlı bir elçi göndererek 'biz değerli atlarımızı göndererek elçilerinizi karşılayacağız. Ayrıca Çin takvimi göndermenizi istiyoruz dediler. 860-873 yılları arasında Kırgızlar Çin'e üç defa elçi göndermişler ve hediye sunmuşlar. Fakat en sonuna kadar Uygurları kendi idareleri altına alamadılar. Bu vakitten sonra hediye vermek, karşılığında unvan almak gibi konuları Çin tarihçi memurları bir daha yazmadılar.

Buraya kadar bahsettiğimiz Çin kaynaklarının dışında Türkçe yazılı kitabelerde de Kırgız adı defalarca kaydedilmiştir.²² İleriş Kağanın 692 yılında ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Kapgan devletini her alanda güçlendirmeye başlamıştı. Tonyukuk kitabesinden anladığımız kadarıyla Çinliler, On Ok ve Kırgızlarla anlaştılar. On-Ok ve Kırgızlar Altay dağlarında oturacaklar, Çinlilerle anlaşıp Gök-Türk Kağanı Kapkan'a saldıracaklardı. Ancak, Kapkan ve Tonyukuk idaresindeki Gök-Türk ordusu 696-697 kışında Kögmen dağlarını aşarak, Yenisey Nehri kollarından Anı Irmağı kıyısında Kırgızları çok ağır bir bozguna uğrattı. Kırgızların hanı dahi orada öldürülmüştü.²³ 716 yılında Kapkan Kağan, Bayırku'lar tarafından öldürüldüğü zaman yeni Kağan Bilge tarafından onun adına balbal dikildi.²⁴

Kırgızlar, 708 yılında Çin'deki T'ang imparatorluğu ile temasa geçmişlerdi. Bunun neticesinde isyan etmiş olmalı ki; 710 yılında Bilge ve Kül Teğın kardeşler tarafından yeniden mağlup edildiler.²⁵

731 yılında Kül Teğın öldüğü zaman cenazesine Kırgızlardan Tarduş İnançu Çor gelmişti.²⁶

Gök-Türk Devleti yıkılıp yerini Uygurlara bırakınca ilk Kağan Bayan Çor (745–759) devletin birliğin sağlamak maksadıyla Kırgızlarla savaşmıştı.²⁷ 779 yılından önce Böğü Kağan tarafından mağlup edilen Kırgızlar, onu öldürüp yerine geçen Tung Baga Kağan tarafından de ağır darbe yediler.²⁸

---

²²Kül Teğın Yazıtı, D, 4, 14, 15, 17, 18, 21, 24, 25, 36; Bilge Kağan Yazıtı, D, 5, 12, 15, 17, 20, 26; Tonyukuk Yazıtı, I,

2, 4, 5, 6.

²³Kül Teğın Yazıtı, D, 17–18; Bilge Kağan Yazıtı, D, 15, 17; Tonyukuk Yazıtı, I, 3, 4, 6, 5.

²⁴Kül Teğın Yazıtı, D, 25; Bilge Kağan Yazıtı, D, 20.

²⁵ Kül Teğın Yazıtı, d, 35, 36; Bilge Kağan Yazıtı, D, 26, 27; Bunun yanında de R. Giraur, L'empire Des Turs Celestes, Paris 196, s. 175

²⁶Kül Teğın Yazıtı, K, 13.

²⁷G. Çandarlıoğlu, Ötüken bölgesindeki büyük Uygur Kağanlığı (İ. Ü. yayınlanmamış doç. tezi) İstanbul 1972, s. 26.

²⁸B. Fedorov 'Kırgızların ırkı conundo oçerk' Bişkek. 1963, sa. 16.

800'lü yılların başında Kırgızların yine Uygurlarla savaşıp yenildiklerini görüyoruz. Uygurlardan Kutlug Bilge Kağan, Kırgızlar üzerine çıktığı seferde, onların reisi öldürdüğü gibi çok sayıda at ve sığır ele geçirmişti. Ayrıca Kırgızların Orta Asya'daki diğer boy ve şehirlerle yaptığı demir ticareti Uygurların eline geçti.²⁹

İslam kaynaklarında Kırgızlar hakkında çok az bilgiler bulunmaktadır. Sadece Ene-Say (Yenisey) nehrinin doğduğu kollardan söz ederler. İki yılda bir Maveraünnehr'e Kırgız ülkesinden kervan gelirmiş. Gelen mallar değerli kürkler, misk ve özellikle ok yapımında kullanılan ağaçlar(kayın) ve benzeri idi. Oradan Kırgız ülkesine başta dokuma ürünleri ve birçok ticaret malı giderdi. Kırgız Kağanı Kemçikeş adlı şehirde otururdu. Bundan başka şehirleri yoktu. Onlara bağlı Furi isimli bir kabile vardı. Kırgız Hakanının oturduğu Kemekas kasabası bulunuyordu. Küseym adlı bir Kırgız boyu daha vardı. Kürk misk ve boynuz elde etmek için avlanırlardı.³⁰

Divan-u Lugat it-Türk de Kırgızların Türklerden bir cins olduğu vurgulanmıştır.³¹ Kırgız kelimesi hakkında açıklamayı 1832 yılı yazılan Aleksey Livşina'nın bilgilerine dayanarak belirtirsek o de böyledir. Çin bilim adalarının belirtmelerine göre 618-907'çi yılı Kırgızlar Ha-Kiazu diye belirtilmişti. Ha-Kiazu kelimesi Hakas kelimesine tamamen yakınlaşmaktadır. Hakas'lar Hoyhe veya Hoy-hu'nun bir boyu idi, konuşmaları tamamen aynı, belirtmeye göre Kırgızlar ve Hakas'lar Türk ırkındandır³².

Kırgızların yaşadığı topraklar yazın çok sulu, rutubetli, bataklık idi. Kışın kar yığılırdı; yani çok yağardı. İnsanların hepsi uzun boylu ve iri yarıdır. Kızıl saçlı, açık tenli yeşil gözlüdürler. Siyah saçlılara şanssız derlerdi. Kadın çok erkek az idi. Değerli taşlardan dizili küpeler takarlar, geleneklerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Erkekler ellerine kadınlar boyunlarına dövme yaparlardı. Eğlence ve şehvete düşkündürler.

Yılbaşına Baş ay derler ki, üç ay zaman birimi(mevsim)oluşturur. 12 ay bir yıl olur. Söz gelimi bir yıla kaptan derler. İklimleri çok soğuktur. Darı buğday ve benzerileri ekerler. Ezme suretiyle un yaparlar. Ayrıca sebze ve meyveleri yoktur. Atları kuvvetli ve iridir. Mükemmel savaşanlar reis olurlar. Develeri, sığırları koyunları çokça vardır. Zengin çiftlikte birkaç bin hayvan olabilir.

---

²⁹ Orkun, s.234 vd.; G. Çandarlıoğlu, Ötüken bölgesindeki büyük Uygur kağanlığı, İstanbul 1972, s. 126

³⁰ Hudud'ül-Âlem, s. 96-97;Cerdizi, Zeynül Ahbar; s. 260-261

³¹ Divan-u Lugat it-Türk, I, 381;Şeşen, s. 28

³² Aleksey Levşina, Opisanije Kirgızı Kaysakskih ili Kirgiz Kazaçih Ordı i Stepey, Soçineniye. S. Peterburg 1832, s. 8.

Yabani hayvan olarak vahşi at, sarı koyun, koç, kara kuyruk, geyik bulunur ki kara kuyruklar alageyiklere benzer ve kuyrukları daha büyük ve siyahtır. Balık olarak yedi sekiz kadem (ayak)uzunluğunda Mie vardı. Mo-ken'ların ise kemikleri yoktur ve ağızları çenelerinin altında bulunur.

Kuş olarak kartal, yabani ördek, saksığan ve yabani kaz vardı. Kartal kuşların avcılık işlerinde kullanıyorlardı. Kartalları avcılar küçükken yetiştirerek onu eğiterek sonra av ve değişik işlerde faydalanırlardı. At ve kartal Kırgız Türklerinde oldukça rol oynayan hayvandır. Ağaç olarak çam, kayın ağacı, karaağaç, söğüt ve çam bulunmaktadır. Öyle yüksektirler ki, ok atılsa tepesine ulaşmaz. En çok kayın ağacı bulunur.

Maden olarak altın demir ve kalay çıkmaktadır. Her yağmurdan sonra demir elde edilir. Silah üretimini tarihi olaylara ve belli kaynaklara baktığımızda Kırgız Türklerinde bir yer aldığını görüyoruz. Çünkü tarihte oldukça önemli rol oynayan Gök Türk İmparatorluğu silahların Kırgızlardan almıştı. Yani Kırgız Türkleri o devirde yaya tüfeklerin, savaş malzemelerin üretmekte rol oynuyordu. Silah olarak okları, yayaları ve sancakları bulunmaktadır. Süvarileri kendilerine ağaçtan kalkan yapıp, ayak ve bacaklarını korurlar. Bir de omuzlarına koydukları yuvarlak kalkanları imal ederler ve bu şekilde kendilerini mızraklardan korurlar.

Onların reislerinin unvanı A-JE(AJOO)idi. Bundan dolayı liderlerin isimlerinin yanında A-je soyadını de taşıdığı kaynaklarda çıkmaktadır. Bir sancak dikerek etrafında toplanırlar ve kızıl renge değer verirlerdi. Diğerleri ise kendi boylarına göre ünvan almışlardı. Elbiseleri değerli samur ve kunduzdandır. AJO (A-je), kışın samurdan yazın altından başlık takar. Ucu sivri süslü altı tarafı bükülmüş.

Halkını hepsi beyaz keçeden başlık takarlar, yanlarında bıçak ve bileği, taşı taşımayı severlerdi. Milletin giydiği elbise hayvan derilerinden idi. Kadınların elbiseleri yün ve ipekten imal edilirdi. Elbiselerde kullanılan ipek, Beşbalık, Fergana, İran ve Çin'den getirilirdi.

AJO, Yeşil dağ' konaklar. Etrafında duvar yerine çit vardır. Keçeler birleştirilmek suretiyle yapılan Boz Üy adlı çadırı vardır. Kabile reisleri küçük çadırlarda otururlar. Askerler vazifeye çağrıldığında hepsi harekete geçerler. Samur ve yeşil fare kürkünü vergi olarak sunarlardı.

Devlet yönetiminde Kırgız Hükümdarından (AJO-Kağan) başka beş makam vardır. Bunları de üsten aşağı doru sıralayalım. Bunlar Kağan(başkan), Ajo(başbakan) , Batır(Asker komutanı) , Manap(yönetim, sivil yönetim), Bay(ayrı bölge başkanı, büyük olmayan yer yönetimi). Musiki aleti olarak, flüt, davul, pipa, Tatar pipası, Kopuz, düdük ve ziller vardı. Oyun olarak deve ve arslan oyunları, at oyunları bulunuyordu. Evlenirken at ve koyun başlık parası olarak verilir.

Onların yazı dilleri tamamen Türk diliyle aynıdır. Kanunları çok serttir. Savaşta kaçanlar, memuriyetlerini iyi yapamayanlar, vatana ihanet edenler, hırsızlık yapanlar gibi suçların cezası başı uçurulmak suretiyle yerine getirilir. Hırsızlık yapan çocuğun başı babasının boynuna asılır ve ölünceye kadar bunu taşırdı.

I. BÖLÜM

I.I KIRGIZ ADI VE ETİMOLOJİSİ

Kırgız etimolojisi hakkında halkın sözel şecereleri, masalları ilim bakımından ele alındığında tamamen mecaz görünerek, çocukça sunulmuş diyenler çıkmaktadır. Ama buna bakmadan işte bu küçük anlatımın içinde gerçek unsurlar bulunmaktadır. Bilim adamları, tarih araştırmacıları, dilciler bunları kendi bilgilerine oturtmakla beraber, o toplumun ve dilinin özelliklerini göz önünde bulundurarak, şecereler ve şifahi anlatımlarla mukayeseli bir çalışma yapmalarında büyük faydalar vardır. Özellikle etimolojik çalışmalarda halkın bir dili kullanım yöntemiyle, bilimsel ve tarihi zemine oturtulan dil hususiyetlerinin aslında birbirini tamamladıkları görülecektir. Bundan dolayı bir birinden uzak duran dillerin, bir kelimeyi değişik şekilde söylemesi kuralı geçerli bir kuraldır. Buna örnek olarak şunları ortaya koyabiliriz; Rus halkı Kırgızlara ‘Kırgız’ diyorsa, Ruslara Kırgız halkı da ‘Orus’ der. Böyle bir kelimenin iki yönde farklı söylenmesi o halkın aşağılanması veya küçümsenmesinden değil, o dilin iç kullanım özelliği ve kuralındandır. Daha açıkcası, söylenim kolaylığının bir ürünüdür. Bunu ortaya koymamızın sebebi ‘Kırgız’ denilen kelimeyi her değişik toplum farklı şekilde ortaya koymuş olmasındandır.

Örneğin Grekler- Herkiz, Araplar-Kırgız, Farmlar-Kırkır, Kalmaklar-Burut olarak isimlendirirlerken, Çinliler ise Kırgızları üç şekilde söylerler; Han hanedanlığı metinleri içinde Zsyan-Gun, Tan yıllıkları içinde Syazsyası, Yuan teksleri içinde ise Zsilizisi. Çin bilgilerinde ki-li-kidze diye Kırgızların isimlendirdiklerini de biliyoruz. Çin dilinde ‘R’ harfinin olmamasından dolayı Kırgız’ı tam olarak söylememeleri oldukça anlamlı şekilde çıkmaktadır. Bizce aşık olan bilgilere baktığımızda Kırgızlar hakkında metinlere ilk bilgileri not eden Çin bilim adamı Sıma Tsyau, ‘Tarihi yazılar’da(Ş-ZSİ) milattan önce Çin’lerin kuzeyinde Türk boylarının yaşadığını belirtmiş, 201 yılında bunların içinde Gegun (zyankun)(kk-kip) boylarının olduğunu ortaya koymuştur. Çin bilim adamları Gegun denilen kelime ile Kırgızları anlamışlardı. Hristiyanlığın oluşmasından 200 sene önce ve oluşmasından 200 sene sonra Kırgızlar Kian-Kuen diye isimlendiriliyordu³³.

Çin tarihçilerinin bilgilerine dayanan De Grott’un transkribinde Kk-Kip denilen halk milattan önce 201 yılında belli olmuştu. Belirtilen bu gerçeklere dayanan Rusların tarihçisi V. V. Bartold, Kırgızlar için Orta-Asya’da yaşayan halkların içinde tarihte ismi erken çıkan

---

³³ Aleksey Levşina, Opisanıye Kirgızı Kaysakskih ili Kirgiz Kazaçih Ordı i Stepey, Soçineniye. S. Peterburg 1832, s. 8

halklardan biri³⁴ diyor. Ama bazı bilim adamları Ene Say (Yenisey), Orhon sularının sağ tarafında yaşayan halklar hakkında yazan Çin tarihçilerinin verdiği bilgilerin aslında Hakaslar'a ait olabileceğini iddia etmişlerdir. Örneğin L. R. Kıznasov'un böyle benzer bir düşünceyi dillendirmesinde, Çince tercümeyle 'Hagas'(N. Biçurin), 'Hakase'(V. Radlov) diye okuyan bilim adamları da olmuştu. İşte bunda sonra, Çin tarihlerinde çıkan ilk bilgiler, ZSYAN-GUN, HYAGAS, ZSİLİZSİSİ VE KIRGIZLAR diye isimlendirilen terimlerin temelinde aynı etnosun isminin mi kastedildiği veya her birinin ayrı kavramlar mı olduğu sorularını ön plana çıkartır. Bu konu hakkında özellikle Ene -Say(Yenisey) Kırgızlarını araştırıp yazan W. Schott'un 1865 yılında çıkan 'Über die Achten Kirgizen' adlı çalışmasında 'gerçek kırgızlar' hakkında söylendiğini görüyoruz³⁵. Sonunda da Sibirin güney tarafındaki yaşayan halkın tarihini araştıran bilim adamları da Çince 'Hyagas' denilen kelimenin anlamının Türk dilindeki Kırgız sözüne denk geldiğini ispatladılar. Bunun yanında da belirteceğimiz önemli çalışmalardan V. V. Bartold'un 'Kırgızlar Hakkında Tarihi Bilgiler"inde, ve 'Ceti Suu Tarihi Oçergi' denilen makalesinde bunlar tamamen delilli bir şekilde ortaya koyulmuştu. Hem de bunun yanında belirteceğimiz konulardan biri de bu fikri tarihçi ve arheolog A. N. Bernştam Kırgız halkının geçmişteki tarihi günleri (Bişkek-1943) denilen emeğinde tamamen desteklemektedir. Sonunda de Türk dilindeki runik el yazıların taşa yazılan metinlerinin bulunmasıyla, yukarıdaki bilim adamlarının bilgileri tamamen gerçeği yakalamıştır.

Taşa yazılan runik el yazılarını araştıran S. E. Malov, İ. A. Batmanov gibiler Ene-Say(Yenisey), Orhon'daki yazıların Türklerin içindeki Kırgızlara da aitliğini gösterdiler. Bunun yanında, şimdiki Kırgızistan'ın Talas bölgesindeki taş yazıların varlığı da bunu göstermektedir. S. E.Malov'un fikrine dayanırsak, Kırgızlar, Uygurlar gibi Ene-Say'da(Yenisey) güçlü bir devlet kurmuşlardı.

V. V. Radlov'un sunduğu bilgilere baktığımızda Kırgız denilen kelime eski devirde diğer komşu halkın dilinde Kia-Kusu veya K1-l1-ki-zi gibi formlarda da söylenmişti³⁶.

Akademik V. V. Radlov kendisi dilci ve folklorist olduğundan (arkeolojiye de bulaşmış, tarih ve etimolojiden de anlayan) dolayı Kırgız denilen kelimenin etimolojisini araştırmıştı. O 'etimolojiçeskiy obzor Tureskih plemen Sibiri, Mongoli've 'Srednaya şankayskaya dalina'

---

³⁴ V. V. Bartold, Kırgızı. Bişkek. 1943, s. 15

³⁵ W.Schott'un çalışmasında Kırgızlar Türk dışı (non-Turk) olarak gösterilir ve onların ırki ve dil özellikleriyle Samoyed veya paleo-Sibiryan olabileceği iddia edilir;s. 441-447 ancak bu görüş daha sonraki çalışmalarla çürütülmüştür. Bu konuda bkz.:Michael R.Drompp, "Breaking the Orkhon Tradition:Kirghiz Adherence to the Yenisei Region After A.D.840",JAOS Vol.119 no 3 (1999) s.399

³⁶ V. V. Radlov, Ayn Sibir, Leypsing, 1882, s. 29.

denilen yazılarında ‘Kırgızlar’ diye isimlendirilen insanlarda cüz(yüz)-100 denilen boy³⁷ yapısının belirtildiğini ispatlamıştı. Kazaklardaki ulu cüz, orta cüz, küçük cüz denilen isimlerin ortaya çıkmasında cüz- boy yapısını açıklamıştır. Her bir cüzde kaç boy birliği var? İşte tam bu realiteye dayanarak V. V. Radlov Kırgızların etimolojik anlamda oluşumunu; kırk (40) ve cüz (100)’e bağlayarak kırk+cüz =Kırgız olabilir³⁸ diyerek izah etmişti.

Kırgız kelimesinin kırk cüz’den türetilmesi, Türk dilinde var olan kurala denk geldiği de belirtilmektedir. Bu tarz düşüncenin gerçekliğe tamamen yakın olduğunu kabul etmemiz doğru olacaktır. Çünkü Türk kabilevi bölünmeleri, zaman içerisinde cüz(yüz), ming (bin) on bin (tümen) şeklinde görülmekte olup, bu tasnif, boy birliği, boy yapısı doğrultusunda yürütülerek savaş vaktinde sağ kanat, sol kanat, içkilik şeklinde yeniden biraraya toplanmayı amaçlamaktaydı. V. V. Radlov’un ortaya koyduğu kırk cüz (kırk boy) hakkındaki anlam halk arasında “kırk boy Kırgız” diye anılan isimlendirmeye uyuzmaktadır. Örneğin halk söylencelerini esas alan önemli Manasçılardan (akıncı) Bağış Sazanov ‘kırk boy’ Kırgız’ı şu şekilde sıralıyor³⁹:

1	Kağan	11	Noygut	21	Munduz	31	Totu
2	Bağış	12	Sumara	22	Kuşçu	32	Kökün
3	Mo(n)gol	13	Okçu	23	Kıpçak	33	Takıldak
4	Karaçoro	14	Karakalpak	24	Toloo	34	Kalça
5	Teyit	15	Şıbaa	25	Cetiğen	35	Bayçoro
6	Dölös	16	Seri	26	Sayak	36	Cançoro
7	Cokesek	17	Ediğer	27	Sapıran	37	Kılıç Tamga
8	Boston	18	Badam	28	Kölöp	38	Aysak
9	Nabat	19	Kıdırşa	29	Arday	39	Kıbaa
10	Bolgon	20	Kızıl oyak	30	Şankay	40	Dabat

³⁷ N. N. Kozmina, İstorya, İrkutsk 1926, s. 18.

³⁸ V. V. Radlov , Zapiska İmparatorskogo Pisiskogo Geografiçeskogo obşestva, S.PB. 1880, s. 62

³⁹ İyalan. Krgız, fond, №-341;5-12, sayfa Manas Bölümü.

Manas destanında da mevcut olan bu boyların bazıları diğer Türk boylarının etnik kadrosunda da bulunuyor, çoğunluğu de Kırgız boylarının sağ, sol ve içkilik kollarında bulunmaktadır. Açık olarak belirtmeye çalışırsak 'KIRGIZ' denilen ismin ortaya çıkmasında Türk boylarının içinde yer alan kırk boyun olduğu ihtimali güçlüdür. Tabi burada bu konu hakkında bilim adamları birkaç değişik fikri de ortaya koymaktadırlar. Örneğin Kırgız'ın "kırk kız"ın birleşmesinden geldiği gibi. Bu fikirler anlamsız ve dağınık olduğundan onların üzerinde durmamıza ve açıklamamıza gerek yoktur.

16. asırdan bize ulaşan "Mecmu'-üt-tevarih" de Kırgızlar, Rum'da yaşayıp Harezm'e kadar uzanan bölgelerde Moğollar ile karışık halde göç eden Guz'lara götürülmektedir. Guzlar, Cafer-i Sadık diye isimlendirilen imamın bulunduğu vakitlerde, Sirderya'nın kağanı Abu-l-Hayr önderliğiyle yıkılarak Koton, Kaşmir tarafına çekilir. Oradan Kumul'a geçer. O bölgeden de büyük yıkıntıya uğrayıp Uzget'e gelir yerleşir. Bunlar bu bölgede de büyük nüfus kaybına uğrar. Bu bölgede kurtulan "kırk Guz" Hocent dağlarında yerleşirler. İşte bu kırk+Guz'dan dağılan halk Kırgız oldu⁴⁰ denir. Benzer bilgileri, orta asırdaki Fars, Arap dillerinde yazılmış kaynaklarda da görüyoruz. Örneğin X. asır'ın coğrafyacısı olan Ebu İshak İbrahim İbn Muhammed Al-İstahri'nin 'Kitab-ı Mesalik el-memalik' adlı kitabında, Türk boylarının içinde bulunan Toguzoğuzlar, Kırgızlar, Kimekler, (O)guzların konuşma dilleri aynıdır⁴¹ diye belirtiliyor. Aynı zamanda burada belirteceğimiz konu, bu boylar bir biriyle yakın ve içiçe bir yaşam geçirmişlerdi. İşte bu noktada, Kırgızlarla (O)guzlar içiçe girmişlerse veya benziyorlarsa, onların karışmasından kırk+guz =Kırgız oluşmuş olabilir mi şeklinde bir düşünce akla gelmektedir. Yukarıda belirttiğimiz bilgilere aynı yönde katkıda bulunan Ebulgazi Kırgızları Oğuz hanın sülbü olarak belirtiyor. 11.-13. asırlarda Türk boylarının en önemli kitlesini Oğuzlarla Türkmenler ve de Karluklar içeriyordu⁴². Ancak Kırgız kelimesinin önceki formu hakkında fikirlerini yürüten bilim adamları da vardır. Bu konu hakkında bilgi vermeden önce, Müslüman tarihçi Raşid ad-Din'in sunduğu bilgilere dayanırsak, Oğuz Han Yafesten dağılan Karahan'ın oğlu olarak karşımıza çıkıyor⁴³. Net olarak belirtmeye çalışırsak, Yafesin oğullarının biri olan Mening veya Ming'den Guzlar(Oğuz) çıkar. Türk boylarından biri olan Guzlar(Oğuz) hakkında bazı bilgiler bunlardır. ⁴⁴ Böylece Guzlar hakkında bilgiler Kırgızlar çıkan Türk'e dayanmaktadır. İkinci alandan baktığımızda boy birliğini oluşturan kırk boya giriyor. Kırk dediğimizde – bu kelimeyi Kırgız denilen sözün dip noktası olduğunu

⁴⁰ Madju at-Tavarih, say 22, Fond Ansiklopedi, Kırgızistan №5041

⁴¹ Materialı po istori Kirgizov i Kirgizi, çıktı I. iş; Nauka, Maskva 1973, s. 16. ; ayrıca bkz.: R.Şeşen, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara 1985, s.154

⁴² D. E. Eremeev, Etnogenez Türk, Moskova 1971, s. 95

⁴³ Zeki Veleği Toğan, Oğuz Destanı, sayfa 23

⁴⁴ V. V. Bartold, Jit II, Moskova 1963, s. 576.

dilci-bilim adamları birkaç delille söylerler. 19- asrın ikinci yarısında bile Burat bilim adamı Dorji Banzarov Kırğız ve Kerçut kelimesinin Türk dilindeki kırk denilen kelimeye çoğunluğu belirten ‘z’ harfinin eklenmesiyle çıkmıştır⁴⁵ diye belirtiyor. M. Murataliev’in fikrine itibar edecek olursak, ‘kırk’ sadece sıfat anlamında değil, eski devirdeki başka anlamlar da içeriyor gibidir. Örneğin kırk boy, kırk gün, kırk bahadır vb. gibi kelimelerdeki ‘kırk’ sadece “epik san” olmadan o devirdeki âdete, tarihe bağlı olarak ek bilgi ve anlam içeriyor mu acaba? Burada tam olarak belirteceğimiz bilgi de Kırğız kırk TÜRK boyunun birleşmesinden oluşan kabile, halk denilen anlam oldukça gerçektir. Kırğız kelimesinin anlamı kırk boy/kabiledir.

I-II- KIRGIZLARIN YAŞADIKLARI SAHALAR

L. Kızlasov, L.N.Bernştam, U.Hudyakov, B.B.Bartold, Huçcen Hua, Ö.Karayev’ din fikirleri doğrultusunda ‘Kırğız’ların dağıldığı coğrafya Ak-Dağ’nın (Kun-Lun) güneyinden Baykal’a kadar bölgedeydi.Oysa Orta Asya’daki Kırğız’lar Hazar (Kaspiy) denizine kadar dağılmıştı⁴⁶

Eskiden Kırğız boyları değişik bölgelerde yerleştikleri için milli medeniyetinden uzaklaşıyordu. Örneğin Çağatay boyları yerleşik Özbeklere girerek, tarımcılıkla uğraşmaya başlamışlardı. Bu vakitlerde Çin topraklarında yaşayan Kırğız’lar Çin medeniyeti etkisinde kalmışlardı. Belli olarak Kırğız, Özbek, Kıpçak, Moğol gibi büyük boylar Ala-Too bölgesine yerleşerek, sonradan Kazak birliğini oluşturmuşlardı. Isık-Göl, Tanrı Dağ Kırğız’ları bu tarihte güce sahip olarak, bazı Kırğız boyların yerleştikleri topraklarıyla beraber yönetime almayı başarmışlardı. Sonradan bu bölgelerde siyasi gücün kaybeden Kırğız’lar başka bölgelere kovulmuştu veya istekleriyle göç etmişlerdi. Örneğin ‘Mırza Abu Bekir o tarihte (1480-1514) Kaşkar’da Hakimlik yapmıştı. Abu Bekir’in hakimliğinin son tarihlerinde, ordusunun komutanı Mir Vali Moğol’larla Kırğız’ları Moğolistan ve Ak-Suu’dan çıkarmışdı. Bundan sonra Kırğız’lara Isık-Göl’ün kuzey bölgesine göç etmelerine izin verilmişti. Ene-Say (Yenisey) bölgesinde yaşayan Kırğız boyları Moğol saldırısına uğrayıp, ağır olaylara denk gelmişlerdi, Hunlar Kırğız’ları değişik bölgelere dağıtmıştı. ‘Şimdiki Moğolistan’ın Batısındaki Hangay dağlarında Kırğız’lar yaşamışlardı. Bu yerde Kırğız’ların ismi koyulan ‘Kırğız Göl’ denilen göl var. İşte değişik böyle olaylardan dolayı XIV-asırdan başlayıp Hangay dağlarından Pamir, Tanrı-Dağ’ya doğru göç etmişlerdi. Ene-Say (Yenisey) Kırğız Kağanlığı yıkıldıktan sonra, bu yönetime bağlı Kırğız boyları Ene-Say (Yenisey), Altay

⁴⁵ D. Banzarov, Sobranie soçinenie, Moskova 1955, s. 184.

⁴⁶ Mustafa. Kalkan, “Kırğız Uruularının Caygaşuu Etnogenez Caktan Bölüünü Mezgilderi”, Manas Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek (2001-1),s. 67

bölgelerinden İle bölgesi, Tanrı-Dağ dağları, Talas, Isık-Göl bölgelerine göç ederek, bu bölgelerdeki kan kardeşleriyle birleşti. Bundan dolayı Kırgız'lar eski 'Tanrı-Dağ Kırgız'ları' isimlerinden etnik sanı giderek çoğaldı.

Özbek, Kazak Hanlıklarının oluştuğu devirde Kırgız'lar göçe uğrayıp, kendi topraklarında uzaklaşmışlardı. 1503-1504'yılı Mansur Han yönetime geldiğinde, Kırgız'lar Kaşar, Turfan'a doğru göç ettirilmişdi. Bu yere göç eden Kırgız'ların çoğu ölmüşlerdi. Sonradan az sayıdaki Kırgız boyları Moğolistan'a gelmişlerdi.1526-1527 yılları Tahir Han Kırgız'ları At-Başı'ya göç ettirmişdi.

Bu gibi ağır denemeden sonra Kırgız'lar Rus'lar tarafından baskıya uğrayıp, toprağı değiştirmek zorunda kalmışlardı. Bu hakkında İ.E.Fişer 'Kırgız'lar Enesay'dan Tanrı Dağ'ya XVII-asrın sonunda Rusya ile anlaşmalarının neticesinde Cungar'lar tarafından göç ettirilmişdi' diyor.⁴⁷

A- ENE-SAY (YENİSEY)-KIRGIZLARI

Orta-Asya, Tanrı-Dağ bölgelerindeki Kırgız boylarının ataları Ene-Say(Yenisey) deryasının bölgesinden gelmişler. Sonraki tarihi kitaplarda Kırgızlar 'Çi Gu', 'Şımcas' 'Burut' gibi söylenişlerle yazılarak gelmişti. İlk olarak yerleştiği bölgeler Dinglinglerin batı, Usun'ların doğ, Oğuzların kuzey tarafında olarak⁴⁸, bugünkü Ene-Say(Yenisey) deryasının üst bölgesi veya Ertiş deryalarının üst bölgesinde olmuştu.⁴⁹

Sonraki olaylar neticesinde Kırgızlar batıya göç ederek, Orta-Asya'daki Kırgızların dip noktası olmuştu. Bu fikir yolunda iç ve dış bilim adamlarının fikirleri aynı yöntemde bulunmuştu. Ene-Say(Yenisey) Kırgızlarının batıya göç etmesini ve Orta-Asya'daki Kırgızların boy olarak oluşumunu ortaya koyalım.

Her çeşit tarihi bilgilere baktığımızda çoğunlukla VI–VII asırda Ene-Say(Yenisey) Kırgızları batıya göç ederek, Tanrı dağ bölgelerine veya Çin'in batı kuzey bölgelerine yerleşmişlerdi.⁵⁰ Ama bunların sayısı azdı. Bunlar hakkında tarihi bilgiler ve olaylar az olduğuna bakmadan bilgi vermeye gayret edelim.

VI-asırda Ene-Say(Yenisey) Kırgız Türk boyları ile yakın olan diğer Türk boyları güçlenmeye başlarlar. 563–567 yılı Türkler Eftalitlerle yaptıkları savaşta galip gelirler.

---

⁴⁷M.Kalkan, a.g.m., s.67-85

⁴⁸'Tarihi hatıralar' (Sima Çıyanos kitap tercümesi' nen). 110 orom (Kıtaydaki Kırgızdardın Sancırası, Kırgızstan Soros Fondu, Bişkek 1997, s. 45)

⁴⁹ B. Fedorov 'Kırgızlardın ırkı cönündö oçerk' Bişkek. 1963, sa. 40.

⁵⁰ Keneş. Cusupov. 'Kırgızlar IV', Kırgızistan-Soros fond'u 1997, s. 112

Onların toprağını Türklerle Farslar paylaşarak Amu deryasını sınır yapmışlardı.⁵¹ Türkler batıda Eftalitleri yıkarak doğuda Kitanları dağıtmıştı. Onların yönettiği bölge doğuda Liyahay denizinin batısından, Batı denize kadar, güneyi Kumduk'un kuzeyden, kuzeyi Kuzey denize kadar olmuştu. Bu tarihte önemli olaylardan de VI-asrın 80 yıllarında Türkler batıya doğru göç etmişlerdi. Bu göç ortamında Kırgız Türk boyları de bulunuyordu.⁵² 744-yılı Uygurlar ordusunun Ötüken dağının kenarına kurduktan sonra 748-yılı Ene-Say(Yenisey) Kırgızlarını kontrole almıştı. Bundan sonra Kırgızlar Uygurların Tanrı-Dağ bölgesine kadar genişlemesini takip ederek IX-asrın 40-senelerinde batıya doğru göç ederek, Kuçu bölgesi Orta-Asya ve Kışı gibi yerlere gelmişler.⁵³ Bu tarihte Ene-Say(Yenisey) Kırgızlarının bazı boyları bu büyük göçle beraber batıya geçmişlerdi.

840- senesinde Kırgızlar boy birleşimin oluşturarak yönetimi ele almışlardı. Bu tarihte Kırgızlar Uygurların on beş boyun batıya doğru kovalamıştı. Böylece bu tarihte toprak Karluklara doğru yaklaşmıştı.⁵⁴ Kırgız Türklerinin yönetimi gücü Tanrı-Dağ merkez bölgesi, Anş(Kuçar bölgesi), Beycin(Beş Balık) bölgelerin içeriyordu.⁵⁵ Kırgızların bu gelişim tarihinde Kırgızlar batıya doğru göç etmişlerdi. Ama sonra de geriye doğru göç etmişlerdi, ine de bir parçası Ceti-Su bölgelerinde kalmıştı ve böylece VIII- asırdan X-asra kadar Türkler, Uygurlar, Kırgızların güçlendiği tarih oldu. Kırgız Türk boylarının o devirde Tanrı-Dağ bölgelerinde görünmesi işte bunu nitelendiriyor.

Belirtecek olursak 724-yılı Tibet yazısındaki tarih bilgilerinde, Hingay gölünün kuzey tarafı, Tibet'in kuzey bölgelerinde, Torhon boylarının içinde Kırgızlar bulunuyordu.⁵⁶ Böylece Kırgız Türkleri, Türklerin güçlü devrinde batıya gelmişlerdi. İne de bilgilere ekleyecek olursak 'SUN TARİHİ' denilen bilgideki yazıda Tanrı-Dağ kuzeyindeki Kuçu Uygurlarının yönetiminde Kırgızlar de bulunuyordu. Tam olarak belirtmeye girersek Talas'daki (şimdiki Kırgızistan cumhuriyetinin doğ bölgesi) mezarlara koyulan yazıların Ene-Say(Yenisey) bölgesindeki taş yazılarına benzer olması Kırgızların tarihin belirtmektedir.

Ene-Say(Yenisey) Kırgızlarının eski medeniyetini, geçinim yolunu tarihi- arkeolojik bilgilere dayanarak belirtmeye çalışalım. Minusin ovasında yürütülen arkeolojik

---

⁵¹ B. Fedorov 'Kırgızların ırkı cönündö oçerk' Bişkek. 1963, sa. 55.

⁵² T. K. Çoronkin, Kırgızistan'ın tarihi. Bişkek 1997. s. 57.

⁵³ Ping. Uygur boylarının tarihibilgilerinden kısaca bilgizü. Milli basın evi Bejin, s. 4-39. (Kıtaydaki Kırgızdardın Sancırası, Kırgızstan Soros Fondu, Bişkek,1997, s. 83)

⁵⁴ Yeni Tan tarihnamesi 217-orom, (Kıtaydaki Kırgızdardın Sancırası, Kırgızstan Soros Fondu, Bişkek 1997, s.85)

⁵⁵ Eski Tan tarihnamesi Orom 174, Liy diyü şeceresi, (Kıtaydaki Kırgızdardın Sancırası, Kırgızstan Soros Fondu, Bişkek 1997, s. 90)

⁵⁶ Sumas, Şincandaki Tibet yazı bilgileri, (Kıtaydaki Kırgızdardın Sancırası, Kırgızstan Soros Fondu Bişkek 1997, S 101

araştırmalarının sonucun çıkarırken V. Radlov böyle yazmış ‘Biz bu yerde Türk dillileri, Hakas’ları, Uygur’ları Çinlilerin yazarak belirttikleri gibi tam göçebe halkın izine düşüyoruz gibi. Kola devrinde barışçıl boylardan farklı olarak Kırgızlar- komşularına saldırıp sakinliğin bozmakla askeri bir halk olmuştu.⁵⁷ V. Radlov’don sonra D. A. Klemens ‘Kırgız ismiyle tarih sahnesinde at yelesinde oynayan askeri halk çıktı’ diye isimlendirmişti. Biz burada Ene-Say (Yenisey) Kırgızlarının günümüzde geçinimi hakkında belirtmeye gireceksek bilim adamlarının bilgilerin ortaya koyalım. N. N. Kozmin ilginç düşüncesin teklif etmiş. Ona göre Ene-Say(Yenisey) Türk boylarının üç kabilesinin geçinimin aşağıdaki gibi belirtmiş.

1-Tuba(Uygurlar)-avcılar.

2-Hakaslar -yarı avcı, yarı tarımcılıkla.

3-Kırgızlar -dağlarda yerleşen hayvancılar.

G. E. Grum ise fikrin değişik açıklamıştı. Onun fikrine göre ‘Kırgızlar tam değil yarım yarı yerleşmiş, kış sezonunda huş ağacının kabuğuyla kapatılan, sopadan yapılan evlerde, yazın ise boz-üyelerde(çadırda) yaşamışlardı. Tarım ve hayvancılığa Kırgızların yerin koymada G. E. Grum Tuva’da bulunan bilgileri belirtmişti.⁵⁸ V. V. Bartold de Çin, Arab-Fars dillerindeki yazılı bilgileri koyarak yakınlığı belirtmişti. L. A. Evtyuhova Kırgızların geçinim işlerindeki değişik alanları belirtmekle, o devirde Kırgızların ‘Kırgızların geçiniminde göçebe, hayvancılık rol oynamıştı⁵⁹ diye belirtmişti. Bunu yanında de belirteceğimiz A. N. Bernştam Kırgız toplumun göçebe birlik olarak oluşturmuştu.

50-senenin ortasına kadar ata yurdu tarihnamesinde belirli olan bir ilmi bakım koyulmuş, ona göre Orta asırdaki Kırgız medeniyeti göçebe olarak belirtmişti. Bu yoldaki düşünceler, fikirler 60-80 yıllara kadar kendi değerini korumuştur. Kırgızların yaşamını göçebelikle geçirdiklerini- A. O. Graç, Ö. Karaev, M. P. Zohutina, L. P. Papatov, P. N. Pavlov, G. A. Feodorov, S. M. Ambrason belirtmişler. Ama bunun yanında de Ene-Say (Yenisey) Kırgızları hayvancılıkla beraber tarımcılıkla geçindiklerini L. R. Kızlasov kendi emeklerinde belirtmişti. Kırgız Türk halkının çoğu tarımcılıkla geçinirken, ortamın zenginleri, yönetimleri bir sürü hayvanları tarlalara yayarak göçer konar olarak geçinmişler.⁶⁰ L. R. Kızlasov’un belirtmesine dayanırsak Ene-Say (Yenisey) Kırgızları yeri pullukla sürerek, kazarak sulama işin geliştirmişler, tarımcılar köy-köy olarak yaşamışlar. Hayvancılıkta ise çobanlar çalışmıştı, hayvanlar ahırda beslenmiş, bunun dışında gelirleri düşük tarımcıların

---

⁵⁷Keneş Cusupov, Kırgızlar-Şecere, tarih, gelenek, Kırgızistan. Bişkek 1991, s. 153

⁵⁸A,g,e, s. 156

⁵⁹ M. Tımbayev, Materialı istori Kirgiz-Karakirgizskogo naroda, Taşkent 1925, s. 78

⁶⁰ Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s. 95

ayrı konar göçer toplumu de olmuştu. Hatta L. R.Kızlasov'un bilgilerine göre Ene-Say'da (Yenisey) satıka ekip çıkaran bitkisel üretim olmuştu.

Kırgızların geçinim işlerinden haber veren eski yazılar çok ve değişikdir. Çoğunlukla Kırgızların hayvancılığı hakkında bilgiler oldukça geniş olmaktadır. Örneğin Tan devrindeki kaynaklarda Kırgızların atları etli ve güçlü, güçlüleri ortamı dağıtır, develeriyle inekleri var ama en çoğu inekle koyun. Zenginlerin binden fazla hayvanları var, Kırgızlar et yer, at(kısrak) sütün içerler, toprağı suya ve yayaya zengin.⁶¹ Bu bilgiler hakkında İslam şecereleri de belirtiyor; Kırgızların arabası, koyunları, inekleri ve yilkıları onların geçinimi olarak sayılır. Onlar iklime göre, hayvanların beslenmesine denk konar-göçer yaşamışlar. Tarihi olaylardan örnek getirirsek Uygur kağanı Kutluk 795-yılı Kırgızlara saldırarak, dolandırdığında eline geçtiği gelirlerde inekler ve koyunlar sığmayıp, ekinler, yaya ve kurşunlar dağ gibi yükselmiş. Hem de Kırgız Türklerinin runik el yazılarında 'Benim altı bin yilkım, damga koyulan hayvanlara sayım yetmezdi, ben ademi artık üttüğüm, dört bin yilkım' gibi cümleler çok uğruyor. Uygurların bölgesinde Yaglakar Kağanı öldüren Boyla-Buyruk övünerek böyle der 'Ben zengindim, hayvanları tutacak on ahırım var, benim hayvanlarım sayılamayacak kadar çoktu'⁶².

B- TANRI-DAĞI KIRGIZLARI.

Tarihi kaynakların belirttiği bilgilere dayanırsak Tanrı-Dağı Kırgız boylarının ataları bizim zamanın I-asrından başlayıp bu bölgede yaşadıkları belirtiliyor. Çünkü tarihi bilgilere dayanırsak yani asrın 91-senesinde Ene-Say (Yenisey) Kırgızlarını kontrol eden Unlulara Altay dağlarının batı bölgesinde saldırdılar.⁶³

Böylece Unlu'lar bu bölgeden göç ederek şimdiki Talas, Isık-Göl bölgelerine göç etmişler. Bu bilgilere dayanırsak Kırgızlar Unlu'larla beraber gitmişlerdi belki. I-Asırda Kırgız boylarının birikmesi oluştuktan sonra, özellikle V-asrın sonu VI-asrın başlarında Ene-Say(Yenisey) Kırgız Kağanatı oluştuktan sonra, Türk toplumunun içinde büyük yere sahipti. Bundan dolayı bu devirde Tanrı-Dağ, Pamir dağlarının çevresi ve Orta-Asya bölgelerinde yaşayan diğer Türk boyları Kırgız Türk boylarıyla karışarak, Kırgız Türk boyları olarak sayılmıştı. Bunları belirtecek olursak Konurat, Kıpçak, Saksı ve başka boyları geçmektedir. Konurat boyları önceki tarihte Tanrı-Dağ bölgesinde yaşayan Oğuz boylarının bir parçası

---

⁶¹ A,g,e,s. 157

⁶² R. Doronbekova. SSCB devrine kadar Kırgızların tarihi, Bişkek 1993. s. 119

⁶³K. Cusupov, Kırgızlar. Kırgızistan 1991, s. 264.

olmuştu.⁶⁴ VI-VII'ci asırda Oğuzların bir parçası Tanrı-Dağ'nın batısına, Talas bölgelerine ve Isık-Göl susu kenarına göç etmişlerdi.⁶⁵ Son devirde Konurat boyları Kırgızların güçlü boylarının biri olarak sayılmış, oysa Tanrı-Dağ Kırgız boylarının büyük parçasını Kıpçaklar de içeriyordu.

Eski Han suça tarihi bilgilerinde Kıpçaklar Orta-Asya'nın doğu kuzeyinde ve Etil kenarında yaşamışlardı, diye belirtiliyor. Türk dilindeki belirtilen bilgilere göre Kıpçaklar İndi Kuş dağlarından başlayıp şimdiki Afganistan alanı Türkistan çölleri, Kaspiy denizinin kenarlarında yaşamışlardı. Tam olarak belirtirsek de şimdiki İndi Kuş, Pamir bölgeleri Orta-Asya merkezi ve doğ, kuzey, batı-kuzey bölgeleri, Tanrı-Dağ dağlarının batı alanında yaşadıkları yazılmıştı. Onlar aslında göçebe hayvancılık geçiminde yaşamış hem de onların yurtlarında binalı şehirler de olmuştu.⁶⁶

Kıpçak ismi ilk defa Tobol-İşim ırmakları çevresinde tarih sahnesinde görülmektedir. O sırada İrtiş ırmağı civarında Kimekler yaşıyorlardı. Peçenek'lerin de kuzeyinde idiler. Kunlar ise Çin'in Kansu-Ordos bölgesinin kuzeyinde bulunuyordu. Kunlar doğudan gelerek Kıpçaklarla ve Kimeklerle karıştı. 300 bin çadırlık bir halk grubunu kuzey batı Çin'den çıkararak Kara hanlı ülkesine saldırmak istemiş, ancak Kara hanlı hükümdarı Toğan tarafından geri püskürtülmüşlerdi (10017/1018).⁶⁷ Kıpçakların Türklerden bir cins olduğu Kaşkarlı Mahmut tarafından bildirilmişti.⁶⁸

Kıpçaklar aslında XI-asırdan sonra İrtiş Irmağından Tuna nehrine Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahada önem kazanmışlardı, bu önemleri bundan sonra üç kıtada asırlarca devam etmiştir. Ancak burada konumuzu ilgilendiren kısmı onların tarih sahnesine çıkışlarıdır. Kıpçaklar kaynaklarda bilindiği gibi Kıpçak(Kıfşak) (İslam), Kun(Macar), Khartes(Ermeni), Polevets ve Polovtsı(Rus), Falben, Falones, Valani, Valwen, Pallidi (Alman ve diğer) Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani (Bizanslılar ve Latinler) gibi adlarla anılmışlardı.⁶⁹ Bununla birlikte en yaygın kullanılan isimleri Kıpçak ve Kuman'dır. Esasında Kuman-Kıpçak birliği X- asrın sonunda Kimek, Kıpçak ve kuzey batı Çin'den gelen Kunların(Sarılar) birleşmesiyle meydana gelmiştir. Zaten Kuman ismi Kunların, Kıpçaklara dahil olmasından sonra başlamaktadır(1012-1013)⁷⁰. Diğer taraftan Kuman ismine Ermenice, Rusça ve Almanca kaynaklarda sarı, saman renginde olan sarı saç anlamları verilmiştir.

⁶⁴ Muhtasar Tarih-i Kavmi Türkî I-ton, say. 44.

⁶⁵ K. Cusupov, Kırgızlar. Kırgızistan 1991, s. 265.

⁶⁶ Muhtasar Tarih-i Kavmi Türkî I-ton, say. 47-49.

⁶⁷ L. Rasony, Tarihte Türklük, s. 137; R. R. Arat, Kıpçak mad., İA, VI, S. 256

⁶⁸ Divan-u Lugat it-Türk, I. S. 449

⁶⁹ S. M. Ahincanov, Kıpçaki, Almatı 1995, s. 4

⁷⁰ J. Marguart, Übes das volkstum der Komanen, Berlin 1914, s. 135

Kıpçaklar, IX ve XI- asırlarda İrtiş Irmağı, Balkaş Gölü civarından kuzey Sır Derya ve Orta-Batı Kazakistan bozkırlarında yaşıyorlardı. ⁷¹

Türk dillindeki tarihi kaynaklarda Kıpçakların oluşumu hakkında çok çekici bilgiler bulunmaktadır. Prof. Dr. Zeki Veledi Toğan'ın yazdığı Oğuz destanı denilen kitaptaki bilgilere dayanırsak, Türk toplumunun önder kağanı Oğuz kağan İt-Barak isimli kağanın halkına saldırır. Bu çekişmede İt-Barak Oğuz kağana galip gelmişti. ⁷² İne de Oğuz kağan İt-Barak toplumunun içindeki kadınların yardımıyla savaşta galip çıkmıştı. Oğuz bu yerde on yedi yıl kalıp dinlendi. Askerlerini düzene koydu ve silahlarını yeniledi. Bu zaman içinde çocuklar ve bebekler delikanlı ve erginlik çağına yetiştiler. Oğuz'un de bir hatundan dört oğlu olmuştu, onlar de büyüdüler. Bu arada Oğuzun askerlerinden birisinin karısı hamile kalmış, kocası de savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakın yerde içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağacın içine girerek çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuzun yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz bu çocuğun atını Qıpçak(Kıpçak) koydu. ⁷³ Qıpçak gabug kelimesinden çıkmıştı. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler. Bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardı. ⁷⁴ Bu çocuk büyüdüğünde Rus, Macar halkına düşman olmuş. ⁷⁵ Belirtilen bilgilere dayanırsak bütün Kıpçaklar bu adamdan dağılmış. Sonraki tarihlerde Kara-Denizin doğ ve kuzey tarafı, şimdiki Avrupa'nın Dunay bölgesinin kenarı, Bessarabi, Moldova gibi yerler onların kontrolündeydi. Sonraki tarihlerde Rusların büyük güçlü düşmanı olmuşlardı. Rusların tarihi aslında Kıpçaklarla savaş tarihi olmuştu. ⁷⁶

Yukarıda belirtilen bilgilere dayanırsak Kıpçak boyları birkaç boyları içine alan, geniş bölgeye dağılan ve Türkistan'da siyasi hareketlerde büyük rolü oynayan bir boy olarak sayılmıştı. Bundan dolayı Türkistan'ın bazı yerleri Kıpçak tarlası olarak isimlendirilmişti. ⁷⁷ 13-asrın ortasında Cengiz hanın torunu Batı yönetiminde 'Kıpçak tarlasında' kurulan hanlık Kıpçak hanlığı diye isimlendirilmişti. Oysa Kırgızların Tanrı-Dağ çevresinde, Türkistan(Ota-Asya) bölgesinde bulduklarında Kıpçakların bir parçası Kırgızlara boy olarak girmişti. Kıpçaklar bugünkü Kırgızların büyük boylarının biridir, Kırgızların boy şecerelerinde ise Kıpçaklar 'İçkilik-merkez' boylarının biri olarak belirtilmektedir.

---

⁷¹ S. M. Ahincanov, Kıpçaki, Almatı 1995, s. 155, 156

⁷² Keneş Cusupov, Sancırılar, Bişkek 1991, s. 265.

⁷³ Zeki Veledi Toğan, Oğuz Destanı, sayfa 26.

⁷⁴ Zeki Veledi Toğan, Oğuz Destanı, sayfa 26-27.

⁷⁵ Keneş Cusupov, Sancırılar, Bişkek 1991, s. 266

⁷⁶ Muhtasar tarih kavmi Türkî. 1-ton. s-48

⁷⁷ M. Tınışbayev, Materialı istori Kirgiz-Karakirgizskogo naroda, Taşkent 1925, s. 62.

Hansu tarihi kaynaklarında Kaspit denizinin doğu ve batı bölgelerinde Saksı denilen bir büyük boyun ismi geçiyor. Bu boy eski Kıpçak, Hazar, Bulgar, Beçenek, Moysu, Başkır gibi Töölös boylarıyla karışık veya komşu olarak yaşamışlardı. Saksın boyları çoğunlukla Cayır(Ural) susun kenarında yaşamışlardı. Bu boylar Kırgız ve Kıpçak boylarıyla baba tarafından kardeş idiler. ⁷⁸ Saksın boyları çoğunlukla göçmenlik ve hayvancılıkla geçinmişlerdi. Hepsi denizin kenarında yaşamışlar. Saksıların yarısı tarımcılıkla geçinmişler. Toparlayıp belirtmeye gelirsek Tanrı-Dağ Kırgızları bu devirde yukarıda belirtilmiş gibi birkaç Türk boylarından oluşmuştu.

---

⁷⁸ Muhtasar tarih kavmi Türkî. 1-ton. S.49

II-BÖLÜM

I- KIRGIZ BOYLARINA AİT ŞECERELER

Kırgız denilen ismin nerden geldiği, nasıl ortaya çıktığını ortaya koyduğumuzda, görülür ki, sözlü gelenekten beslenen Kırgız şecerecileri, ata-babalarından duyduklarını kendi zamanının bilgilerini de üstüne katarak- kendi boyunu genelde öne çıkarmak suretiyle anlatıp, yaza-gelmişlerdir. Kırgız şecerelelerinin ortamında kitaba dayanarak, okudukları kitapları ile ispatlayarak söylemeye gayret edenler XIX- yüz yılda ortaya çıkmaya başlamışlar⁷⁹. Kırgız Türkleri ortamında dağılan şecereleleri sırasıyla belirtmeye çalışalım.

I-a: Bala Ayılçı (1858-1929): Çon (Büyük) Ayılçı olarak lakap verilen kişinin yanında katiplik yaptığı için Bala (çocuk) Ayılçı adını alan bu şecere müellifi 1916 olaylarından diğer Kırgız aydınları gibi olumsuz etkilenmiş 1924 yılında bilinmeyen bir sebeple hapse atılmış, kaleme aldığı veya topladığı şecereleleri hanımı yakmak zorunda kalmıştır. Hapiste iken kendisinden bir şecere yazılması istenmiştir. Ölümünden sonra kardeşi Dosmat tarafından muhafaza edilen eser 1962 yılında Kaçkınbay Artıkbaev tarafından istinsah edilmiştir⁸⁰. Bazı araştırmacılara göre Ayılçı'nın yazdığı el yazması yedi nümune olarak kopye edilmiş ve Çüy bölgesine ve komşu boylara dağıtılmıştır. Bu eserde İran- Turan devrindeki boy ayrılıkları, sağ-sol ayrımının ortaya çıkması, yakın dönem boy ilişkileri ve çatışmalar ile Kırgızların en eski antlaşma yöntemleri (atın kuyruğunun kesilerek antlaşma yapılması, ot kesme) anlatılır⁸¹.

I-b:Osmonalı Sıdık (1875-1942): Bu kişi 1875- yılı Pişpek uyezinde(Şimdiki Koçkar ilçesi) Temir-Bolot köyünde doğmuştur. Ailesi Sarıbağış uruğuna mensup olup, Abayıda boyundan gelmektedir. 1911-yılı Ufa şehrindeki medreseyi bitirdikten sonra eserlerini yazmaya başlamıştır. Onun eserleri ilk matbu eserler durumundadır. 1913-yılı ‘Muhtasar tarihi Kırgızıya’⁸², 1914-yılı ‘Tarih, Kırgız Şadmaniya’ denilen kitapları Ufa’daki matbaadan çıkarılmıştı⁸³. Osmonalı Sıdık oğlu 1920’den 1928 yılına kadar Pişpekte (şimdiki

---

⁷⁹ Kırgız tarih ve şecereleleri hakkında, genellikle birbirini tekrarlayan, pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en toplu çalışma, Cıldız Asanbaeva tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan eserdir. Bu eserde İlk şecerecilerden Bala Ayılçı, Talip Moldo, Osmonalı Sıdıkov, ve Kızıl Kırgız Tarihi'nin yazarı Belek Soltonov'den bahsedilmektedir. Bkz.: C.Asanbaeva, “Kırgızistan’da Şecere ve Kırgız Tarihini İlk Yazanlar ve Onların Eserleri (1849-1949), Manas Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek 2005 /basılmamış Y.Lisans tezi)

⁸⁰ C.Asanbaeva, a.g.t., s.42 vd.

⁸¹ Saparbek Zakirov. Kırgız Sancırası. Bişkek 1999. s. 4.

⁸² Osmonalı Sıdıkov, Muhtasar Tarih-i Kırgızıye, Şark Matbaası, Ufa 1913; Muhtasar Tarih-i Kırgızıye Cana Anın Tüzüçüsü, Ala-too, Frunze (Bişkek) 1989 no 3. (yay.: H. Karasaev)

⁸³ O.Sıdıkov, Tarih-i Kırgız-ı Şadmaniye, Ufa 1914; Tarih, Kırgız Şadmaniye: Kırgız Sancırası, Bişkek 1990 (yay.: H.Karasaev). Bu eser, Muhtasar Kırgız tarihinin genişletilmiş şeklidir. Müellif Sarıbağış Boyu'nun lideri

Bişkek) Tatar okullarında öğretmen olarak, yerli halkın okuma yazmasını geliştirmeye çalışmıştır. Osmonali'nin, 1931 yılında Rus yönetimi tarafından hapse atıldıktan sonraki yılları ve hayatı hakkında bilgiler yok denecek kadar az ve belirsizdir⁸⁴. Osmonali Sıdık oğlunun yazdığı şecere 'Muhtasar tarihi Kırgızıya' Ufada Arap alfabesinde yazılmış. Sunulan bilgilere bakarsak o kitapları deveye yükleyerek Pişpek'e (Bişkek) getirerek satmıştır. Aslında onun soyadı Kıdık oğluymuş, ancak kitaplara yanlışlıkla Sıdık oğlu olarak basıldığı için Sıdık oğlu adı ile ünlenmiştir. Osmonali'nin bu kitabı niçin yazdığını onun kendi sözleriyle belirtelim; "Kırgız, kırk kızdan- gelir diyen şeyh Mansur'un akıla sığmayan sözleri, canımı yaktı. Onun için on beş yıl karıştıra, araştıra bizim de asıl cinsten olduğumuzu bilsin diye, on beş yıllık emeğime bir müddet koymadan, kalemimi kıpırdatmaya başladım"⁸⁵.

Kırgız Şabdan tarihi adıyla da bilinen Tarih-i Kırgız Şadmaniye adlı sancıra (şecere) eserinde genel bir giriş yapan Osmonali, bu bölümde Tarih ve tarihin öğrenilmesi hususunda, ibret verici bilgiler sunmuştur. Türk tarihini bir bütünlük ve devamlılık çizgisinde değerlendiren yazar, dönemin klasik tarih anlayışına uygun olarak Hazret-i Adem'den başlayarak, Nuh peygambere kadar bir şecere sunar ve 44 neseb ile Türkleri de Nuh oğlu Yafes'e bağlar. Ona göre Oğuz Han, Kırgız, Kazak, Nogay ve Özbek halklarının da atası durumundadır. Osmonali'nin sancirasında (şeceresi) belirtilen hususları metinden özetle vermekte büyük faydalar bulunmaktadır⁸⁶:

"İlk atamız Hazreti Adem olup, Hazreti Ava (Havva) eski anamız oldu. Yer yüzündeki insan oğlu bu iki zattan dağıldı. Adem, "Yer üst tabakası" demektir. Kutsal Azrail toprağı yerden almadı, dışardan aldı. Onun için Adem isimlendirildi. Adem babanın cesedi Sirandip'de, Ava ananın cesedi Cidat şehrinde. Bu iki zat sekiz cennette gezi yaptılar; bu dünyada kaç yıl yaşayıp sonunda dünyayı bırakıp, gerçekten gittikleri aydan açık, güneşten gerçek, bunun nesini belirtiyim. Başladığım sözden kalmayım. İkinci babamız hazreti Nuh oldu, yer yüzünde felaket oldu, heryeri su bastı. Üç oğul, üç gelin diri kaldı, günümüzdeki halk işte bunlardan dağıldı. Böylece üçüncü atalarımızın ismi Kam (Ham), Sam, Yafes...

Ham Soyusu (tohumu): Afrika, Amerika, Asya bölgesinden, Hindistan'ın deniz bölgelerinde vahşi bir hayat yaşayan ilim-bilimsiz siyah bir halktır. Bu halk, kadın- erkek

---

Şadman'a ithaf ettiği için bu ismi eserinde öne çıkarmış ve Tagay Bi ve oğullarının şeceresini ayrıntısıyla vermiştir.

⁸⁴ Keneş Cusupov, Kırgızlar IV, Bişkek 1994, s. 644

⁸⁵ Aynı yer

⁸⁶ Kırgız Şabdan Tarihi, (Kırgız Şeceresi, ALA-TOO dergisi sunumu, Bişkek 1990, s 155–160,)

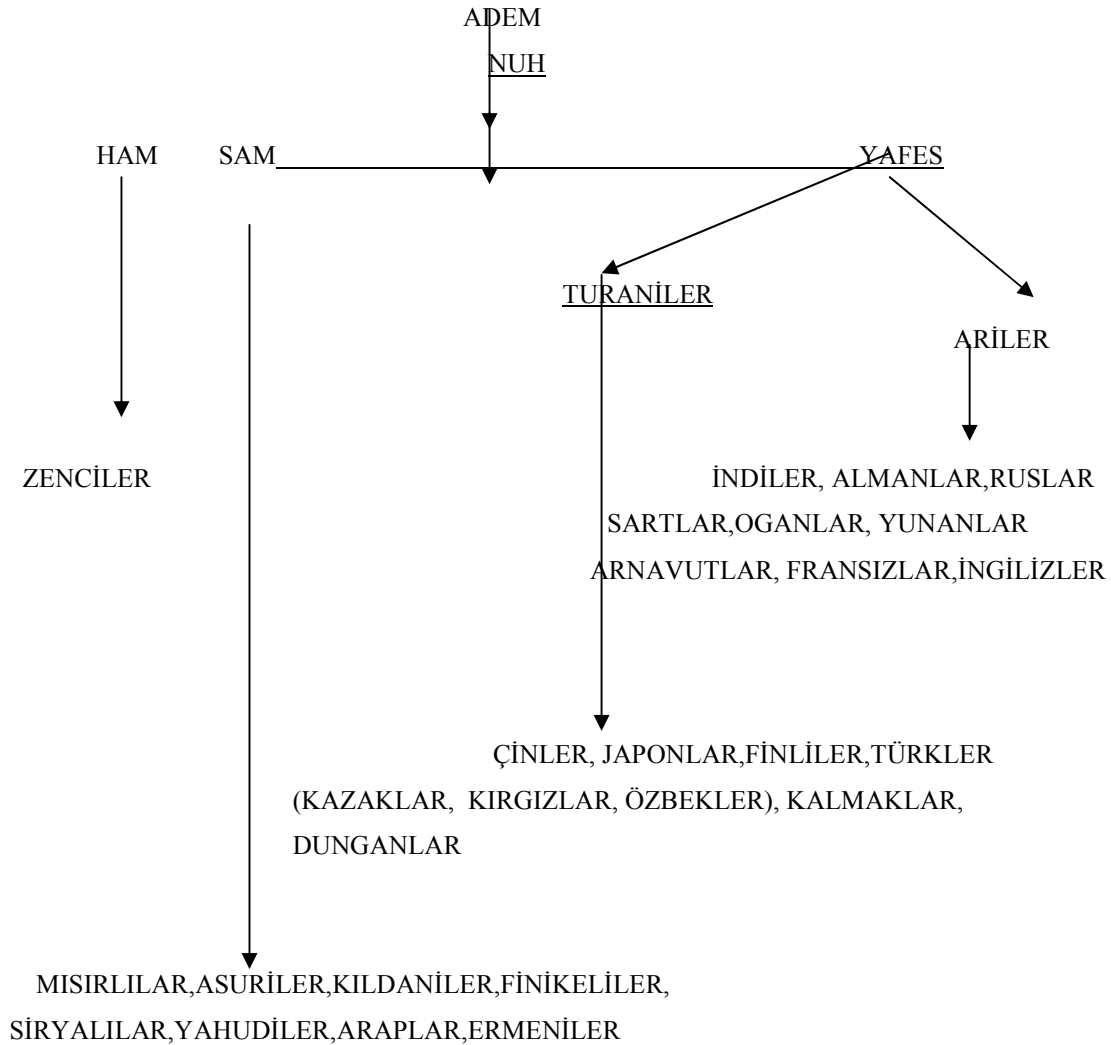
hepsi çıplak gezer, avret yerlerin kapatmak yok. Sadece bazıları avrat yerlerin kapatırlar imiş. İnsan eti yiyenler var.

Sam Nesli: Asya ile Afrika bölgesinde Mısırlılar, Asuriler, Keldaniler, Finikeliler, Sıryalılar, Gebraniler, Yahudiler, Araplar, Ermeniler var idi.

Yafes Irkı: Yafes nesli ikiye ayrılır; Ariler, Turanîler (Turan). Ariler dediğimiz; Hindiler, İranlılar, Sartlar, Oganlar, Yunanlar, Arnavutlar, Fransızlar, İngilizler, Almanlar, Ruslar. Bunlar bir toplumdur.

Turaniler: Turanîler toplumu Asya bölgesinde olur. Çinliler, Hindi Çinliler, Japonlar, Finliler, Osmanlılar, Tatarlar, Kırgızlar, Kazaklar, Kalmaklar, Dunganlar-bunlar TURAN toplumunu isimlendirir.

Kırgız Şabdan Tarihi'nde İslami Geleneğe Göre Nuh'un oğulları:

TÜRK IRKI, TOPLUMU: Yafes'den sekiz oğul oldu, büyüğü Türk isimlendirildi. Babası Yafes öte dünyaya gidecekken büyük oğlu Türk'ü kendi yerine koydu. Böylece Türk Ata kendisi ile başlayıp, dokuz oğlu hükümdar oldu. Türk içinde Dokuz Ata ismin bilmek, belirtmek bundan kaldı. Türk akıllı, adaletli insan idi. Babasından sonra çok yeri gördü, sonunda bir yeri severek orada yaşadı. Günümüzde bu yere ISIK-GÖL derler, halkın yerleştiği geniş bölgeye Türkistan derler. Dip atamız onun isminden kaldı.

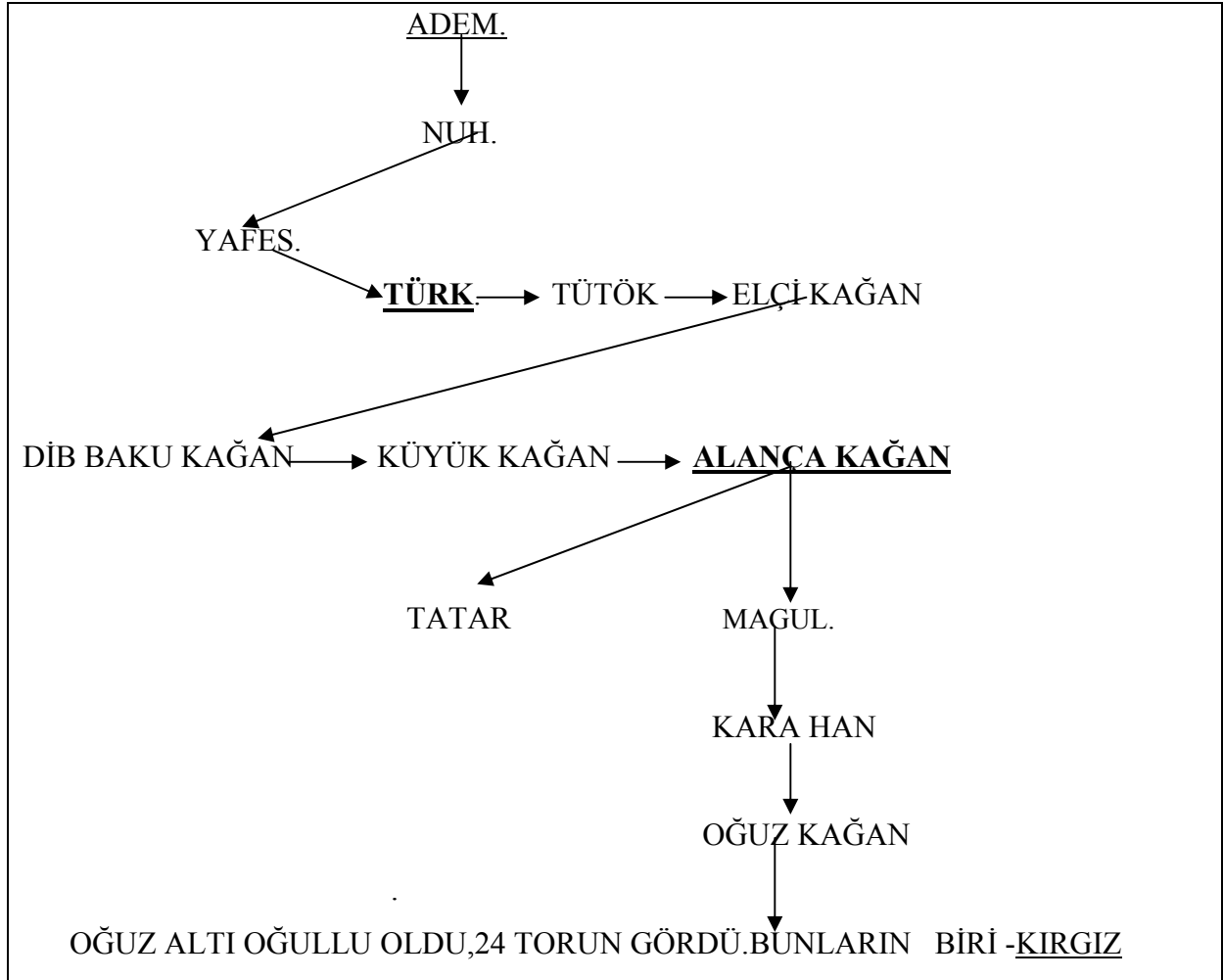
Şimdi Türk cinsi Çin, Japonya, Mançurya, Kaşgar, Bukar(Buhara), Stanbul(İstanbul), Kırım'dan başlayıp soğuk Kuzeye kadar dağılmıştı. Ortasında olduğumuz için bize Orta-Asya derler. Türk diğer dünyaya gidecekken, oğlu Tütük'ü kendi yerine koyarak, gitse gelmez sefere göç etti. Tütük de akıllı, devletli padişah oldu. Yemeğe tuz tattırmak gibi Türk içindeki çok oluşumu o çıkardı. 200 sene hayat geçirerek, babasının arkasından o da gitti. Yerine Elçi Han padişah oldu.

Elçi Han çok sene padişahlık yaparak, aşın aşarak yaşın yaşadı, siniri gelene karın saçı, kasap dileyene abasın verdi. Sonunda o da babasının gittiği yere gitti. Yerine oğlu Dib-Baku(y) Kağan geldi; çok sene Kağanlık yaptı, ebediyet yurduna o da gitti. Onun yerine oğlu Küyük Kağan geldi, birkaç sene adil yönetim yürüttü, sonra yalan dünyadan gerçek dünyaya gitti. Yerine Erine oğlu Alança Kağan geldi, çok sene Kağanlık yaptı. Taa Hazreti Nuh'un zamanından başlayıp Alança zamanına kadar gittik, Yafes oğulları Tanrıya inanıyorlardı, ona yalvarıyorlardı. Alança zamanında halkı zengin, toplumu güçlü oldu. 'Köpek şişman olursa sahibin dişler' denilen lakap o günden kaldı. Devlete (ikbale) sarhoş olup Tanrıyı unuttular. Alança Kağan'dan iki ekiz oğul doğuldu. İsmi Tatar, Mogul idi. İkisi iki Kağan olarak halkı ikiye parçaladı. Tatar kendisinden başlayıp yedi oğluna kadar padişahlık yaptı. İsimleri Buka Kağan, Cılançı Kağan, Attu Kağan, Atsız Kağan, Ordu Kağan, Baydu Kağan, Süyünçü Kağan. Hanlık işte bundan gitti. O Alança Kağandan Tatar, Mogul iki ekiz oğul demiştik. Tatar zamanı bitti, vakit şimdi Magul'a geldi. Magul'dan sonra Kara Han ata yerine oturarak, padişah oldu. Kara Han zamanında Tanrıyı tanıyan adam kalmadı. Şimdi oğlu Uğuz Han(Oğuz Han) Han oldu. Bu zaman Tanrıyı bilen adam kalmadı. Uğuz(Oğuz) anasının karnından doğulan evliya can idi. Bundan dolayı güçlü, katı kılıç oldu. Ortamı Tanrıya inanmayanın isteğini koymadı. Bütün Asya'yı yönetimine aldı, 116-yıl padişahlık yaptı, Han rahmetine göç etti. Çin, Japon, Hindustan, Stanbul(İstanbul), Mısır, Orusya(rusya) bölgelerindeki halk onun yönetiminde oldu.

Uğuz'un(Oğuz) 6 oğlu oldu. Her birinden dörder oğul doğularak, hepsi 24 oğul- torun gördüler. Bunların biri Kırgız. Kazak'ın aslı da Kırgız. Sonra Abulkayır Han zamanında Kazak diye isimlendirildi. Kırgız dünyaya Hazreti Muhammed'den 3400 sene önce gelmiş

idi. Şimdiki hesaba alırsak 4700 yıla yaklaşır. Şimdi Kırgız dediğimiz iki çeşitli; biri-Kırgız, diğeri-Kazak. Kırgız'dan Sapar Şaa (Şah). Şaa dediğimiz –Han anlamı. Ondan Alhak. Bu isimler Arap'lar ile yakınlık zamanında koyulmuş idi. Ondan Erşey bey, bundan sonra Buurakan Kağan olmuş idi. Ondan sonra Kambar Kağan, bundan sonra Alcan, ondan Arslan Kağan, ondan Bayçoro, Cañçoro, Kızçoro. Cañçoro'don Orta Cüz Kazağı, Kara Çoro'don Ulu Cüz Kazağı ve Kırgız dağıldı diye söylenir. Şimdi Bayçoro'don Çomombay, ondan Kiyik bey, bundan Tobu, bundan de Maykı, Koram, Kıyıldır, Mikrail. Maykı'dan Alban, Suban, Dölet, Kımır, Botbay, Canış, Çapıraştı, Kalıgul, Kırgız. Kıyıldır'dan Kırk Cüz Kazak, Mikrail'den Bin –Cüz Kazak bilgisi sonra sunulur. Şimdi Kokan'da Baratkan Han oldu. Ondan Gabır Han, ondan Galidin, bundan Arslan, ondan Kılmıy bey, bundan de Atan bey, bundan Şükür bey, bundan Sengkin bey, ondan Sarı bey, bundan de Muratay, sonra oğlu Telkozu, Ondan Kalmak, Bundan Donbul bey, bundan de Akuul ve Kuu oğul.

Kırgız Şabdan Tarihi'ne göre TÜRK'DEN KIRGIZIN ÇIKMASI.

Şimdi Akuul'dan ise Adığine Tağay isimli iki oğul dağılır. Bu iki oğul ırkı şimdi Rus yönetiminde. Sır derya ile Ceti-Su bölgesinde yaşıyorlar. Kuu oğul Kırgızları ise Çin kontrolünde ve Tanrı-Dağ kenarlarında yaşıyorlar. Günümüzde onlara Çonbağış derler. Ünlü dokuz boy; ASKALI, Kandabas, Maçak, Kulun, Biçine, Kilet, Kutçu, Munduz. Şimdi Kandabaz'tan Arzimat Bey, Törögeldi bey, Alimhan Bey isimli değerliler var. Başkalarını da gezerek yazmış idim, kaybettim. Şimdi bu kardeşlere giderek yazmak çok zordur, ortamımız on günlük yol. Kaşgar'a 1901 yılında gitmişim, orada sekiz ay durdum.

Çin'lerin kanununda hırsızlara değişik ceza veriliyormuş. Hırsız yakalayan adama hizmeti için hazineden 100 Yuan çıkarıp veriyorlar. Hırsız ise suçuna göre ceza alır, bir tahtanın ortası kesilerek boyuna takılır, iterse önleri deymez, uzatırsa elleri ağısına yetmez, bu düzeyde hepsini bir zincire bağlayıp, kış vakti ise açık soğuğa, yaz ise çöl sıcaklığına halkın durmadan geçtikleri sokağa bağlı koyarlar. Giden gelen onları görerek ders alsın derler. Şimdi orada yaşayan Kırgızlardan söz edersek; ilim bilimden habersiz, dağ kenarında hayvancılıkla geçiniyorlar. Bizdeki Boluş (Rus döneminde bir çeşit idareci) ise onlarda Biy. Ama boy olarak yönetimi tartışmazlar, Akimlik babadan oğula miras kalır. Bu Kırgızlar Kaşgar şehrinde, Tanrı-Dağ kenarında, Sarkol, Kökşal isimli dağlarda yaşıyorlar.

Şimdi *Ak oğul*'dan- Adığine, Tağay, Munduz denir. Adığine'den Adığine, Munduz'dan Andican Kırgızları. Munduz 13 boya ayrılır;--Erke, Kaşka, Mangıt, Kek-Cangak, Sokuluk, Capalak, Kondogoçun, Cooş, Cilkeldi, Sapala, Teke, Bökörü, Tatar diye.

Adığine'den on boy; Satar, Bargı, Kurt, Kökçö oğlu, Olcoke, Tooke, Sabay, Coru, Arday, Mönök denilir. Bu kardeşlere 1914 yılı 23 Martında gittim- gördüm. Üç atasını söyleyebilecek kişi çoğunlukla kalmamış. Bizim tarafta üç babasını bilmeyenlere köle diye dalga geçerler.... Molla Abdısatar kadı Murat (H)acı oğlu söylüyor; “Beş yıl oldu, kadı olduğuma. Soru sormaya gelen adamlardan sorduğumda, ata kardeşlerini bırak, kendi babasının ismini zor söyleyenler var. İki Kırgız akrabam, babalarının da ismini bilmiyor. Kudaykul, Abdikul denilen isimleri kendim koyarak kuralı çıkardım. Bizim Kırgızların gelenek-töresin kaybettiği bundan belli olmaz mı?”- dedi.

Kendisi Kırgız, Akbura boyunun imiş, iyi gözüktü. Hem Alimbek medresesinin müderrisi Koca Amantur oğlu Hatim var, kendisi Teke soyundan. ‘Halk’ dendiğinde canını veren açık fikirli adam imiş. Kendisi Kırgız'ın tarihini toplamaya girişmiş, sonunda zorlanınca durmuş. Bargı ırkından Alimbek Han olmuş, Kokan(Hokan)şehrinde. Bu adam Oş Şehrinde büyük bir Mescit yaptırdı, Buhara Mescidinin yanında. Havası temiz yüksekçe yerde idi. Oş şehri ayakları altında gözükür. O Alimbek'den, Batırbek, Mamıtbek, Asanbek,

Kamçibek adlı beş oğul vardı. Abdıdabek'den Murzapayas, Kamçibek'den Payzura. Alimbek'in karısı bu çocukların anasıdır. Kurmancan hayatı boyu Alimbek yerinde Datka olarak oturdu⁸⁷.

1911 yılın vefat etti. Kurmancan'ın fotoğrafını koyarak, hakkında Rus yöneticiler, Rusça tarih yazdılar. Demekki tarih faydalı ve lazımdır. Bizim gibi cahil halk habersiz uyurken, tarih bilen Rus gibi bilim sahibi halkın ne yaptıklarını gördün mü? ...Peygamberim söylemiş; 'İlim ara, bilim kovala, yalan söyleyen aptal ümmet olma , alim ol nadan olma' diye...Kitaba amel kılmadan dağa taş mezar diye tapınıp, hayat geçirmek aptallık. Niçin âlimler var? gözü diri, giderseniz ilim öğretir, akıl öğretir, kitaba amel kıl diye söyler. Ondan kaçtığımızda nereye giderseniz.

I-c: Talıp Moldo: TALİP BAYBOLOT OĞLU:1855 yılında şimdiki Ceti-Öğüz bölgesinde Çırac köyünde doğulmuş. Babası Baybolot halkın gelenek-töresini iyi bilen, Arapça okuma yazma bilen adam olmuş. İlk olarak babasından ders alan Talıp Moldo sonra Karakol'daki bir molladan ders almış. Arap, Fars, Tatar, Türk dillerindeki kitapları okuyarak bilimini geliştirmiştir.⁸⁸ Talıp Moldo, 1916 yılındaki milli isyan (Büyük Ürkün) sonrasında Doğu Türkistan'a kaçmış ve 1919 yılında Kırgızistan'a geri dönmüştür. Arap alfabesinde Kırgız Türk boylarının boy tarihlerinin, boy oluşumu, gelenekleri hakkında yazarak bıraktığı emekleri bulunmaktadır. Arap harfleriyle yazılan "Kırgız Tarihi ile İlgili Bilgiler", "Kırgızlar; Kırgızların Ataları, Kabile Düzeni ve Çeşitli Gelenekler", adlı latin harfli çalışmaları çeşitli araştırmacılar tarafından kullanılmıştır⁸⁹. 1949 yılında vefat ettiği Çırac köyündeki mezarı türbe haline getirilmiştir.

Talıp Mollanın bilgilerine bakarsak Kırgız isminin kırk kızdan çıkmasına tamamen karşı çıkar. Kırgızların Türk boyundan bir kavim olduğunu harika bir şekilde belirtmektedir. Örneğin; Sibiryanın güney bölgesine yerleşen Türk halkının değerlilerinden biri Kırgız halkıdır.⁹⁰ Bu şecerede de Oğuzun torunlarının birinin Kırgız olduğunu, Kırgız halkının bundan çıktığını belirtmektedir. Bu bilgiler daha çok Ebulgazi'nin "Şecere-i Türk" adlı eserinden faydalanılarak sunulmuştur⁹¹

---

⁸⁷ Alimbek, Hakan hanlığının ünlü Kırgız beyidir. Hanımı Kurmancan Datka da Kırgızlar arasında efsane olmuş, ünlü bir hatundur.

⁸⁸Keneş Cusupov, Kırgızlar IV, Bişkek 1994, s. 647.

⁸⁹ Keneş Cusupovi Kırgızlar II, Bişkek 1993, s.560 vd.

⁹⁰ Talıp Mola, Kırgızın ırkı, Kırgız sancırası. Bişkek 1994, s, 199

⁹¹ K.Cusupov, a.g.e., s.506-509

I-d: Togolok Moldo-Bayımbet Abdır Rahman oğlu: 1860 yılında şimdiki Ak Tala bölgesindeki Kurtka köyünde doğmuştur. Dokuz yaşından başlayarak köydeki molladan ders alıp, okuma yazmayı öğrenmiştir. Kopuzculuğu, ır (şarkı) bilgilerini Muzooke, Tımbek gibi ünlü adamlardan ders alarak öğrenmiştir.⁹² Ayrıca Kırgız şecereleri hakkında bıraktığı değerli bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan birisi “Tarih, Tüpkü (Esas, dip) Atalar” adlı sancıra (şecere) kitabıdır⁹³.

Tarih bilmek için adam lazım. Onu dikkatlice okuyup araştırarak öğrenirse, kendisinin nerden geldiğini, nasıl bir halk olduğunu, etrafa yayılması ile başlayıp belirterek öğrenir. Tarih bilmeyen adam neyi bilir? Bundan dolayı başarılı Âdem oğluna tarih bilmek faydalıdır. O gerekli bir iştir.

Değerli babamız Nuh peygamberin üçüncü oğlu Yafes’in oğlu TÜRK’tür. Bu Türk’ün 28 oğlu var idi. Bu Türk’ün oğulları Türk’ten yayılıp Altay’dan Türkistan’a kadar yerleşmişti. Bu yere Türk yerleştiği için Türkistan diye ad koyulmuş idi. Rahmetli Türk atamızın altın gibi değerli cesedi, ismi söylenilen Korkül’de kalmış. Günümüzde Korkül ismi silinerek Isık-Göl olarak isimlendi.

Şimdi Türk’ün kendisinden başlayıp Kağan olan çocuklarının isimleri; Türk- onun oğlu Tütök- onun oğlu Elçi Kağan- onun oğlu Boko Kağan- bunun oğlu Kiyik Kağan- bunun oğlu Alınça Kağan. Bu Alınça Kağanın iki oğlundan biri Tatar diğeri Mongol idi. Tatarlar ayrıca Tata diye şöhret almışlardı. Bunların soyu, Kazan, Gazali, Bulgari, Kara -Ötköl, Kızıl-Car, Semey denilen yerlere yerleşmiş idiler.

Türk’ün sekizinci ırkıdan Oğuz Kağan gelmekteydi. Oğuz Kağan değerli bir kağan oldu. Oğuz Kağan’ın oğulları Burut, Budat, Kırgız idi. Budat oğlu Mok. Burada geçen Budat için diğer kaynaklarda geçen bilgiyi sunarsak o da böyledir.

Mok’un tohumu olarak söylenilen Kara Kalmaklar’dır. Burut’tan iki oğul; Uygur, Baygur. Uygur’dan üç oğul; Angiriya, Biskiriya, Çantu. Angiriya, Biskiriya Anadolu Türküne geçti gitti. Bu tarihte Biskiryaya değerli olarak ayrı duruyor.

Şimdi Kırgız Kağan belirtelim: Bu Kırgız Kağan tüm Türk soylu kardeşlerine değerli, adaletli bir kağan oldu. Günlerden bir gün tahtına oturup, gönlüne fikir düştü. ‘Atam Türk’ten başlayıp bana kadar sekiz ata kağan oldu. Ben kendim dokuzuncu han oldum. Bu dokuz kağanlığı kutlamak için toy vereyim’ diye halkı toplayıp fikir alıp, büyük toy verdi. Toyda temaşa, eğlenceyi geniş tuttu. Her çeşit oyun kazancına dokuz mal verdi. Bu Kırgızların sunduğu itibarlı toy ve eğlencenin sonunda verdiği dokuz hediye, bizim Türk

⁹² Keneş Cusupov, Kırgızlar IV, Bişkek 1994, s. 648.

⁹³ Ala Too dergisi, Kırgız Sancırası. Bişkek 1994. s. 38-45

oğluna nasihat, bizim Kırgız halkına vergi, narh, adeti olarak kaldı. Dünürlük, arkadaşlık veya ceza olarak başka birine mal verilirse dokuz mal verilir⁹⁴.

İkinci mesele Kırgız oğullarının sıfatı; Kırgız eli bundan 2700 yıl önceye dayanır. Kırgız eli gelenek ve töresi ile birlikte gelmişti. Kırgızların doğup geliştiği bölge Kazan Gölü, Ak deniz kenarı, Altay dağlarının çevresi, Orhun deryası kenarı, Ertiş deryası çevresi ve Ertiş ile Orhon'ın ortasında Şapşak denilen yerde yaşıyorlardı. Kendileri “boz üylü”⁹⁵ göçebe halk idi. Besledikleri hayvan çok idi. Ala atlı, ak kalpaklı Kırgız diye isim alıyorlardı. O tarihte Türk, Moğolu, barışı bozduktan elinde tutuyordu ve yiğitleri gelin kızları bağımsız idi. Kız –gelinler şöyle şarkı söylediler:

Ak deniz Altay kenarında,
Günü keyif toyunda.
Gündüz gece çok oynar,
Dağılmaz kumar -oyundan.
Yerleşmeyen yer mi, acaba?
Sapsak başı rüzgârlı,
Şehri yok boz üylü
Türk'te Kırgız uyanık,
Düğün bayram dalgalanarak,
Dolup çatar her yerde.
Tokmak saldı, kız oyun.
Olup çatar her yerde.

O vakitte, Kırgızkağan'ın yerine kendi soyundan değerli kağanları olmuş. Sonorkan, onun oğlu Olçonkan, onun oğlu Cookaçtı kağan, onun oğlu, Basalgalu Batırkağan. Bu Batır zamanının değerli bir bahadırı idi.

Kırgız ilerledikçe çok yere elini uzatmaya gayret etmiş. O devirde halk göçebe idi. İşte İstanbul'daki muhterem Türkler o zaman Altay'da duruyordu. Günümüzde Osmanlı tahtını alan eski Türkler de Altay'dan gelmişler idi. Aynı zamanda kalabalık Tatar, Kazak, Kırgız, Kangun, Kalmak, Baykor, Uygur, Tacik, Türkmen bütün TÜRK oğulları Kazan gölünden başlayıp Altay, Tanrı-Dağlarına kadar uzanan bölgeleri egemenliğinde tutuyorlardı. O devirde bütün Türk oğullarının geçimleri hayvan, mal; silahları miltık (silah, tüfek), mızrak,

---

⁹⁴ Dokuz ya da dokuzlama adeti diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız ve Oğuzlarda da görülür. Örneğin Dede Korkut hikayelerinde ve Manas'ta “dokuzlama” belek (hediye) veya ihsan olarak verilmektedir.

⁹⁵ Kırgız çadırları için söylenir.

yay idi. Avladıkları buğu (geyik), keçi, maral, arhar (yaban koyunu), gulca (karaca) ve başka av olmuştu.

Kırgız halkı o vakitlerde 300 yıl Kağanlık devrini geçirmişler idi. Kırgız halkı zengin, toprağı geniş idi. Halk, içindeki yaşlı, yetim çocuklara, dul kadınlara yardımcı ve fedakar idi. O zaman Kırgız yiğitleri ateşten sakınmayan bir asker toplumu idi. Hanımlar edepli idi. Gelinler açık yetişen, açık gezen, güzel yüzlü hanımlar idi. Kızları pahalı elbise giyerek sevgisiyle yürürlerdi. Kendileri güzel, sözleri ılık idi. Kız giymiyorsa ayıp diye bütün bulduklarını kızlara giydiriyorlardı. Kırgız halkı Altay'dayken dayanıklı, hareketli idiler.

Savaş aletleri şöyle idi; başlarına tolga denilen demir başlık giyerlerdi. Üstüne giydikleri demirden elbiseydi. Dirseğinden başlayıp ellerine kadar demir koyuyorlardı. Bedenini kuşatan belden “kıyak” denilen demir eşyaları var idi. Bunun dışında, düşmanın attığı kurşundan savunmak için kalkan var idi. Bu savaş eşyalarını giydiklerinden nasıl düşman olursa olsun hiç kaçmıyorlardı.. Savaş eşyasız, kılıçsız adama, adam değerinde bakılmıyordu. Başarısız yiğit yerine, gayretli kadın değerlidir demişler.

Kırgız halkının bahadırılığı Tüm Türk'e, Oyrot, Tırkot, Kankan, Çin'e kadar aşikar idi. Bu Kırgızlara Çin'ler Kakaclar der. Kakaclar denmesi Çin toplumunda 're' harfi kullanılmaz. Bundan dolayı Kırgız'ı bu gün bile 'Kakac' der.

Altay dağının ön tarafında Cungarya denilen yer vardır. Son bölgesinde İnezey denilen yer bulunmaktadır. Bu Jungarya, Kara Kalmak, Kangüngdün yerleşen yer ve İnezey denilen yer. Kelime anlamı dilden kayıyor, 'İnezey' değil. Bu Ene-Say denilen yer. Kırgız'ın Kağanlığını kurarak, yer aldığı geniş yer. Bahadır Manas'ın babası Bay Cakıp'ın yerleştiği il düzenlediği, hayvanın çoğalttığı yer. Burası Bahadır Manas'ın doğduğu yerdir. Manas'ın çocukluk zamanında oynayıp, zevk alıp gezdiği yerdir. Bu Ene-Say(Yenisey) değil Een-Say denilen yer.

Şimdi önceki Türklerin sözü gelir. Bu Türk oğulları Altay'dayken kendileri hayvanlarla dolanarak 300 yıl Hanlık devrini yaşatıp, değerli savaş eşyaları tam olarak, bütün Türk oğulları kalabalık halde bütün dünyaya ellerini uzatmak istediler. Hepsi toplanarak maslahat kıldılar. Ertiş deryasının kenarında Cırgal -Say, Taldı-Su denilen yerde toplandılar. Bu zaman han uzun boylu, geniş düşünceli Baytık Kağan idi. Bu Baytık Kağan Kırgız boyundan ve bütün Türk topluluklarından toplananların gelmesinden sonra, iline nasihatta bulunur; “-Bu meclise gelen Kağanınız, Beginiz, Töreniz, genciniz -yaşlınız dinleyin. Bu avuç kadar Altay'ı benimle tartışmayın. Hepiniz büyüdünüz, yetiştiniz, çoğaldınız. Her biriniz herhangi bir yeri isteyerek, seçerek yer tutun. Bu yer oğuldan oğula kalan mülktür. Avuç içi gibi Altay'da kapalı durarak ihtiyacımız nasıl karşılanır? Tatarlar

sizler de Türk'ün tohumundan gelen kalaba halksınız. İşte İsekipler sizler de baştan beri eski Türklerdensiniz. Bu devir bütün Türk oğullarına servet getiren bir devir. Üşengenlik yapmayın, toprak denilen hazine var. Oğullarınıza hazine, mülk kalsın. Umum Türk oğulları, hepimize söylüyorum. Urum, Kaysan, Konstantin, Opol denilen yerler İsekipler sizin yeriniz idi. Şimdi günümüzde o yerlere Araplar gelmiş yerleşmiş. Bu Araplar yer boş olmasa yerleşir mi? Başkasının yerinde ne hakkı var? Gittiğinizde kendileri kaçarlardı, benim söylediğim nasihat sizlerin hoşunuza gitti mi? Veya hoşunuza gitmedi mi?- diye Batı Kağan'a söyledi. Bu nasihat bütün kardeşlerin hoşuna gitti. Tatarlar, İsekipler, çoğunluğu vedalaşma gününü belirleyerek büyük toy gerçekleştirdiler. Ertiş deryası yanında göçe başladılar. Gelip hak ettikleri yerleri başka halklardan alarak yerleşip, yaşadılar.

Bu İseki denilen söz, eski Türk denilen sözdür. Urum, Kaysar, İstanbul, Konstantin, Opol denilen yerlere hakim olarak, Türk'ün değerini gösterip, han, halife, sultan gibi isimler alıp, büyük kağanlar sırasında oldular.

Şimdi Özbek, Tacik, Türkmen, Kırgız, Kalmak için söylenenler; Altay'da Özbek, Tacik, Kırgız, Kalmak denilen halk vardı. Altı yerde önemli göl bulunmaktaydı. Altay önünde Sokol-Göl denilen göl, ikincisi ortasında Kökondör denilen büyük göl, üçüncüsü köpek içmeyen Ala-Göl denilen göl. Dördüncüsü Isık-Göl, beşincisi Son-Göl ve Çatır-Göl denilen göller...

Yerleşen geniş bir Kırgız toplumu var idi. O zaman Kalmak, Türk'ün düzenini bozmadan karışık halde yerleşiyordu. Vurduğu av, beslediği kartal, koşturduğu güçlü at, bindiği sağlam at ile bağımsız bir hayat geçirdi. Bu zamandan birkaç yıl geçti. Kağanlık Kırgız'ın elinde oldu. Kalmak'a Kağanlık verilmedi. Bundan dolayı Kalmak ile Kırgız'ın arası bozularak, Kalmak sınırını ayrı yapmaya başladı. Hepimiz akraba kardeşiz, aynı işi yapacağız diye çıktı.

O zaman Kırgız'ın Kağanı Alparkan idi. Kalmak önderi bahadır Dorbon idi. Dorbon bu üzüntüsüyle toplumunu ayırıp, Çin iline şikâyet ederek, Kırgız'dan ayrıldı gitti. Ayrıldıktan sonra sakin durmadı, Kırgız'a takılmaya başladı. Diline dilini, dinine dinini eklediği kötü sözlü Çin Kağanına tabi olarak; "-Git Türk akrabana, diye Kırgız'ı Altay'dan kovaladı. Kırgız gelip Ala-Too'a kapandı. Altayların özlemi içinde önce Cargent, Çek'de sonra İzar, Kalup'da yerleşip hayat sürdürdüler.

(Alparkan) kadar iyi yönetecek adamları olmadığından Kırgız gücü giderek sarsıldı. O zaman Çinliler Türkistan toprağına ilgi duyarak, sarsılan Kırgız, Kazak'ı Altay'a doğru iterek, onları çevreye dağıtıp birliği bozdular. Türkistan Çin kontrolüne geçti. Bütün Türkistan'a Çinliler Uluklar (denetleyici) koydu. Andican yönetimi başında Bargana (Fergana) adlı biri

var idi Buraya Andacan denilen kızı yönetici yaptı. Kızın isminden dolayı Andican adı kaldı. Kokan şehrini yakıtıp çok para harcayıp İkinci Kokan diyerek Bejin (Pekin'e) bağladı.. Namangan şehri önce Törö-Korgon idi. Buraya Namangan isimli yönetici koyarak, bu şehir Namangan diye isimlendi. Kocant (Hocent) şehri önceleri Ulu-Kent idi. Çin'ler burayı da yakıtıp Kocant diye isimlendirdiler. Koo denilen kelime Çin dilinde "iyi" denilen sözdür. Bu yerleri tamamen kontrolüne alarak Alookan'ı önder yaparak, 40 bin evlik Hıtay gönderdi. Bu yeri birkaç sene Çin yönetti. Sonunda bu vakitte Bahadır Manas doğup- büyüdü, bahadırılık gücünü esirgemedi, Çin'i kovalayıp çıkardı. Tüm Türkistanı Türk oğullarına boşaltıp verdi.

O zaman Kırgız belirli boylara ayrılıyordu. Örneğin; Esteber, Dosbut, Sayrak, Nurkunan. Bu zaman Türkistan Kırgızlarında bahadırlar de belli idi.

1-*Esteber* boyundan Küyük isimli biri çıkar. Taşkent Kağanı olarak Talas, Çüy'ü yönetiyordu. '*Talas önü Susamır, susayan erle görüşsün*' denilen söz o Küyük'den kaldı. Küyükkan'ın oğlu Camgırçı Kağan onun oğlu Kökötöy Kağan, onun oğlu Bokmurun. Kökötöy Taşkent'e yerleşerek adlı bir kağan olmuş. Bunun akıllı yiğidi Bay'ın oğlu Baymırza idi.

2-*Dosbut* denilen ilden altın kökül, ker kökül hanın oğlu, çeriği Kökbörü. Kökbörö'den; Kökkoen, Sultan ve Şıbirçeçen. Kendisi iyi konuşur, çekinmeyen çeçen adam idi.

3-Eştekek halkından Camgırçı var idi. 'Eştekeklerin Camgırçısı (yağmurcusı) erliğin belirten Eştekdir' diye söz çıktı.

4-*Kıpçak* isimli halktan, Toru Kıpçak'tan Sarban-Taz oğlu Ürpü Bahadır çıktı. Yine Tökü Kıpçak'dan ünlü Er-Töştük çıktı.

5-*Katağan* halkından belli olan değerli bahadır abimiz Koşoy çıkmış idi. Eletenbay oğlu Er-Ağış çıkmış. Kuletenbay'ın oğlu Kuu Koyoli çıkmış.

6-*Özbek*'ten Sançıbek çıkar. 'Andican'da Sançıbek, atmaz yurdu özübek, hoşametçi (dalkavuk) sözüyle gubaranın sözü çok' diye söylenip çıkmış.

7-*Nurkunan* isimli ilin bahadırı Manas, söz ustası Baycigit, akıllı yaşlısı Bakay, asker kurt'u Serek, aslanı Sırgak, fikir sunucusu, akıl verici Acıbay, beği Kutunay, güçlüsü Çubak ve Alımbek idi.

8-*Cediğer* isimli il Isık-Köl önünde, Kızıl-Kıya, San-Taş, Tüp, Jırgalan, isimli yerde idiler. Cediğer'in Er-Bağış adlı bahadırı var idi.

9-*Tacik* halkının Samarkand'da Şamurat isimli kağanı var idi.

10-*Türkmen* ilinde, namlı Emirkan isimli kağan var idi.

11-Sır derya kenarındaki *Sayrak* denen ilde, Tursunkan isimli Kağan var idi. Bunlar dağlarda yaşayan toplum idi. Bunların hepsi Manas'ın emrinde idi. Manas'a bağlanan il idi. Kısmetli

halkın kardeşi ve Kırgız halkının savunucusu idi. Cengiz Han'ın zamanına kadar Manas'ın soyunun ateşinin sönmesine kadar bu il mutlu ve güçlü idi. O ana kadar zaman geçip, Semetey ölüp, Seytek yetim kaldı. Kañçoro ile Kıyas'dan zorluk gördüler.

Seytek oğlu Kenen'in zamanında kalan Kırgız'ı, Kenen başına alıp, İstanbul'daki Türk kardeşlerine sığındı. Bu zaman Cimdölü Baysın, Sınap-Kurt adlı yerde savaşçı Kırgız savunma yapıp durdu. Alman(bet?) vergisini İstanbul Kağanına verir. Hem de Katağan boyu Afgan'ın hükümdarına bakıp, Kara Kalkan Kunduz denilen yerde durur.

Aslında Kırgızlar kalabalık halk idi. Bunu Cengiz Han dağıttı. Kalanını Cengiz Han götürerek il dışında, düşman karşısına yerleştirmişdi. Ak-Teniz, Orkon, Kara Kalkan, Şarpıldak denilen yerde göçebe olarak yaşarlar. Bunlar da Kırgız'ın şanını elinden çıkarmazlar.

Kırgızları başında Cengiz Han tedbir ile baktırdı. İris'a dokuz şumkar (şahin) hediye götürmüş idi. Dokuz şahini İris'a verdi. 'İris ağa, bu şahinleri size hediye ediyoruz, bana yolu açın. Gün batısına gaza seferine çıktım. Burayı yönetimime alırsam, İriz-Cengiz olarak iyi geçiniriz'-dedi. Bu söze İris kanarak Cengizhan'a yol açtı. Cengiz Han bütün Kırgızları askere aldı. Bunlar ölerken, kaybolarak, zarar gördüler. Cengiz Han bu gün batısındaki halkı yönetimine aldıktan sonra bu işi yaptı.

Cengiz Han'ın dört oğlu var idi; Cuuçu (Cuçi), Çağatay, Oktoy (Ögeday), Tolo (Toluy). Bunun yanında şu vezirleri var idi; Söbotoy, Kulkötöy, Kuubelek, Külcürek, Karajar, Ögüzküldür, Kelenger.

Cengiz Cuuçu isimli oğlunu Tatar'a han yaptı. Çağatay denilen oğlunu Kırım, Kafkasya'ya kağan yaptı. Oktoy isimli oğlunu Kokon'a han yaptı. Özbek, Tacik'i eline aldı. Tolo isimli oğlunu kendi yanına alarak Altay'ın Babuta denilen yerine Tokuy şehrini yaparak, taht kurdurdu, hakimiyet sürdü. Şimdi Cengiz Han'ın amacı Beçin'i almak idi. Burada da Kırgız'ın kalanına İris'ı önder yaparak, Çın sınırına koydu. İris'ın kardeşi Dolon ve Sabatay'ın kardeşi Muratay giderken kengeştiler;-'Bu Cengiz Han bize iyilik sunmaz. Şimdi biz kendi hayatımızı düşünelim'-diye ikisi kaçarak, Andican bölgesindeki Hazreti Eyüp dağına geldi. Dolon bu yere yerleşti. Muratay-'Ben bu yerde kalmam, kulak duymaz, göz görmez bir yere giderim' diye kaçarak, Kocant şehrine gitti. Kocant'a Kağan olan Cengiz'in oğlu Oktay'ı, Kıpçak Erdene Kağan öldürerek 'Bu Çin zorluğu bize çok oldu' diye Kocant'a saldırıp han olmuştu. Bir oğlu bir kızı var idi. Oğlunun ismi Ereşe, kızının ismi Maniya. Bir kaç sene sonra Erdene Kağan öldü, yerine oğlu Ereşe Kağan oldu. Muratay da vezir oldu. Muratay bilgili, akıllı insan idi. Her hangi bir hizmeti söyletmeden yapardı. Ereşe kız kardeşi Maniya'yı Muratay'la büyük bir düğün yaparak evlendirdi. Muratay aslında Sayak adlı Kırgız

boyundan idi. Muratay'dan Maniya bir oğul doğurdu, ismini Payız koydu ve bir kız doğdu, ismini Ayımkan koydu. Bu oğulları doğduktan sonra Muratay öldü. Bundan sonra karısı Maniya, Karek isimli adamla evlendi. Karek kendisi ilim sahibi büyük bir molla idi. Karek'ten dört oğul doğdu. Bunlar İbrayim, Sıdık, Cusup, Sakir. Payız bu zaman anasının başkasıyla evlendiğine kızarak, anasına rıza göstemedi durdu. Zaman geçmeden Dolon Bey de vefat etti. İşler de Agul ve Gubul'a kaldı. Onun oğulları Adığine, Tağay'a kaldı.

Dolon bey kendisi akıllı, cömert adam idi. Andican, Kokan'ın kat-kat şehirlerini Arkan'ın, Ala-Too'unun mis kokulu yerlerinden bir parçasını dahi değişmem- diye mallarıyla Ala-Too'da eylesenerek kaldı. Merhum babamız Dolon beyin altın gibi naaşı Koçkor, Narın arasındaki Dolon beli isimli yere gömülür. Bu yer de Dolon adıyla kaldı.

Dolon Çin tutsaklığından kaçarak gelirken genç bir kızla evlenmiş idi. Bu kız hamile kalarak oğlu olur. Dolon bey 'Kız bekledim oğul doğdu, Kızdan doğan çocuğum, Kız Mongmoş olsun' diye ismini Mongmoş koyar. Önceki karısından iki oğul doğmuş idi. Bunlar Agul, Gabul idi. Bu çocuklar büyüdüğünde Dolonbey yerine geçeriz diye kendi aralarında taht için tartıştılar. Sonra da töreye göre ilk doğan Agul, anasının sağ döşüne, Gubul sol tarafına yatmış idi. Böylece yönetime Agul geçti. Mal mülk de Gubul'a verildi. Agu'dan iki oğul doğdu. Bunlar Adığine, Tağay. Bu Adığine boyu oldukça kalabalık halk idi, iç boyları da çok idi.

Ağul'un çocukları sağ tarafında yattığı için ong (sağ) kol olarak isimlendirildi. Gubul ise sol tarafında yattığı için sol kol olarak adlandırıldı.

Şimdi Gubul'un 6-oğluna gelelim:1-Asığalı, 2-Kandabas, 3-Piçene. 4-Kilet. 5-Kulansarık. 6-Saparbay. Asığalı'dan Çonbağış isimli boy Kaşkar dağlarında yaşıyor. Kandabas'dan Kutçu, bu dahi kalabalık il. Talas, Andican, Kaşgar'a yayılmışlar. Piçene'den Saru boyları, çoğu Talas'ta bulunuyor. Kilet'ten Mundus eli, bunlar da Talas, Andican ve diğerleri dağınık halde bulunuyor. Kulansarık'da Tentek Akmat, Telkul isimi iki oğul vardı. Bunlar birbiriyle anlaşamayan inatçı halk idi, biri diğerine boyun eğmemişti. Bundan dolayı "Başsız" adıyla anılırlardı. "Basız" denilen boy onlardan gelir. Saparbay'dan soy kalmadı. Kulansarık ve Saparbay'ın ikisi birlikteydi. Kulansarık'ın yalnız bir kısrağı var idi. Saparbayın 100 atı var idi. Kulansarı sadece tek bir kısrağa binmekteydi. Kaşkar yakasında gezdikleri yerler "Kulansarı, Saparbay" diye anılmaktaydı.

Şimdi Adığine oğullarını belirtelim: Adığine oğulları çok boya ayrılır. Bu halkın parçaları çok. Adığine soyundan ili gözeten büyük yiğitler çok çıkmış idi. Bu bahadırlar Bargı boyundandı. Kudayarı (Hüdayar Han) Kokan'dan kovalayıp, kağan mertebesine geçenler; Alimbek, Parmanacı, Karabağış boyundan Koyçu Datka, Tenizbay boyundan Şapake datka

ve Dubana datka, Kıdır Ordaçı, Kıpçak isimli boydan Molla Alımkul. Bunlar Kokan'ı kuşatarak oradan kimseyi geçirmedikleri günler oldu. Özbek'in çocukları şöyle şarkı söylemiş;

“İçtiğimiz yarma aş
Yediğimiz dana eti (köşü)
Batur Kırgız diyip koysa
Kaçtığımız Pazar önü.

Şimdi Urukları söyleyelim; Bargı, Kara Bargı, Sarı Bargı, Taz Bargı, Kara Bağış, Tülöykö, Tenizbay, Tazma, Boston, Başlık, Börü, Coru, Uzül'dü. 13 boya ayrılmışlardı. Bu halk Özgen, Oş, Araban, Nokat'a ve Alay dağlarına yakın yerleşip durmuşlardır.

Şimdi Tağay oğullarını belirtelim: Onun üç oğlu var idi; Orosbaktı, Döölös, Karaçoro. Orosbaktı'nın iki oğlu olmuş; Bağış, Köküm. Bu Bağış uruğu çok kalabalık il. Bu nedenle “Kırgızda Bağış çok, Kazakta Canış çok” diye söylenir. Bu boy Özgen, Namangan çevresinde ve Talas'da da çok. Solto boyu içinde de bulunmaktalar. Karaçoro oğulları da Bağış ile birlikte bulunmaktalar.

Şimdi Dölös oğullarını söyleyelim: Döölös'ün 3 oğlu var idi; Boğorston, Koylon, Sarıbağış. Sarıbağış'ın boynu sağ tarafına doğru eğri idi. Bundan dolayı Sarbağış denilmeden önce “Kılcır” adıyla isimlendirilmişti. Bogorston'dan Solto, Koylan'dan Cediğer boyları Andican tarafında yaşıyor. Kılcır'dan Buğu, Sarbağış. Bunlar her uruğa bölünmüş. Ancak daha çok kendi yerlerindedirler.

I-e: Tölök Törökan oğlu: 1929-yılı Artuş şehrine bağlı Karacul köyünün Kürkürö kışlasında doğulmuş. O on yedi yaşına kadar Kaşkar, Üstün Artış'da din okullarında okur. Bu günkü Çin cumhuriyetindeki Kırgız Türklerinin değerli şecerecisi. Tölök Törökânın belirtmesiyle çok destan ve şecereler yazılmış.⁹⁶ Çin cumhuriyetindeki Kızıl-Su basın yerinde Şecere isiminde kitap yayına çıkmış. Tölök Törökan'ın ‘Kırgız boyunun oluşumu’ denilen şeceresinde Kırgız Türkleri hakkında muhteşem bilgi sunulmaktadır.

Burada Tölök Törökan oğlunun “Sancıra”sından özellikle Nuh peygamber hadisesinden Türk neslinin çıkışı ve Kırgızların bu şeceredeki yeri üzerine ‘klasik’ bilgilerin sunulduğu bölümlerden özetler vermeyi uygun gördük. Ayrıca şecere bilgilerinin ardından işlenen konuların, ki bu konular daha çok Kırgızların tarihsel geçmişi, gelenekleri ve boyların birbiriyle olan ilişkilerini işlemektedir, başlıkları sunulmuştur⁹⁷;

⁹⁶ Talıp Molla ‘Kırgızın ırkı’ Kırgız sancırası, Bişkek 1999. s. 199

⁹⁷ Tölök Törökan Sancıra, Kırgızdar IV, Kırgızistan Soros Fondu, Bişkek 1997.s.5-10

Sancıra:

Kırgız halkının oluşumu: dünyada geçmiş olan ‘topon bela (kıyamet)’ sel afetinden, Nuh hazretlerinin gemisinde sağ salim kalan kırk insan içinde Cabamıy isimli birisi vardı. O kişiden de Turan ve Urmat isimli iki oğul doğmuştur. Turan akıllı ve problemleri çözebilen başarılı birisi idi. Turan da atası Cabamıy’a; ‘İnsan sayımız çoğalırsa, toprağımız olmadığı için dağınık kalmayalım. Fikrimi kabul edersen, Amu deryasına yerleşmeye ne dersin ata ?’ diye fikrini sormuş. Cabamıy da bu fikire uyarak, Amu deryası kenarına gelip yerleşmişler.

Turan’ın iki oğulu olup büyük oğluna ‘Dünyayı basan felaketten korkmayan Türkük(dayanıklı) bahadır olsun’ diye, ismini Türk koymuş. Turan’ın ikinci oğlu aydınlık dünyaya göz açtığı anda Amu deryası kenarında yaşayanlar içinde ilk ateş bulunduğu için ‘halkımızın bu başarısı torunumun isminde yaşasın ’ diye Cabamıy bu torununa “Tütök” ismini koymuş.

Uran’ın yaşlanıncaya kadar oğullu olmayıp, çok zaman bekleyip oğullu olunca ‘hayatı su gibi uzun, akli sudan temiz ’ olsun diye oğluna “Sıyu” adını koymuş.

Turan’ın oğulları içinde Türk’ün iki oğlu vardı, büyük oğluna “Muun”, sonraki oğluna “Tatar” ismi verilmişti. Tütök vefat edince, bunun tek oğlu Sitam’ı Türk yanına almıştı.

Uran’ın tek oğlu Sıyu’nun Çinçin, Biyçin ve Mançin isimli üç oğlu olmuş.

Cabamıy ailesi içinde Türk’ü Amu deryası ile Sır deryası kenarında yaşayan halkı yöneten Kağan olarak görevlendirmişti. Alhan ordusunu Amu deryası kenarına yerleştirdikten sonra, Sır deryası bölgesinin yönetimine üç oğluyla Sıyu’yu göndermiş. Bunlar da sonradan Sır deryası bölgesinde yerleşip kalmışlar.

Türk kağan yönetimdeyken dağ bölgesinde bir topluluk büyük bir yangın çıkarmış. Bu olayı gören Türk buradaki yerleşik halkı kendi toprağının içine çekerek, onların geçinmelerine yardım etmiş. Bunun yanında da Türk, Nuh’a giderek, çıkan yangını söndürmesini rica etmiş. Nuh de ateş söndürme malzemelerini Türk’e vermiş. Eline geçen malzemenin yardımıyla Türk ateşi söndürerek, buraya göç eden halkın geri dönebileceğini söylemiş. Oradan gelen halk gitmek istemeyince, bunları da Türk kabul etmiş.

Türk kendi halkının geçimini oturtuktan sonra, 280 yaşına geldiğinde vefat etmiş. Türk ölmeden önce toprak ve halk yönetimini büyük oğlu Muun’a, kendi eşyasını küçük oğlu Tatar’a ve evini İstam’a vermiş. Yaşı gelen İstam’ın evlenmesinden Tatar’ı sorumlu kılmış, toprak sahibi olması için de Muun’u vazifelendirmiş. Türk Han öbür dünyaya gittikten sonra, ata rızasını yerine getiren Tatar, kendi kızı Maralday’ı İstam’la evlendirerek eşyalarını da

kendisi karşılamış. Bundan sonra İstam toprak almak isteğiyle Muun'un huzuruna gitmiş. Muun de yer vermek istememiş. Toprak almak isteyen İstam Çinçin'ı öne çıkarır. Çinçin de anlaşmayı oturtmak için Muun'a gider. Muun de bunlara sinirlenerek 'Atasının yokluğunu aratmayan ben varken, toprağı parçalamak isteyen bu mu çıktı' diye İstam'ı öldürmek ister. Bu çekişmeden vaz geçmek isteğiyle İstam karısı Maralday'la uzak sefere çıkar ve uzaklara yerleşirler.

İstam avcılığa çıktığı gün, zamanı gelmiş Maralday erkek oğlan doğurur, bu oğluna; 'Halkımdan ayrı, dağlarda dolaşan günlerin hatırası olarak bu oğlumun isminde söylensin' diye "Birkez" ismini koymuş. Fazla zaman geçmeden İstam de evine gelerek, erkek oğlu olduğunu görüp, 'Kırları" (dağ kenarı) gezerek sıkıntı çektiğim günde Tanrı bizi korusun, oğullu oldum. İsmi Birkez değil "Kırkez" olsun' diye Kırkez ismini koymuş.

İstam Maralday'ın fikrine katılarak, oğlunu annesiyle Tatar halkına gönderir. Halkına gelen Maralday babasıyla görüşerek oğlunu evlendirerek Orta Dağ bölgesine geri gider.

Kırkez bu karısından sekiz oğul görür. O de oğullarına; Akıl, Asan, Asıl, Pasıl, Cakın, Pasat, Ozat, Kazat diye isim koyar. Kırkez bu oğullarını da Tatar halkı içinden evlendirir. İstam bu torunlarından 32 oğul görür. Bunlar;

Akıl'dan; Munduz, Kunduz, Cıldız, Pamir.

Asan'dan; Alim, Ömür, Şarın, Semet.

Pasıl'dan; Şerip, Karıp, Sarı, Kemel.

Cakın'dan; Turdu, Kurdu, Bayır, Olco.

Pasat'dan; Kalı, Salı, Malı, Aalı.

Ozat'dan; Oyu, Soyu, Kanı, Sanı.

Kazat'tan; Tapçıtay, Çançıtay, Kuşçutay, Muşçutay.

III.BÖLÜM

ŞECERELERE GÖRE KIRGIZ BOYLARI

III-I KIRGIZ BOYLARININ TASNİFİ

Kırgız halkının yerleştiği yeri, suyu hakkında bilim adamlarının değişik fikirleri olduğunu ve halk şecerelerinde de belirtildiği bizce malumdur. Karışıklık devirlerinde kırgına-sürgüne uğrayan halk, kendi iç hukukunu her zaman koruyup gelmişti. Burada iç hukuk dediğimiz boy oluşumu devrindeki boy töresidir. Savaş vaktinde boylar sağ, sol ve içkilik(merkez) olarak ayrılıp, sonra barış vaktinde kendilerine ait yerlere yerleşmişlerdi. Her boy baba ocağına gelmişti. Baba ocağı yazılmayan hukuk (töre) olarak saklanıp, o boyun sonsuz mirası olmuştu. Boy oluşumu Ekim isyanına kadar Kırgız Türklerinde oldukça sıkı olarak saklana gelmişti. Bu boy ayrımı günümüzde Kırgızistan cumhuriyetinde Tanrı-Dağ bölgesinde yerleşenlerde oldukça iyi saklanmış ve yaşanmaktadır.

Halkımızın şecerelerinde sağ, sol denilen kelime çok kullanılıyor. Boylar hakkında konuşmalar ortaya çıkarsa, o sağa, o de sola girer derler. Şimdi de sağ, sol diye niye isimlendirildi dersek değişik hikayeler söylerler. Onların biri de şöyledir; “Önceki devirde Kırgızlar boylar halinde hayat sürmekteydiler. Sonra Dolon beyin devrinde sağ, sol olarak ayrıldı derler. Dolon beyin karısı ikiz doğurur. Bu oğlanların biri Ak oğlan diğerin de Kuu oğlan diye isimlendirir. İkisinin ırkı çoğalarak, karışık yaşayarak, hayvanları çoğalır. Ama sayıları çoğaldıkça daha da karışmalar olur, anlaşmazlık güçlenir. Anlaşamayan kadınlar, çekişen yiğitler çıkar. Ak oğlan, Kuu oğlan fikirlerin paylaşarak, yaylaya çıktıklarında ayrı-ayrı olarak yerleşmesek olmaz diye, Dolon beyden fikir alırlar. Ak oğlan ben ailemle Son-Köl’e yerleşsem, Kuu oğlanın da Kara-Kucur’a çıkmak istiyor, buna ne dersin baba?-der. Dolon bey de ‘Ben buna bir şey diyemem Mambet akeye (beye) gidin, o seçsin’-der. İkisi de Mambet beye giderek istediklerini söylerler. O adam da düşünerek ‘İyi iyi Ak oğlan sen benim sağ tarafımda dur, Kuu oğlan sen de benim sol tarafımda dur’ der. İşte biriniz sağ, biriniz sol tarafıma durdunuz, ikiniz söylediğiniz yaylaya yerleşin, ama bundan sonra birinizin nesli Sağ, diğerinizin nesli Sol olarak atansın, âmin diye dua eder. Bundan sonra Ak oğlandan dağılan boylar, tohumlar-Sağ kol olarak isimlendirilir. Kuu oğlandan dağılan boylar da –Sol kol olarak isimlendirilir”⁹⁸. Bu konuda en eski bilgilerden biri de Seyfeddin Ahsikendi tarafından verilmiştir. Ona göre;

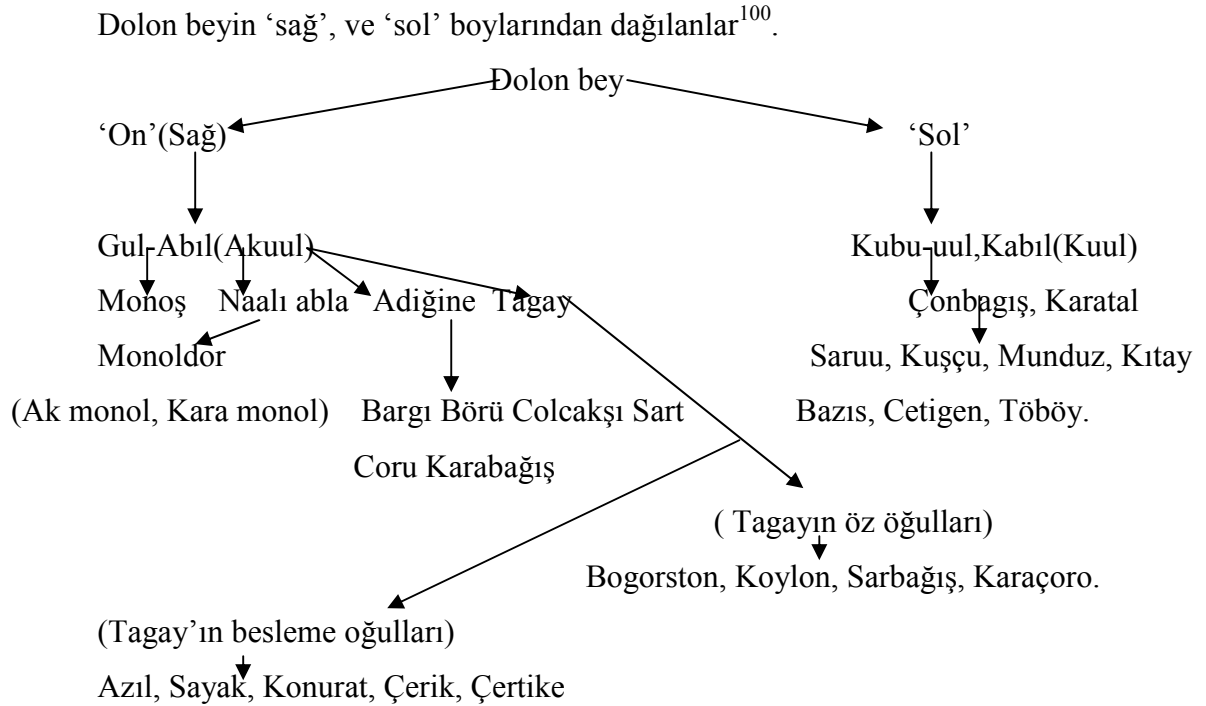
---

⁹⁸ Kırgız sancirası . Ala Too dergisi Tirkemesi, Bişkek 1994. s,56; Togolok Moldo’nun şeceresine göre söylenen boy ayrımı.

“Ak Oğul ve Kuğu Oğul’un kökü. Ak Oğul İbn (oğul) , Boz Oğlan ibn, Koktemiş ibn, Dolon ibn, Dambur ibn, Gazi biy ibn, Sara biy ibn, Sangin-biy ibn, Kaflang biy ibn, Şukur biy ibn, Marı biy ibn, Temin biy ibn, Aslan –biy ibn, Temiş biy ibn, Sahfur biy ibn, Kuli biy ibn, Arslan biy ibn, Guzhan ibn, Larhan ibn, Ana-l-hakk.

Bundan sonra Ak Oğul, iki oğlu Otuz Oğul ve Salvasbek Bolgaçi ile (Seyid Mir Celil’le) anlaşır onun kendilerine rehberlik yapması hususunda anlaşılır. Bulgaçi’nin oğulları: Boston, Teyit, Coo Kisek, Döölös, Hıdırşah, Kanglı, onun (Mir Calil’in) yolundan gittiler. Bundan sonra Otuz Oğul’un oğulları: Adine, Mungkuş, Kara Bağış, Tagay, Seyid’i kendilerinin lideri olarak kabul ettiler ve onun yolundan gittiler. Kuğu oğul kabileleri Basız, Lalım, Kuşçu, Ay Baş Munduz, Çong Bağış, Saruu, Suncek, Hitay ile Seyid’le anlaşır onların yolundan gittiler”⁹⁹.

Bu anlatımın dışında pek çok farklı anlatım da bulunmaktadır ki biz bunların bir kısmına temas etmeyi uygun gördük. Örneğin, Ak oğlanla Kuu oğlanın ikiz doğduğu bir gerçektir. ‘Ak oğlan birinci doğdu- annesinin sağ böğründe yatmış, Kuu oğlan sonra doğdu ve sol böğründe yatmış’. Onların tohumu o ananın dediğine göre sağ, sol olarak ayrılmıştı.

⁹⁹İzleçeniya iz “Macmu’at ü’t-Tevarih” Seyffeddin Ahsikendî, perez. vved. i komm. V.A. Romodika.- Materialı fonda rukopisey İns. lit. i skusstva. NAN RK, inv No: 5254. , metin s. 78 vd. Ayrıca bkz.: Ömürkul Karayev, “Kırgızların Ortaya Çıkışı, Manas Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek 2001-1, s.212

¹⁰⁰E.Törökanuulu , Kırgızdardın Kısaça Sancırası, s.18, Bişkek 1995.

Böyle şecereleri XIX-asırda Kırgız bölgelerine gelen Rus(Orus) gezginleri de yazılarına almışlardır. 1859-senesinde Rus seyyah Golubev'in yazısına aldığı şecereye göre, Kırgız isimli adamın Abıl(Ak oğlan), Kabıl(Kuu oğlan) diye isimlendirilen iki oğlu olmuştur.

Abıl'dan(Ak oğlan)—*Buğu, Sarbağış, Solto, Çerik, Sayak(Sak), Çon bağış, Cediğer* dağılır.
Kabıl'dan(Kuu oğlan). *Saru, Kuşku, Munduz, Kitay* dağılır.

Golubaev işte bu boyların yerleştiği yerlere bakarak Sağ boyları doğu tarafında, Sol boyları batı bölgesinde yerleştirmiştir. Bundan dolayı onlar Kuzeyden, Ene-Say'dan gelmemişlerdi, eğer onlar Ene-Say'dan gelselerdi tersine yerleşmiş olurlardı,¹⁰¹ demektir.

Kırgız Türklerinin boy oluşumun araştırarak yazan bilim adamı Çohan Valihanov, Golubayev'in yazdığı şecereyi görmüş ve aynı zamanda değişik açıklamaları da belirlemiştir. Onun anladığına göre; Sağ, Sol insanın sağ eli, sol eli gibi anlama sahipmiş. Sağ denildiğinde esas boylar, sol denildiğinde yardımcı, az boylar kasediliyormuş. O da Kazak Türk halkının Ulu Cüz'ünün Sağ denilene, Küçük Cüz'ünün ise- Sol denilene tekabül ettiğini ileri sürer. Sağa—Solto, Buğu, Sarıbağış, Sayak, Çerik, Çon Bağış, Moğoldor, Adığine, Basız'ı eklemiş. Sola ise, Saru, Kutçu, Munduz, Kitay, Börü(KURT), Kesek, Kıdırçı Dölös, Boston, Arday, Mönök Bağış, Çon Bağış, Kangı, Tarançı, Buday¹⁰² girmektedir.

Kırgızların Sağ ve Sola ayrıldığını bilen ve onları araştıran Çohan Valihanov'dan sonra N. A. Aristov da Kazak ve Kırgızların şecerelerini toplamış ve bu konuda bazı tesbitlerde bulunmuştur¹⁰³;

1: İçkilik—Kıdırça, Kandı, Maymun, Teyit, Keçek Ordu, Dölös, Kara Teyit, Çal Teyit, Boston, Kızı Ayak, Kara-Sadak.

2: Adığine—Kurt(Börü), Bargı, Oljoke, Töke, Kar Bargı, Sarı Bargı, Tasta, Kökçe Oğlu, Elçibek, Sartlar, Savay. Coru, Kara Sadak.

3: Monguns—Kudagiçin, Çapalak, Tölöykön, Coş, Cılkeldi, Sapılar, Saray, Kök Caktık, Sokolok, Teyne, Erke Kaşka, Monol.

4: Tağay—Buğu, Sarbağış, Solto, Bağış, Çon Bağış, Çerik, Sayak, Basız.

Aslında tam olarak belirtirsek Kırgızların Sağ, Sol, İçkilik diye isimlendirilmesi savaşlardan çıkmıştı. Eski devirde, hatta sonraki devirlerde de savaş vaktinde askerleri Sağ kanat, Sol kanat, İçkilik(merkez) diye ayrıla savaşa girmişti. Böyle savaş zamanında savaşı yönetenler hangi boyun ong tarafa (sağ kanata), hangi boyların sol tarafa (sol kanata), kimlerin merkezde (içkilikte) olacağını belirlemektedir. Bu savaş düzeni diğer eski Türk

¹⁰¹ Zapiski. I. R. Geografiçesko obşestva, 1861 yıl, kniga 3, list 114.

¹⁰² Ç. Valihanov, Tom-2. Alma-Ata, 1985. sayfa 42-45.

¹⁰³ N.A. Aristov, Opıt, viasnenie etniçeskiego sostava Kirgiz-Kaysakov bolşoy ordı i Karakirgizov' Sank-Peterburg 1895, s.25

kavimlerinde de görülen bir durumu ve zaman içerisinde bu taksimat, boyların sosyal, siyasal mevkilerini belirleyen “orun” a dönüşerek geleneksel yapıyı oluşturmuştur. Sağ (Ong) taraf diğer Türk devletlerinde olduğu gibi makbul olan kanattır. Dolayısıyla devletin yönetimi baba öldükten sonra sağ kanatta bulunan- genellikle en büyük oğul- tarafından yürütülmektedir. Sol kanatta bulunanlar küçük oğul durumundadır. Bu nedenle, Oğuz töresinde de zikredildiği gibi, küçük oğul, büyük oğula tabi olmak, ona bağlı kalmak zorundadır¹⁰⁴. İçkilik olarak anılan Kırgız boyları için ise farklı açıklamalar getirilmektedir. İçkilik “merkez” anlamına geldiği gibi, “dışardan katılan, içe giren boylar” olarak da açıklanmaktadır¹⁰⁵. Kırgız şecerelerinde ise daha çok Şecerecinin bağlı olduğu boya göre bazen sağ, bazen sol kol öne çıkarılmaktadır. Kısaca ve tam olarak şecerelere ve sonraki araştırılan bilgilere dayanırsak Kırgızların Sağ, Sol, İçkilik boyları ve bu günkü yerleştikleri sahalar aşağıda sıralanmıştır¹⁰⁶:

SAĞ, SOL VE İÇKİLİK URUKLARI:

No:	ON (SAĞ)KANAT URUULARI	YAYILDIĞI BÖLGELER
1	AZIK	ISIK GÖL, NARIN
2	BAARIN	ISIK GÖL, NARIN, ÇÜY
3	BAĞIŞ	ÇÜY, TALAS
4	BUGU	ISIK GÖL, NARIN
5	CEDİGER	TALAS, CALALABAT
6	ÇERİK	CALALABAT
7	KARAÇORO	ISIK GÖL, NARIN
8	MONOLDOR	ISIK GÖL, NARIN, CALALABAT
9	MUNGUŞ	ISIK GÖL, NARIN, CALALABAT
10	SARIBAGIŞ	OŞ, CALALABAT
11	SAYAK	ÇÜY, ISIK GÖL, NARIN
12	SOLTO	NARIN, ISIK GÖL, CALALABAT, TALAS
13	SUUMURUN	ÇÜY, TALAS
14	TINIMSEYİT	ÇÜY
	SOL KANAT URUULARI	YAYILDIĞI BÖLGELER
15	ADİĞİNE	OŞ, NARIN, ISIK GÖL
16	BASIZ	OŞ, NARIN
17	CETİGEN	TALAS, NARIN
18	ÇONBAGIŞ	OŞ, ÇÜY
19	KARABAGIŞ	ÇÜY, CALALABAT
20	KITAY	TALAS, NARIN
21	KUŞÇU	TALAS, NARIN, ISIK GÖL

¹⁰⁴ Bu konuda bkz.: Üçler Bulduk, “Oğuznamelere Göre Üçok-Bozok veya İç-Oğuz Dış-Oğuz Meselesi”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.1, sayı 3 (Kasım 1997), s.109-116

¹⁰⁵ S.Abramzon, “Voprosi Etnogeneza Kirgizov po Dannim Etnografii” Trudi Arheologo- etnografiçeskiy Ekspeditsii, III, Bişkek 1959, s.31-44. Ayrıca bkz.: Bakıt İsakov, XVII ve XIX. Yüzyıllarda Sayak Uruusu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2005, s.18

¹⁰⁶ Bakıt İsakov, A.g.t., s.19-20.

22	MUNDUZ	CALALABAT
23	SARUU	TALAS, ISIK GÖL
24	TÖBÖY	NARIN, ISIK GÖL
	İÇKİLİK URUULARI	YAYILDIĞI BÖLGELER
25	AVAT	BATKEN
26	BOSTON	BATKEN
27	COOKESEK	OŞ, BATKEN
28	KANDI	OŞ
29	KESEK	BATKEN
30	KIDIRŞA	NARIN
31	KIK UUL	BATKEN, CALALABAT, OŞ
32	KIPÇAK	BATKEN, ÇÜY, NARIN, ISIK GÖL
33	KÖLÖP	CALALABAT, OŞ
34	MOLOY	OŞ, BATKEN
35	MONGOL	CALALABAT, OŞ
36	NAYMAN	OŞ, BATKEN
37	NOYGUT	OŞ, BATKEN, NARIN
38	ORGU	CALALABAT, BATKEN
39	TEYİT	BATKEN, CALALABAT, OŞ, ISIK GÖL, NARIN
40	TÖÖLÖS	OŞ, CALALABAT

Yukarıda belirtilen Kırgız urukları daha çok günümüzde de var olan ve Kırgızistan'da hala yaşayan uruklardır. Bunun yanısıra şecereler ve diğer kaynakların eskiliğine göre daha farklı isimler taşıyan veya sağ ve sol kanattaki yerleri farklılıklar arz eden uruklar da bulunmaktadır. Burada 40 Kırgız boyunu esas alan bu türden boylar hakkında bilgiler verilecektir.

B. Camgerçinov, Kırgızların kırk boydan meydana geldiği fikrini destekleyip onları “eski” boylar diye adlandırıp isimlerini sırayla vermektedir: Döölös, Katagan, Bağış, Moloy, Kalça, Teyit, Cookesek, Boston, Nabat, Cüz, Noygut, Dumara, Okçu, Karakalpak, Şıba, Serip, Cediger, Kandı, Badan, Kıdırşa, Kızılayak, Basız, Munduz, Kuşçu, Kılıç, Ayçak, Türk, Kıba, Saymas, Kıpçak, Taloo, Cetigen, Sayak, Sapıran, Kölöp, Arday, Nayman, Şıgay, Kökünö, Bağılık hepsi kırk isimdir. B. Camgerçinov’un fikrine göre “cangi” Kırgız boyları efsanevî Dolon Biy’den çoğalmıştır. İşte bu Dolon Biy’in iki oğlundan Ak Uul ile Kuu Uul’dan Sağ, Sol Kanat ve İçkilik ortaya çıkmıştır. Genç alim Ö. Karatayev, Sağ Kanat’a – Bugu, Sarı Bağış, Solto, Sayak, Çekir Sayak, Cediger, Azık, Çerik, Monoldor, Munguş, Baarın, Suu Murun, Bağış, Konurat, Bargı, Börü, Coru, Kara Bağış, Sartları (20 kabile); Sol Kanat’a –Çon Bağış, Saruu, Basız, Munduz, Kuşçu, Kıtay, Cetigen, Töböylörü (8 kabile);

ayrıca İçkiliklere de –Nayman, Kesek, Teyit, Cookekek, Döölös, Kandı, Boston, Avat, Orgu, Kıpçak, Çapkıldıklar ve Noygutları (12 kabile) eklemiştir¹⁰⁷.

III.II “ONG” SAĞ KOL BOYLARI

Kırgızların sağ boyun belirtmede kısacık şecerelerde bir bilgi koyalım. Ak oğlanın Dolon isimli oğlu olmuştu. Dolon’un da iki oğlu bir kızı olmuş. Sağ boyları de bunlardan dağılmıştır.

1:Adiğine ırkına—Börü(kurt), Bargı, Olcoke, Toke, Kara Bargı, Sarı Bargı, Tastar, Kökçe Oğlu, Elçibek, Sart, Savay, Coru, Arday, Munak, Akbura, Kara Bağış¹⁰⁸.

2:Tağay ırkına-Bogorston, Koylon, Kılıcı, Karaçoro.

A:Bogorston’don-Solto, B:Koylon’don-Cediğer, C:Kılıcı’dan-Sarıbağış, Buğu. D:Karaçoro’don-Bağış¹⁰⁹. Tağayın diğer oğullarından; Sayak, Azık(AS), Çerik, Celden, Konurat.

3:Nalı’dan:(Kız, kocası Kökö): Kökö soyu belirtilmeyip, Nalı hanımdan; Moğol ve Dop diye iki oğul söylenilir. Onlardan dağılan soylar; Kudağacı, Capalak, Tölöykön, Coş, Cılkeldi, Sarılar, Saray, Kök Catık, Sokolok, Teyne, Erkekaşka, Moğol.¹¹⁰

Dolon bey- Kalmakların saldırısında Karakucurdan çekildiklerinde dağ geçidinde vefat eder. Onun Adiğine, Tağay İsimli iki oğlu, Nalı isimli bir kızı kalmıştı. Dolon’un vefat ettiği dağ geçidi sonra Dolon geçidi olarak isimlendirilmişti. Bu isimli dağ geçidi günümüzde de Kırgızistan cumhuriyetinin bölgesinde bulunmaktadı.

Kırgız boylarının içinde sağ kanat oldukça önemli rol oynamıştı ve bundan dolayı bunlar hakkında bilgiler sol kanata ve merkeze göre daha iyi bulunmaktadır. Kırgızların sağ kanadına giren Adiğine, Tagay, Nalı hanımın ırkı olarak sayılır. Tağayın oğullarını belirteceksek-Bogorston, Koylon, Kılıcı, Karaçoro, Sak, Azık, Çerik.

Tağay’ın Bogorston oğlundan çıkan Solto boyunu belirtmeye çalışırsak; –Çüy bölgesinden Talas’ın başı Karakol’a kadar yerleşmişlerdi. Solto boyundan bazı boylar ayrılarak başka boylara girip o taraflarda yerleşmişler. Hatta aksine Solto boyuna bazı boylar girerek onların içinde yaşamışlardır. Solto boylarının yerleştiği bölgede; Kuşçular, Kıtaylar, Sayaklar, Azıklar, Çerikler, Mongoldor, Capalakar, Basızlar, Konuratlar, Kıpçaklar,

¹⁰⁷Ö.Karayev, Kırgızların Ortaya Çıkışı, “Kırgız” Terimi Hakkında, Manas Üniv., Sosyal Bilimler Dergisi 2001-1, s.201-217; s.202

¹⁰⁸Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1997, 31–32.

¹⁰⁹Kırgız Sancırası, s 32.

¹¹⁰Kırgız Sancırası, s 32.

Sarıbağışlar, Buğular da vardır. Ancak, Soltonun bazı urukları, Buğu, Kuşçu, Sarbağış içinde de bulunmaktadır.

Şecerelerin belirttiklerine göre, Soltonun –Küntuu, Kuntu, Caanı, Başkürök, Maake isimli oğlanları olmuş. Şecerede Kuntu, zengince ve sayısı az bir boy olarak nitelendiriliyor. Bilgilere bakarsak Küntudan –Toktobay, Kara Mergen(avcı), Toru, Kurboldu, Colboldu, Baygan, Çonmurun uruları çıkmıştır. Çon Murundan çok az boy çıkmış. Kunduudan ise iki oğul vardır; Mendeke ve Adiyne. Soltonun nesilleri hakkında söylenenler, Talkan'ın soyları hakkında da söylenilir. Talkan'ın Konurbay, Koşoy, Bakı, Çekiş isimli dört oğulu olmuş. Şecerelere göre, o devirde Talkanın evine gece bir dilenci gelir. Onu misafir ederek ayrı bir çadır diktirir. Talkan gece uyurken korkarak uyandığında, dilencinin yattığı çadırdan parlak bir ışık çıktığını görür. Yavaşça giderek baktığında, dilenciden nur saçılıp, çadırın aydınlandığına tanık olur. O anda Talkan bu kişinin kutsal biri olduğunu anlayıp, küçük oğlu Bağışa gider, ancak onu uyandıramaz. Sonra da büyük oğlu Konurbay ve Koşoy'u uyandırır. Onlar dilencinin yattığı çadıra giderek gizlice göz atarlar; Çadırın içi parlak, dilenciden nur dökülüyor... Talkan koşup giderek Bakı'yı uyandırır. O geldiğinde çadırın parlaklığı giderek azalmıştır. Dayanamayan Talkan, uyanmayan küçük oğluna gelir ve onu uyandırarak çadıra götürür. O geldiğinde de nur'un yavaşça söndüğünü görürler. Bunu gören Talkan da üzülerek küçük oğlu Bağış'a soyunun az olacağını söyler. Konurbay ve Koşoy'un ırkının ise çoğalacağını söyler.¹¹¹ Bu nedenle Bağış'ın ırkı az olup, Ak-Su'nun kenarına yerleşmiştir.

Kuzey Kırgız boylarının içinde oldukça önemlilerinden biri de Buğu boyudur. Buğular şimdiki Isık-Göl'ün sağ (doğu) bölgesine tamamen yerleşmişler. Önceleri; Kunduz, Cıldız, Tekeske'ye kadar yerleşmişlerdi. Karkıra'nın tuz çıktığı yere kadar Buğu boylarının yaylasıydı.¹¹² Tanrı dağında; İki Narının önü, Kara kaman, Balgart, Nura, Kakşal suyuna kadar yerleşmişlerdi.¹¹³ Buğu boyları Tagay nesline bağlıdır. Yani Tağay beyin üçüncü oğlu Kılıcı, Kılıcı'dan-Orozbaktı ve Dölös dağılır. Orozbaktı'dan ise Buğular çıkar. Dölös'ten Sarıbağış boyları dağılır. Şimdi de günümüzde yaşayan Buğu boylarının oluşumu hakkında şecerelere dayanarak bazı bilgiler vermeye çalışalım:

Orozbaktı'nın Karamırza isimli oğlu avcı idi. O bir gün Ala Mışık dağına ava çıkarak bir buğunun(Maralın) yavrusunu vurur. Onun yanında da Buğunun bir başka yavrusu duruyordu, o da kaçmadan gözünden yaş çıkararak böğürür. Karamırza onu da vurmaya çalışır, o anda Buğu yavrusu kız şekline bürünür; Abake (abi, amca) ben kayıp bir erenim,

¹¹¹Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s. 78

¹¹² A.g.e.s. 78

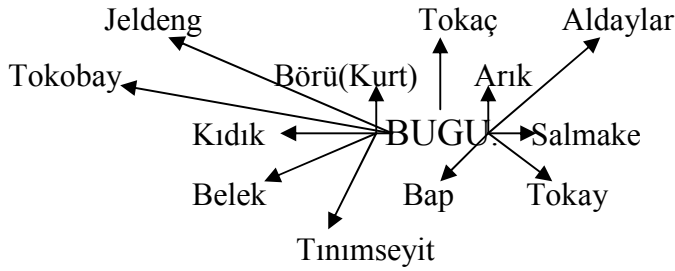
¹¹³ K. Cusupov, Kırgızlar. Kırğızistan 1991, s. 98.

bu vurduğun benim kardeşimdir, ben bunu bırakıp gidemedim' der. Karamırza; -sen yalan söylüyorsun, bana gözüken cin olmayasın acaba, diyerek onu yakalar. O zaman kız –bana insan eli deydi, şimdi ben tekrar gaib eren olamam, senin ile gitmeliyim, bana nikâh kıy- der.

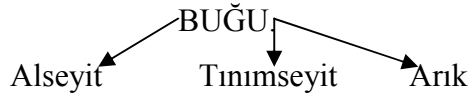
Ben bu kızla evlenmem diyen Karamırza, kızı Alseyit ile evlendirir. Halk onu Buğu kızı diye- Buğu hanım diye isimlendirir. Buğu hanımdan çok nesiller çıkar ki bunlar Buğu olarak isimlendirilir. Karamırza Buğuya önem vermeyerek aşağıladığı için, Buğu hanımın bedduasını alır ve dokuz oğlundan sekizi öler, sadece bir oğlundan nesil çıkar¹¹⁴.

Alseyit'den(Bugu'dan)-Camankul, Bapa Camankuldan-İtak, Böke, Törökoçkor, Kığdık, Belek çıkar. Belek ırkı çoğalmıştır. Belekler Isık-Göl kenarının sağ bölgesine yerleşmişlerdir. Belek'in oğulları; Toğuz Bay, Elçi Bay, Şükür, Satı, Tokoy, Tolubay, Kocoş, Çınay, Aldaş'dır. Aldaş'ın soyundan iki bahadır çıkar. Şükür'ün ırkından da Sartlar çıkar. Tolubay adamın ırkından yeğın adamlar çıkmıştı¹¹⁵. Aldaş'dan-Tazabek, Şapak, Menmurat, Tökök, Birnazar, Kudaymende. Menmurat'dan – Bayboto, Şabıke, Kerki, Boronbay. Buğu boyundan da Aldaş ırkından çıkan Sapak, Birnazar, Boronbay'lar yönetmişti¹¹⁶.

1862- yılı V. V. Radlov'un yazdığı ve Ala-Too bölgesinin yöneticisinin 1865 yılında verdiği bilgilere göre Buğular aşağıdaki boylara ayrılmışlardır¹¹⁷:

Bilim adamı Çohan Valihanov ise Buğu boyunu üçe ayırmıştır:

Alseyitler kendi içinde beş nesile ayrılıyordu bunlar:

¹¹⁴Umar Uulu Turdubay, Kırgız Sancırası Bişkek 1991, s. 35.

¹¹⁵K. Jusupov, K. Kuşubekov, Kırgız Sancırası, Bişkek, s. 56

¹¹⁶ Umar Uulu Turdubay, Kırgız Sancırası, Bişkek 1991, s. 55.

¹¹⁷ Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s78.

Alseyit boyları Isık-Göl'ün batı bölgesindeki Kızıl-Ünkür'de yerleşmişler.¹¹⁸ Buğu içindeki Celdeng boyları hakkında da oldukça ilgi çekici bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgileri de ortaya sunarsak iyi olur diye düşünüyoruz. Çünkü XIX-yüz yılın ikinci yarısında bu konu hakkında bilgileri Çohan Valihanov' o dönemin şecerecileri ulaştırmışlardır..

Şecereye baktığımızda Buğu hanımın bütün işlerini yapan bir hizmetçisi varmış. O kadın Buğu hanım başını yıkadığında da yardımcı olurmuş. Hanımın saçlarını yıkarken kafasında iki küçük boynuz gözükmüş. Buğu hanım bu boynuzu hiç kimseye göstermemiş.-‘Başımı yıkadığın suyu kimsenin görmediği yere dök, gördüğün şeyi kimseye söyleme, suyu benim söylediğim yere dök’¹¹⁹ diye her gün işçisine hatırlatmış. Bir gün hizmetçi Buğu hanımın kafasını yıkadığı suyu dökmeye götürürken, suyu içme arzusu uyanır. İşçi kadın bu sudan bir damla içer ve gerisini döker. Ama işte bu bir damladan kadın hamile kalır ve erkek oğlan doğar. Onun ismini, babası yok olarak doğduğu için “Celden” koyar¹²⁰.

Kırgız şecerecileri Celden boyunu, Buğuların içinde göstermemek için boyuna bu hikayeyi çıkarmışlardır. ¹²¹ Çünkü Celden, yedi kabile celden on dokuz boy Konurat gibi eski Türk boylarının içinde de bulunmaktadır. Şimdiki duruma göre Buğular Ton’dan başlayıp, Isık-Gölden Çolpon-Ata’ya kadar yerleşik bulunmaktadırlar. Hatta Isık-Gölün arkasındaki Tanrı -Dağı bölgesinde yayılmış şekilde bulunmaktadırlar.

“Tündük” Kırgız boylarının içinde Sarıbağış boyları da oldukça önemli rol oynamışlardır. Sarıbağış Sağ kanata giren boydur. Kırgız şecerelerinde sunulan bilgilere baktığımızda Sarıbağışlar dört büyük boya ayrılmışlardır. Bunlar: Esenkul, Atake, Çerikçi, Nadırbek’dir. Bunların içinde de –Kalmak, Cantay, Sütöy, Çertike, Carban, Çon Ötük, Abıla, Moloy, Çeçey, Çağaldak, Sabır isimli boylar bulunmaktadır. ¹²² Kırgız şecerelerinde Sarıbağış boyu Dölösün(sarıbağışın)oğullarından başlatılır: Bunlar Toko, Cantay, Manap uruularıdır. Bu üçü Sarıbağışın birinci karısı Cez-Biyke’den doğanlardır. İkinci karısı Monço’don ise Elçibek isimli oğlu doğmuştur.

Dölös (Sarıbağış) boyunu bir şemada gösterelim::

¹¹⁸Umar Uulu Turdubay, Kırgız Sancırası, Bişkek 1991, s.89

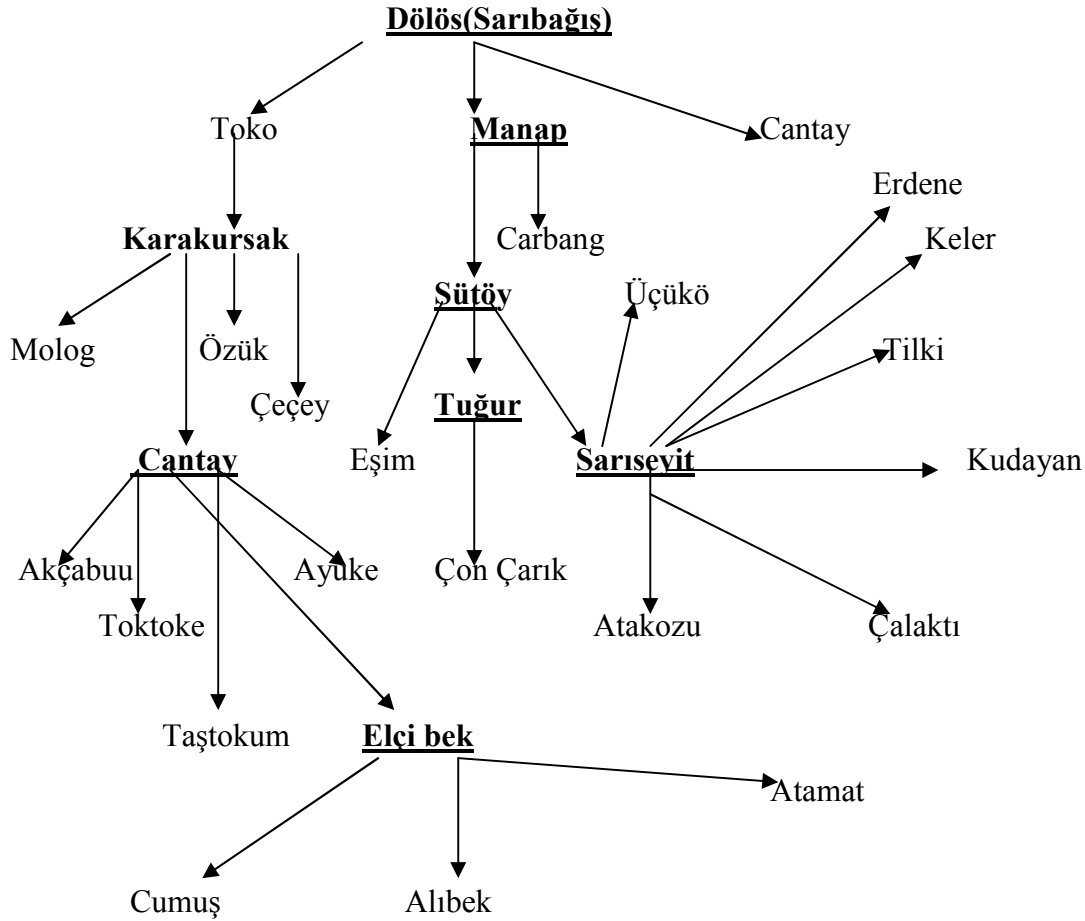
¹¹⁹Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s.14

¹²⁰A, g, e, s34

¹²¹ K. Cusupov, Kırgızlar. Kırgızistan 1991, s.78

¹²² Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s.97

Bu boyun ayırımına girmeden önce önemli konuları belirtmeye çalışalım. Sarıbağışın(Dölös) dört oğlunun içinden, Manapın ırkıdan Sarıbağışı yöneten kağanlar çok çıkmış. Onları belirtirsek Üçükö, Tilki, Kudayan, Temir, Bolot, Esenkul, Atake, Ormon, Cantay, Şabdan¹²³. Kırgız şecerelerinin belirtmelerine dayanırsak Sarıbağışlar önceden Üç-Aral'dan başlayarak, Kök Oyrok, Çelek, Küçük Kemin, Çon Sarı Oy, Karakol, Cılkı ve Şamşı'da yaylamışlar.18. asrın sonlarına doğru şimdiki Kırgızistan'ın kuzeyindeki At-Başı'nın Üç Terek bölgesinin içindeki Konur Ögüz'e kadar yerleşmişler.¹²⁴

Sarıbağış boylarına ait şecerelerde harika bilgiler de sunulmaktadır. Sarıbağışın oğlu Manaptan çıkan Solto hakkındaki belgeler önemlidir. Bir evliya Sarıbağış boyuna gelerek Bolot'o uğrar;- Bolot bey senin kaderinde ırkının çoğalıp, içinden büyük bahadırlar, hiçbir yerde olmayan çeçenler (hatipler), muhteşem önderler çıkacağı belli oluyor. Şimdiki hanımından doğan çocukların kamçı kullanamıyorlar, yeni birisiyle evlen- der. O zaman Bolot;- Ee Evliyam, neyi söylersin, ben yaşlandım, bundan sonra da oğlanlı olup, onlardan il oluşmasına vakit yeter mi?- der. O zaman halkını yaylaya göç ettir, sana denk gelen bir

¹²³ Saparbek Zakirov. Kırgız Sancırası. Bişkek, 1996. Sayfa 198.

¹²⁴ Sabır Attokurov, Ata Manas Ülgüleri, Ala Too dergisi, Bişkek 1997, s. 6.

hanım bakalım- diye Evliya Bolot'u kendine çeker. Sabah göçe başlayan halk geceye ancak ulaşırlar. Göç biter, göçün arkasında at sürüsüne bakan bir yiğit gelir. Bolot onu çağırarak – Arkanda birisi kaldı mı? diye sorar. Adam kalmadı beyim, sadece Çakıl'dan dul hanım siyah ineğini çekerek geliyor- der. Biraz sonra ineğini çağıra çağıra, küçücük yükünü ineğe yükleyen kadın gelir. Onu gören Evliya yerinden fırlayarak kalkıp – Bolot bey sen kısmetlisin, işte bizi arayan kadın bu, der. Bolot bey gülerek;-Evliya alay etme, kadının görünüşüne baksana, bu kadını kim alır, der. Bolot bey hanımın yüzüne bakma, sana iyi soy lazımsa bu hanımla evlen. Ondan doğan oğlanların hepsi önder, güçlü yiğit olur, diye Bolot'u kadınla evlendirir. Bolot beyle evlenen bu kadın, Dalake Takıldak diye isimlendirilir. Dalake doğan oğluna Kocomşükür diye isim koyar. İki yıl geçmeden bu kadın ikincisini doğurur. Bu vakitte saldırıya uğrayıp baba-çocuğa bakmadan her tarafa kaçarlar. Yeni doğan çocuk beşikte unutulur. Halk Karakoo'don kaçarak Sarı-bulak'a varırlar. Orada Bolot Bey karısının çocuğu unuttuğunu fark ederek 'çocuk nerede 'diye sorduğunda ' beşiği ile yurttan kaldı, yiğitler getirir diye önem vermemişim' der. Bolot bey sinirlenerek abisi Temir'i iki askerle (yiğitle) yurda gönderir. Temir yiğitlerle dörtnala giderek Karakoo'ya vardıklarında yurttan bir geyik görürler. Beşikteki çocuğun yüzünde süt damlaları bulunmaktadır. Demek ki geyik çocuğu emzirerek hayata tutmuş derler. Askerler çocuğu beşikle geri kaçtıkları yere getirirler ve hayvan keserek tülö (adak) verirler.'Oğlum sağ salim bulundu ' diye ismini Esenkul (sağ salim) koyar¹²⁵. Esenkul gençliğinde Sarbağış boyunu yöneterek Ablay kağan'ın saldırısında Yedi-Suu'daki Kırgız'ların başında bulunmuş ve savaşı yönetmiştir.

Sarbağış boylarının yaşadığı yerleri belirtirsek; onlar Kalmaklar devrinde Solto'larla beraber Isap, Gölöp'e çekilerek Kalmaklar geri döndüğünde Namangan'ın yukarı tarafında, Hocent çevresinde, Ketmen Töbö'de bulunup, şimdiki yerleştikleri yere, 18. asrın 2. yarısında gelmişlerdir.¹²⁶ Kırgız şecerelerinde, Kalmak devrinde sürülen Sarbağışların bazı alt boyları değişik yerlere dağılmıştı diye belirtiliyor. Örneğin Sarbağış'tan çıkan – Kudayar ırkı Hocent'in çevresinde, Kalmakı, Sütay, Cantay boylarının bazıları ise Talas'ın üstü, Kalba'ğa yakın yere yerleşmişlerdi.¹²⁷ 1916- yılı Ruslara olan bağımsızlık isyanında darbeye uğrayan Sarbağış boyları Çin'e çekilmişti, birkaç boy orada kalarak yerleşmişti.

Karaçoro'nun çoğunluğu Solto boylarının içinde bulunmaktadır. Bunların ırkı da Tağay beye bağlanmaktadır. Bu boylar hakkında geniş bilgiye girmeden yerleştiği bölgeyi

---

¹²⁵ Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s.89 Bu hikayenin bir benzeri Hokand Hanlığı'nın kurucusu Şahruh (Altun Beşik) için söylenir. Babür Özbeklerden kaçarken Alay dağlarında yeni doğmuş oğlunu altın bir beşikte bırakmak zorunda kalır ve bu çocuğu Ming boyu büyütür. Bkz.: Üçler Bulduk, Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi, Ankara 2006, s.14-15

¹²⁶ R. Doronbekova. SSCB devrine kadar Kırgızların tarihi, Bişkek 1993. S 35

¹²⁷ V. V. Bartold, I. P, Moskova 1963. s. 204

belirtecek olursak, bunlar Tokmok'un üstü, Isık-Ata'nın önü, Alamüdün, Cılamış suyunun kenarlarında olmaktadır. Kırgızların bazı şecerecileri Karaçoro'nun Tüytö adlı oğlundan Kaydoo, Balta çıkmış, Balta'dan Nurmambet ondan da Kuntuu çıkmış¹²⁸ derler. Bunlar aslında şimdiki Kırgızistan'ın Alamüdün, Sokuluk bölgelerine yerleşmişlerdi.

Tündük Kırgız boylarında Tagaybey oldukça önemli rol oynamaktadır. Bunu de konu girişinde kısaca belirtmiştik. Tagay bey ırkının şeceresini araştırdığımızda, XVI.yüzyıla kadar gittiğini görmekteyiz. 1540 yılında Yedi Su'daki Kırgızları Muhammed isimli bir Kırgız yönetiyordu ve o Isık-Göl'ün güney kenarına yerleşmişti. Bu yönetici 1514 yılında Sultan Sayit Han'a, Kaşgarın hakimi Mırza Abubekir'in devrilmesi için yardım etmişti.¹²⁹ Bundan sonra Muhammed Sultan Sayit'in desteğine sahip oldum düşüncesiyle Türkistan, Sayraş, Taşkent'e baskın yapar ve Türkistan'da Özbek hanın oğlu Abdullah'ı ele geçirir. Ama Muhammed'in bu yaptığı, Sultan Sayit hanın hoşuna gitmeyerek 1517 yılında Kırgızlara karşı sefere çıkar. O Isık-Göl'ün kenarında Barskoon suyunun yanında Muhammed'i bozguna uğratar ve esir ederek Kaşgar'a getirir. 1522'de Sultan Sayit Muhammed'i oğlu Raşid'e vererek Moğolistan'a gönderir.¹³⁰ Bu yerdeki boylar Muhammed'in çevresinde toplanır ve güçlenir. İç çekişme neticesinde Muhammed, Kaşgara alınarak Sultan Sayit'in ölümüne kadar yani 1533 yılına kadar burada tutulur. Bazı tarihçiler de işte bu Muhammedi Tağay beye yaklaştırmaktadırlar. Biz de burada Kırgızların sağ kanatına giren ve Kırgız boylarında rol önemli oynayan Tagay beyi belirtmeye çalışalım. Tağay bey hakkında da iki farklı bilgi bulunmaktadır. Birincisi, bu kişinin XVI. asırda yaşadığı anlaşılıyor. XVI. asrın hatırasını yansıtan ve bize ulaşan 'Mecmua'üt-tevarih'den bu bilgiyi çıkarıyoruz. Bu bilgilerde Tağayın -Kulan(Koylon) Kılıcık, Boygorston (Boğorston), Karaçoro, Sayak, Dölös isimli oğulları vardı¹³¹ diye yazılmıştı. İkincisi, Tağay hakkında tarihçi Reşideddin'in yazdıklarıdır. O da XIII-XIV. asırda yaşayan Kırken boylarının yöneticisi olarak Tağay'dan bahseder¹³².

Tağay beyin diğer bir oğlu Karaçoro'yu da belirtirsek; XVI. asrın hatırası Mecmua'üt-tevarih'e dayanabiliriz. Burada Karaçoro'don Boston ve Sayak çıkmış diye belirtiliyor.¹³³ Günümüzde Bostonlar Adığine içinde olarak Özgen'in kenarına yerleşmişlerdir.

---

¹²⁸ Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s 204

¹²⁹ Mecmua üt-tevarih, V. Romadin'in tercümesi, el yazı. Sayfa. 94

¹³⁰ Raşid-ad-din 'Vbedeniye v istori Turkskih i Mongolskih plemeni, perevod, İ. N. Berzina, Trudı vost OTD. rao, u. sayfa. 44

¹³¹V. V. Bartold, soçineniye, II. I-bölüm, Moskova 1963, S 485

¹³². Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s. 5

¹³³ Mecmu'-at-Tavarih, V. Romadin'in tercümesi, el yazı. Sayfa 8

Tagay beyin oğlu Sak: Kırgız şecerelerinde Saklar hakkında çok değişik bilgiler bulunmaktadır. Batı şecerelerde Sak, Karaçoro'ya gelen serseri biri olarak belirtilmektedir. Bazı şecerelerde Sak'ı Karaçoro ile annesi bir olarak gösterilir. Karaçoronun babası Tagay bey, Sak'ın babası- Mışık (kedi) bey derler. Sak'lar 701 yılındaki Tonyukuk ve Bilge'nin batı seferinde Mançıdılar, Farşlar(Tacik)ve Toharlarla birlikte zikredilirler ve Gök-Türk'lere tabi olduklarından bahis vardır.¹³⁴ Bu boylar da XIX. asrın ikinci yarısında Isık-Göl çevresinde, Koçkor, Cumgal'da, Narın suyunun kenarında konar ve göçer olmuşlardı. Alımbekov Turgunbek'in şeceresine dayanırsak- Sak'dan- Ala köz, Kaba, Çakır çıkmış. Ala köz boyu şu anda Isık-Göl ön tarafına, Koçkar, Jumgal'da dağılıp, yerleşmiş bulunmaktadır. Kaba'dan- Tün katar, Tüntöy, Öydöçeki Kutuna, Arteri, Bos teri. Tün katar ve Tüntöy boyları ise Katman-Töbö'nün ön tarafı, Üç-Terekten Kızıl-Ünküre kadar uzanan topraklarda yerleşmişlerdi.. Çonko boyları da o topraklarda yerleşmişler. Arteri, Bos teri boyları Gölde, Cumgalda yerleşmişler. Bunların içinden Çora boyları ise, Aktala, Tokuz Toroo'do yerleşmişlerdir. Çoro boylarından da Atantay, Taylak çıkmıştır. Kısaca belirtmeye çalışırsak XVIII. asırda Talas'ın at yetişen bölgesi Kapkanın kenarında Sak boyları yaşamıştı. Ablayla savaşıyan Sadır han- Sak boyunun idi. O Kapkan'ın altında savunma binası inşa ettirmiş—Sadır kağanın ordası diye isimlendiriliyordu. Sak'lar aslında Tanrı-Dağ, Isık-Göl, Son-Köl bölgelerinde yerleşmesine rağmen çok değişik yerlere dağılmışlardı. ¹³⁵Günümüzde Sak'lar- Buğu, Sar bağış, Solto, Saruu, Kuşçu, Basız, Cedigerler içinde de çok bulunmaktadır.

Burada önemli bilgilerden biri de Sakların içinde Kataan boylarının bulunmasıdır. Kataanları belirtirsek-Kataanlar eski Türklerde büyük bir yer işgal etmişlerdir. Ancak daha sonra değişik olayların neticesinde diğer Türk boylarına dağılmışlardır. Bunun yanında belirteceğimiz bir diğer konu Kıpçak, Konuratlar da Kataanlar gibi önemli bir geçmişe sahiptirler. Günümüzde Kataanlar Özbek, Karakalpak, Kazak halklarının içinde boy olarak bulunmaktadır. Günümüzdeki Kırgızlarda ise Kataanlar Sayak boyunun içinde bulunuyorlar.

Kırgızların sağ boyuna giren ve Tagay beyin Tonlu oğlu olarak belirtilen –Azıklar hakkında belirteceksek, burada da şecerelere dayanacağız. Bu boy oluşumu hakkında Kırgız şecerelerinde farklı-farklı şekilde anlatılmaktadır. Birinde Karaçoro Kaşgar'dan kaçıp gelirken yolda dolaşan 2 çocuğu görür, onları yanına alır ve Tagay beye getirir. Babası 'bunlar kim ?' diye sorduğunda , 'bunlar dilenciler imiş' der. Orada Azıkları(yol yemeği)

---

¹³⁴ Tonyukuk Yazıtı, 45

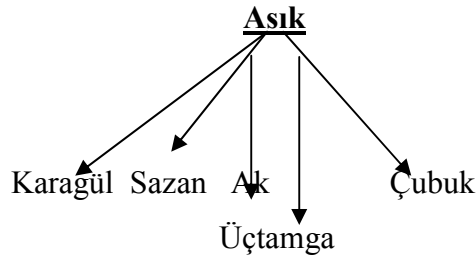
¹³⁵Ala-Too dergisi, Kırgız şeceresi, Bişkek 1994, s. 206

taşıdım- der. O iki oğlandan Sak Azıklar çıkar¹³⁶ diye anlatılır. Bir diğerinde ise Kırgızlarla Özbekler savaştıklarında Üç-Korgon'do Domakan adındaki Özbek beş oğluyla Kırgızların eline geçer. Kırgızlar onları Ceti-Suu bölgesine getirirken onlar Ketmen Töbö'dön kaçarak Narın suyuna atlarlar. Domakan suyundan çıkamadan dört oğluyla boğulur. Diğer oğlu Abdırakman kurtulur. Babasını aramağa gelen Kara-Çoro azığına kaldırır. Böylece Azıklar dağılmışlardır¹³⁷ denilir. Bu nedenle Kırgız şecereleri Azıkları Tagay beyin öz oğlu olarak kabul etmiyorlar. Bunun sebebi de bu boyun diğer Türk boylarından gelmesidir.

Azık boyu hakkındaki bilgiler çok eskilere dayanmaktadır. Tarih bilgilerine dayanırsak VI- asırda Türk Kağanatı ikiye ayrılmıştı. Doğu Türk Kağanatı –Dulu isimlendirilip, Batı Türk kaganatı Nuşibi olarak isimlendirilmiştir. Bu batı Türk Kaganatının içinde – Azık, Kuşçu boyları bulunuyordu.¹³⁸ Bu bilgilere dayanırsak Asıkların belli olduğu belirtilmektedir. Sonra değişik olaylar neticesinde bölgeye dağılarak, Kıpçak, Naymanlar gibi küçük boylara girmiş, sinmiş ve dağılmışlardı.

Asık'lar hakkında bilgiler Orhon-enesay yazılarında da bulunmaktadır. Kültegin hakkında yazılan metinlerin 731 yılında yazıldığı bellidir. Bu el yazısını da kısaca belirtelim. 'Kırgız hanını öldürdük, halkın çaptık, o yılı Türkeş'e doğru Altın Yışı gece, İrtiş suyunu geçerek saldırdık...Türkeş kağanın askerlerin Asların eli ile yakaladı, Kağanını orda öldürdük, halkını aldık Kara Türkeş halkının hepsi yenildi'.¹³⁹ Orhan Ene-Say el yazılarında yazılan Aslar Türkeşler içindeki bir halk olarak, Türkeşler de Kırgızlar gibi Türk dilinde konuşan bir Türk boyu idi.. Taş yazılar bu Türk boylarının içindeki iç savaşı anlatmaktadır. Bu iç savaşlarda bazı boylar tarihten silinmiş, bazıları çoğalarak büyümüşlerdi. Asık'lar da böyle bir kadere maruz kalmışlar ve bizim devirlere küçük bir boy olarak ulaşmışlardır.

XIX-asırdaki bilgilere dayanırsak Asık'lar Sarbağış boyları içinde büyük bir parçayı oluşturuyordu ve şu parçalara ayrılıyordu¹⁴⁰.

¹³⁶ Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s.8

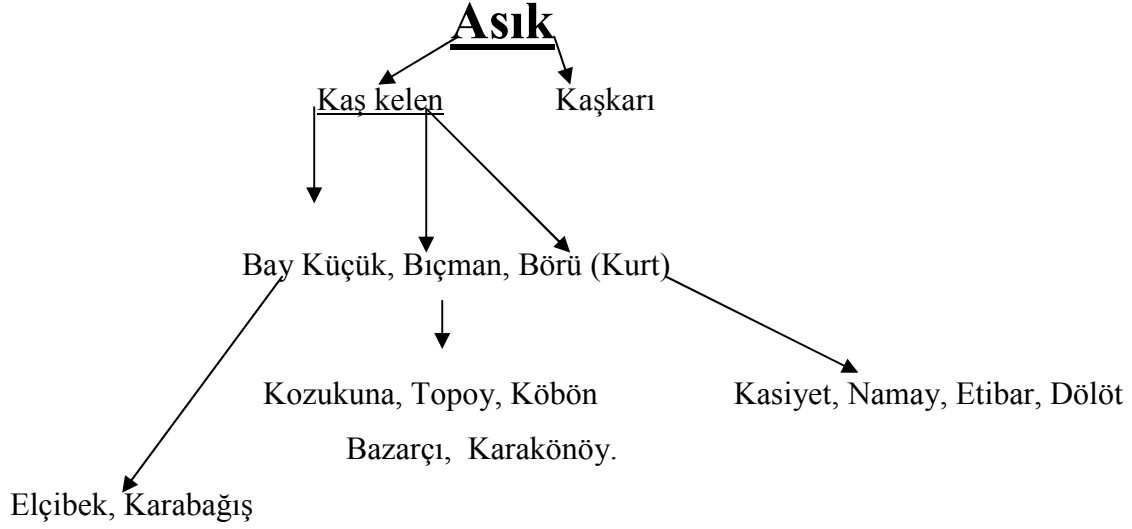
¹³⁷ S.Zakirov, A.g.e,s. 9

¹³⁸V. V. Bartold. Soçineniye II. I-bölüm, Moskova 1963. s. 485

¹³⁹ Orhon Ene-Say teksleri. Kırgızistan. Bişkek 1982, s-67

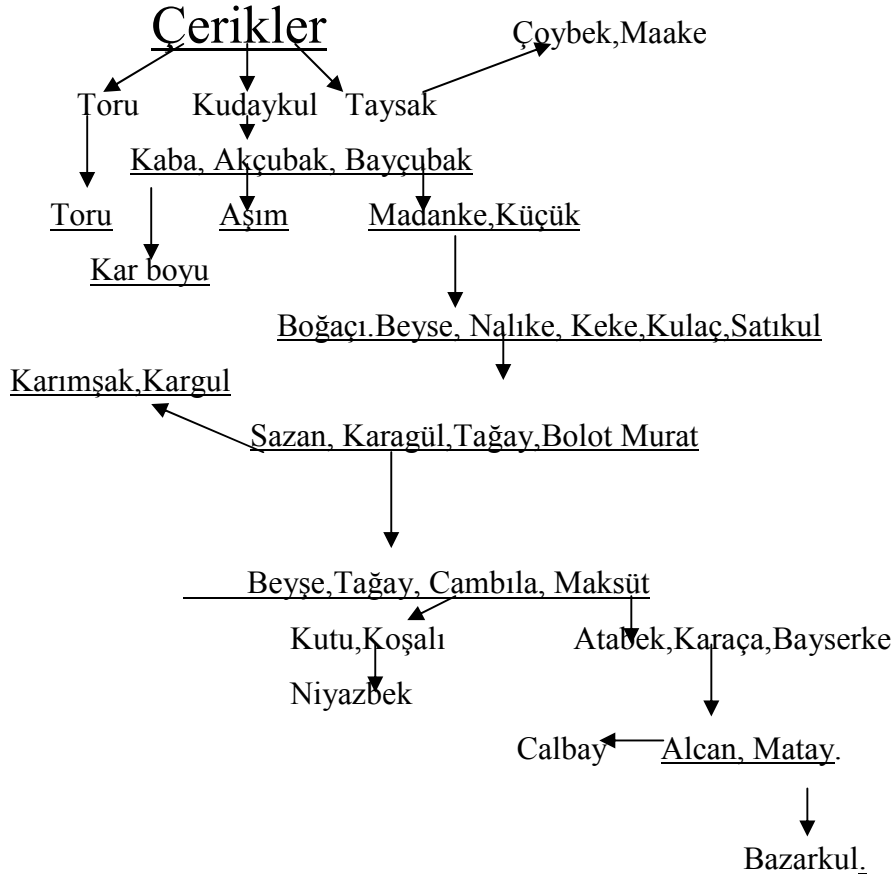
¹⁴⁰ Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s.8

Sonraki şecerelerde bilgilerde bir az değişiklik bulunmaktadır, onları de belirtirsek aşağıdakilerdir. Asık'tan--Kaç kelen, Kaşkarı isimli iki oğlu olmuş.

Asıkların sayısı çok fakat dağıktır. Asık'ların çoğunluğu Sarıbağış boyu içinde olarak- Koçkar, Ak-Talaa, At-Başı bōlgelerinde yerleşmişler. Bazıları Isık-Gōl kenarına gelmişler. Dağılan kōęuk paręaları Talas'da Solto boylarının içinde de bulunmaktadır.

Kırızların içinde önemli rolō oynayan ęerikleri_belirtirsek onlar de aşağıda şema şeklinde belirtilmiştir:

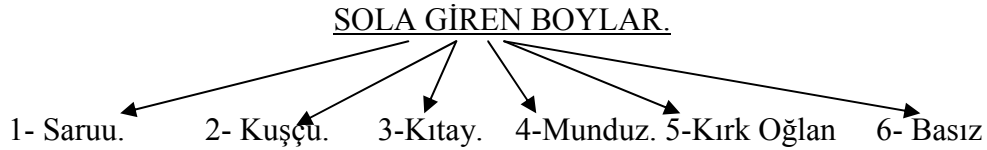

Çohan Valihanov'dun sunduğu bilgilere dayanırsak, Çerikler At-Başı'dan başka Kaşkar, Üç-Turpan, Ak-Suu, Pay, Sayram topraklarında konar, göçer yaşamışlardır.¹⁴¹ Çerik boyları de eski Kıpçak boyları gibi tarihi eski bir boy olmaktadır. V. V. Bartold'un sunduğu bilgilere göre, Kırgızların bazı boyları Altay-Sayan dağlarında yaşadıkları tarihte, tam belirtirsek VIII.asırda bile Kırgızlarla karışık ve sınırlaş olarak Azı(Azıklar), Çik(Çerikler) boylarının yaşadığını hatırlatır. Çikler (Çerikler) Sayan dağının güney bölgesinde yaşıyorlardı.¹⁴² Burada belirteceğimiz, belki bu Çik boyları Kırgızların içinde bulunan Çeriklerin eski ırkı olabilir mi acaba? Rus bilim adamı S. M. Abramzon 'Saklar hakkında, VIII. asırdaki arşivlerde Çerik boyu belirtiliyor demektir.¹⁴³

Kırgız boylarının içinde önemli rolü oynayan boyların biri de Cediğer boyudur. Cediğer boyu Bazar-Korgon, Arslanapa, Maylı-Say, Taş kömürde yerleşmişlerdi.

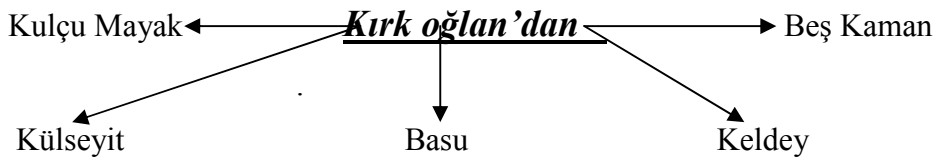
III.III SOL KOL BOYLARI

Mecmu'-üt-tevarih'e göre Kuu oğlundan gelenler sol kolu oluşturmaktadır. Yukarıda belirtildiği için bu konuya tekrar girmiyoruz. İşte bu Kuu oğlundan 6 oğul bulunmaktaydı.

Ancak şecerelerde Kırk Oğlan yerine Çon Bağış boyunun zikredildiği görülmektedir¹⁴⁴. Bu bilgiye dayanırsak Çon Bağış XV. asırda başlayıp oluşan bir boy olarak gözüküyor. Ama Alimbekov Turgunbek'in sunduğu şecerede Cengiz han'dan önce Kırgızların Altay bölgesinde olduğu ve Nayman Kağanlığını oluşturduğu belirtiliyor.

Aşağıda Sol kola giren Kırk Oğlan, Saruu ve Munduz boylarının şecerelerde belirtilen urkları şema halinde gösterilmiştir:

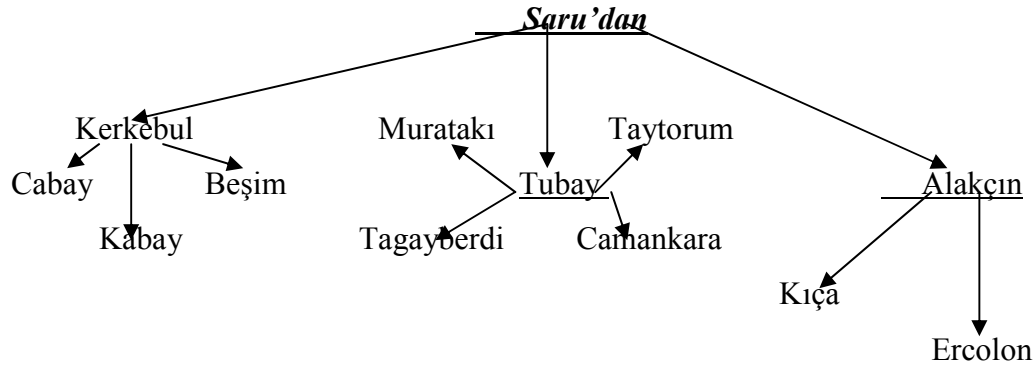

¹⁴¹ Ç. Valihanov. Sobraniye soçineniye v pyati tomah, tom II, Alma-Ata 1985, s. 278

¹⁴² V. V. Bartold, Soçineniye I, Moskova 1963, s. 485

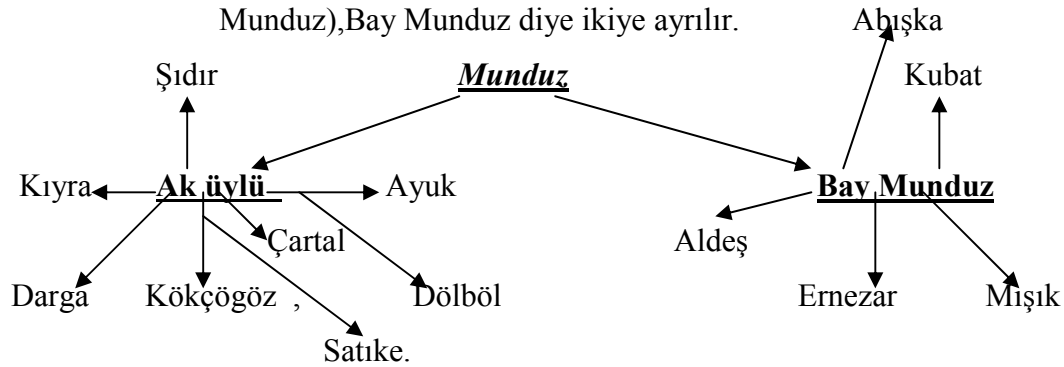
¹⁴³ S. M. Abramzon. Kirgizi i ih etnoogeneti i istoričesko- kulturnie svyazi. Leningrad 1927, s. 50

¹⁴⁴ S.Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s.32

Munduz'dan--- Bu boy de Ak üylü munduz(beyaz evli

Munduz),Bay Munduz diye ikiye ayrılır.

Alimbek oğlu Turgunbek şeceresinde Cankoroz'don Çamas doğar. Bunların zamanı Cengiz Han'ın oğullarının zamanına denktir ve onlar Çağatay'a vergi vermişlerdir¹⁴⁵. Çağatay bazı Kırgızları ikiye ayırarak birisine Ak Oğlan'ı yönetici, ikincisine Kuu Oğlan'ı yönetici yaparak onları Sağ Bağış, Sol Bağış olarak isimlendirmiştir¹⁴⁶.

ÇON BAĞIŞ: Kırgız şeceresinde Bağış bölge anlamında çok çıkıyorsa da boy ismi, insan ismi olarak da belirtiyor. Boy olarak Çon Bağış(Büyük Bağış), Cılanaç Bağış, Kara bağış, Sarı Bağış, Bağış diye de isimlendiriliyorlar. Bunların bazıları sola bazıları sağ'a giriyor. Baygarayev Musa'nın şeceresine baktığımızda Cankoroz'don-Cazı, Bağış, Basız isimli üç oğlan doğuyor. Onlar Koylan'a katılarak güney bölgeye, Cediğer boylarıyla beraber göç ederler. Koylon ırkı ile Cankoroz ırkı Kazak boylarına yaptıkları yağma sonrasında tartışarak, büyük üzüntü içinde güney tarafa göç etmişler deniliyor. Bir haberde Cankoroz'don; Köküm, Kurju, Badam, Könök, Ciki isimli beş oğlan olmuş. Bunların içinden Köküm başarılı çıkarak, Taşkent'te Kağanlık yapmıştır.¹⁴⁷ Köküm'ün ölümünden sonra Cankoroz'un diğer oğlu Könök bahadır yerine geçmiş ve halk onu desteklemiştir. Onun

¹⁴⁵ Saparbek Zakirov, Kırgız Sancırası. Bişkek 1996, s. 232

¹⁴⁶ A,g,e, s. 233

¹⁴⁷ A,g,e, s. 233

yüzü bir az siyah olduğundan diğer Könök isimlerinden ayırt etmek için –Bağış’ın Kara Könök’ü, Kara Könök olarak isimlendirilir¹⁴⁸.

Bağış boyları Namanganda yaşıyorlarken Kazakların Canış Törösü gelir saldırır. Onu Karakönök mızrakla vurarak attan düşürür ve esir alır. Bu savaşta Canışı kimin yıktığını bilmeyen ve habersiz olan Köküm;-Seni hangi bahadır düşürdü ?-diye Canış’a sorar. O;-‘Ben hangi Kırgız’ın ismini biliyim, görürsem tanırım, halkı getir söylerim’ der. Köküm halkı getirdiğinde, Canış Törö’yü düşüren Karakönök isminde yiğit çıkar. Ayrıca bu kişi savaşa girdiğinde ‘Bağış-Bağış’ diye bağırarak savaşa davet çıkarır¹⁴⁹. Biz de aşağıda boy dağılımını belirtelim:

Karakönök’dön—Karacodu, Karacodu’dan-Çarantuu, Moloko. Moloko’don-Bozkozu. Bozkozu’dan-Baybolot. Baybolot’dan-Şake, Cumake, Sarıke, Boçkop, Şabolot, Kultay. Köküm’den-Kutukseyit, Nayman, Karamanat. Kutukseyit’den—Cike, Akköynök, Çarık, Salanbut, Çerik. Nayman’dan—Eltındı, Uzunçekti, Adayar, Sapalak. Karamanat’dan-Enkerdeş. Eltındı’dan—Kandı, Beşiktaş, Uzunçekti¹⁵⁰.

Bu gibi ırk devam ederek gitmektedir. Bunların ırkı Cankoroz’un başka ırkından dağılan Çon Bağış boyun oluşturur. Bunların genel olarak yerleştiği bölge; Andijan, Namangan, Suzak çevresi idi. Genel büyük parçası Kaşkar tarafa sürülmüş. Kaşkar’ı eskiden Altımı şehir veya Kiçi Buhara diye isimlendirilmiş. Çon Bağış (Büyük Bağış) Kaşkar’dan öne Aksu, Turfan’a kadar yerleşmişler. Bunların bazı parçaları Sarı Caz, At-Başı, Arpa’da bulunuyor.

KITAY: Sola giren Kıtay’ların (Kıtan’ların) ismi eskiye dayanmaktadır, hatta VIII asırdaki taşa yazılan Orhon Enesay tekslerinde de yer almaktadır. Kül Teğın’e bağışlanan hatıra yazı 731-yılına denk gelmektedir. Tam bu değerli yazı böyle yazılmış-‘Yoklayacaklar (ılap) saklayacaklar, doğudan Böklü gölündeki halk, Tabgaç, Tibet, Apar, Purum, Kırgız, Üç Kurukan, Otuz Tatar, Kıtan (Kara Kıtay) değer mi ?-bu kadar yurt geldi ağladı, üzüldü.¹⁵¹ Bu yazıyı günümüzdeki bilim adamları anlamlı olsun diye Kıtan’ı Kıtay diye belirtmişler.¹⁵²Eski Türklerde Kıtan’ın belli bir boy olduğunu unutulmamalı. Bu fikri de Orhan Ene Say yazıları ispatlamaktadır.

Biz bu yerde Kıtan(Kıtay)’ların bir boy olarak hangi topluma girdiğini belirtmeye gayret edelim. Rus bilim adamı N. N. Aristov; Kıtanlar(kıtaylar), Türk içindeki bir boy idi’

¹⁴⁸ A.g.e,s.234

¹⁴⁹ A.g.e,235 .

¹⁵⁰ A.g.e,235.

¹⁵¹ Orhon Enisey Yazıları, Bişkek 1982, s. 62.

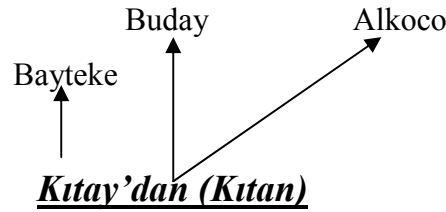
¹⁵² Saparbek Zakirov, Kırgız Sancırası. Bişkek 1996, s. 238.

der. Şimdiki Kırgızların sol kanatına giren Kitan boyunun o Eski Orhon Enesay yazısındaki, Tang hanedanını dağıtan Kitan'lar(Kıtaylar)olabilir¹⁵³ diye belirtiyor. Bu fikri başka araştırmalarda da görürüz. Kırgızların sağ, sol kanatına giren boyları incelenirken, Kitan, Konurat, Sayak boylarından da geniş olarak bahsedilir. Kitan boyu ayrı boy olarak Özbeklerin boy oluşumunda da bulunuyor. XV-XVI asrın el yazısı olarak saklanan 'Mecmu'at-tavarih' şeceresinde Özbek'in 92 boyunun biri Kitan ¹⁵⁴ diye belirtiyor. Kırgız şeceresinde Zakir Çormoşev'in sunduğu bilgiye bakıldığında, doksan ipli Özbek'in bir boyu Kitan'dır. Burada belirteceğimiz; Kitan, Munduz, Kıyat, Konurat, Tangut, Merkey, Dölös, Kıpçak, Teyit, Az, Sayak(Sak), Nayman, Argın, Celdeng, Kuşçu bunların hepsi eski Türk boylarıdır. Bunları ispatlamaya gerek yoktur. Bunlar sonra; Kırgız, Kazak, Özbek, Kara Kalpak, Türkmen halkı oluştuğunda bunların içine girmişti. Net olarak belirtirsek bu ülkeler ve halklar Türk boylarının birleşmesinden, güçleşmesinden oluşmuş ve cereyan etmiş.

XV-XVI asırdaki el yazı olarak bize ulaşan Mecmu'at-Tavarih'de Kuu oğlunun altı oğlunun biri olarak Suncek Kitan sayılıyor. Hem de Kitan bahadır boy önderidir. ¹⁵⁵

Kırgız şecereleri Kuu oğul'un Könök oğlundan; Munduz, Basız, Karanay. Karanay'dan Kıtay(Kitan), Saru, Dulat. Kitan'dan -Baytike, Buday, Alkoco. Baytike'den-Talpagar, Kıyra. Talpagar'dan-Edilbay, Sölpü. Edilbay'dan-Mamatkul, Bayboto. Sölpü'den -Ümöt. Ümöt'den-Koco, Baymırza. Kıyra'dan-Karaboto. Karaboto'nu Kağan Karaboto diye de isimlendirilmişti. Bu gibi boylar uzanıyor.

Bunlar aslında üst tamga, alt tamga diye ayrılmışlardı. Kitan boyu içindeki büyük boylar belirtirsek; Kıyra, Tötögör, Kara Kitan, Ak Tonlu, Kurt Kesek, Kara, İteş, Kar Köbük, Çoton, Olcotay, Alaka, Çopun, Çırak ve başkaları¹⁵⁶.

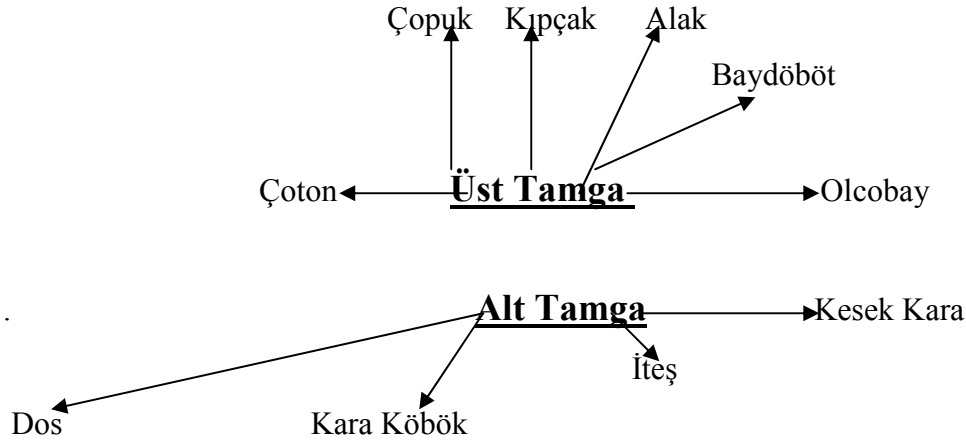

¹⁵³ N. A. Aristov, Opıt viyasnenie etniçeskogo sostava Kirgiz-Kazakov bolşoy ordı i Kara Kirgizov, Sankpeterburg. Yıl-1985, s. 42.

¹⁵⁴ Saparbek Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1997, s. 78.

¹⁵⁵ Materialı po istori Kirgizov i Kirgizi, çıktı I, Moskova 1973, s. 209.

¹⁵⁶Saparbek. Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s.87

Kıtan'ların (Kıtay) Kırgız Türkleri içinde eski boy olduğunu 'MANAS', 'KOCOCAŞ' destanları da ispatlamaktadır. Kıtanlar aslında Talas'da bulunuyorsa de Celal-Abat, Çüy, Isık-Göl'e dağılmışlardı. Çin Cumhuriyetindeki Kırgız Türklerin içinde de bu boy bulunuyor.

Burada belirteceğimiz çok önemli konu da Türk Dünyasının büyük yazarı, Cengiz Aytmatov 14 Haziran 2008 günü Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen büyük törenle ebediyete uğurlandı. Türk Dünyasının bu büyük yazarı, Cengiz Aytmatov da Kıtan boyundandır. Kırgız romancısı CENGİZ AYTMATOV, birçok eser bırakarak bu dünyadan ayrıldı. Aytmatov'un her bir romanı ve hikayesi Türk dünyası edebiyatına ayrı ve farklı sesler getirmiştir. Aytmatov, geçmişe dayanmakla geleceğe doğru toplumsal pek çok meseleye parmak basmıştır. Ele aldığı problemleri milli olduğu kadar evrensel boyutlarda da işlemini bilen Aytmatov çalışmalarıyla sonsuza kadar anılacaktır.

Dokuz on yaşlarına kadar okumuş yazmış bir anne ve baba sayesinde iyi bir eğitim alan Cengiz Aytmatov, 1937'de yaşanan Stalin'in temizlik hareketi ile babasını kaybeder. Atasının kemiklerine de 1990'da kavuşur. Aytmatov babasına ve onunla birlikte katledilen 130'u aşkın Kırgız'lara anıt bir mezar yaptırmasına ön ayak olur. Şimdi de cesedi babasının yanına ATA BEYİT'E koyuldu.

Biz de burada tarih bilimine küçük katkımız olsun düşüncesiyle Çingiz Aytmatovun Kıtan(Kıtan) boyundan olduğunu net bir kaynakla belirtiyoruz.

"Bizim babamız Talaslıdır. Talas bölgesinde eskiden beri Kuşçu, Saruu ve Kıtay (KITAN) boyunun mensupları yaşamıştır. Kuşçu boyu genel olarak Talas nehrinin yukarı tarafına yerleşmişlerdir. Saruu boyu, Talas vadisinin orta kısmında, Kıtay(Kıtan) boyu ise Kürküröö nehri tarafında yaşamışlardır. Biz Kıtay(Kıtan) boyunuzuz. Şecereye bakacak

olursak, bizim atamız Kıtay(Kıtan) boyunun Tülkü adlı oğluymuş. Onun Baytike ve Buuday adlı iki oğlu olmuş. Baytike'den Töntögör ve Kıyra adlı çocukları varmış. Töntögör'ün oğullarından biri olan Şeker bizim sülalenin lideriymiş. Şeker'den Kudaynazar, ondan Konçucok, Konçucok'tan Kimbildi doğmuş. Bizim büyük babamız Aytmat Kimbildinin oğludur. Aytmat'ın ise Törökul ve Riskulbek adlı iki oğlu, Ayımkul, Karagız ve Gülayım adlı üç kızı olmuş. Birimkul Kimbildi'nin Aytmat'tan büyük olan oğludur. Onun ilk eşinden olan Alımkul, ikinci eşinden olan Özübek ve Kerimbek adlı çocukları varmış. Köydeki yaşlıların anlattıklarına göre dedemiz Aytmat, çok iyi bir terzi olmanın yanında kuyumculuğu, at eğeri ve komuz yapmayı da iyi bilen usta insan imiş. Bundan dolayı ona 'Terzi AYTMAT' lakabını takmışlar, gelinler de onu lakabıyla 'Terzi Ağabey' diye çağırarmış."¹⁵⁷

KUŞÇU: Kuşçular hakkında ilk bilgiler VI asırda Orta Asya'dan Altay'a kadar bölgeyi içeren GÖK TÜRK İmparatorluğu devrinde ortaya çıkıyor. VI. asrın sonunda T'apo(Tobo) Kağan öldükten sonra(bu olay 581 yılı olmuş) Gök Türk İmparatorluğu ikiye ayrılıyor. Bunlar de Doğu Gök Türk Hakanlığı, Batı Gök Türk Hakanlığı¹⁵⁸.

Batı Gök Türk Hakanlığının önemli bölgesi Yedi-Su idi. Tam işte bu Batı Gök Türk Hakanlığının içinde önemli boylardan olarak Az'lar(Azık'lar) ve Kuşçu'lar idi.¹⁵⁹ Eski şecerelerde Kuşçu denilen kelime Kuçu, Kutçu formatına uğruyor. Bazı Kırgız şecerelerinde şimdi bile Kuşçu demeden 'Kutçu' diyorlar. Burada kelime anlamın belirtmemize gerek yok diye düşünüyoruz. Kırgız Türk şecerelerinde boy bilgileri çoğunlukla daha sonraki olayları belirtmektedir.

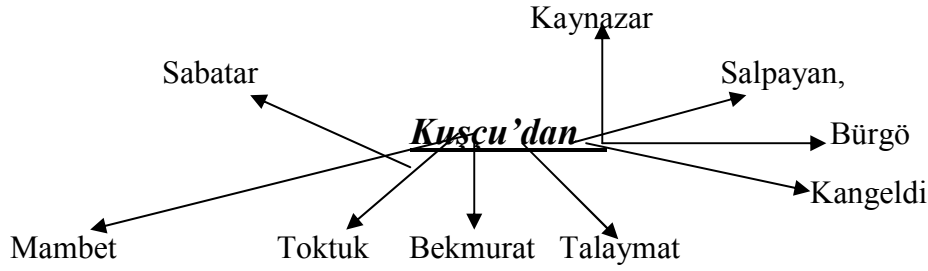
XV-XVI asrın hatırası olarak bize ulaşan'Mecmu'at-tevarih'de Kuu oğlunun altı oğlunun bir çocuğu-Kuşçu ve ayrı bir boy olduğu belirtiliyor. Bu el yazısında, Mir Calil'e tabut yapacak olan Kuu oğlunun oğulları ;-Basız, Kuşçu, Munduz, Çon Bağış, Saru, Suncek Kıtay(Kıtan), Bahadur, Lalım Kuşçu'nun evine gelerek durduğunu belirtir. Hem de onları misafir ederek uğraşan Lalım Kuşçu oğulları; Bürkücü(Kartalcı), Kebekçi, Kuşçu olarak hatırlatılır.

---

¹⁵⁷ Roza Aytmatova.Şeceremiz, Kardeş Kalemler.Ankara 2008,s.35 .

¹⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 2004, s. 98.

¹⁵⁹ G. O. Arhiv, razıyad-65, Opis-I. N-11. Zapadnyy Tyan Şan, Oçergi istori i isatoriçeskoy geografi, çast vtoroy, Kırgızı i Kara Kirgizi. s. 18-19.

Baygaraev Musa'nın şeceresine göre Dolon oğlu Kabul'dan—Kıtay(Kıtan), Saruu, Cayıl isimli üç oğlu olmuş Cayıl'dan-Karatal, Karanay. Karatal'dan-Toktobolçu, Toton. Toktobolçu'dan- Kuşçu diye belirtiyor. Bazı şecerelede de değişik belirtilmektedir. XIV asrında Kuşçuları genel olarak Kalça, Saruu'ları-Nurak, Kıtanları—Sarıbaş, Basızları-Çıbılday, Çon Bağış'ları-Sarımsak Kağan yönetiyordu.¹⁶⁰

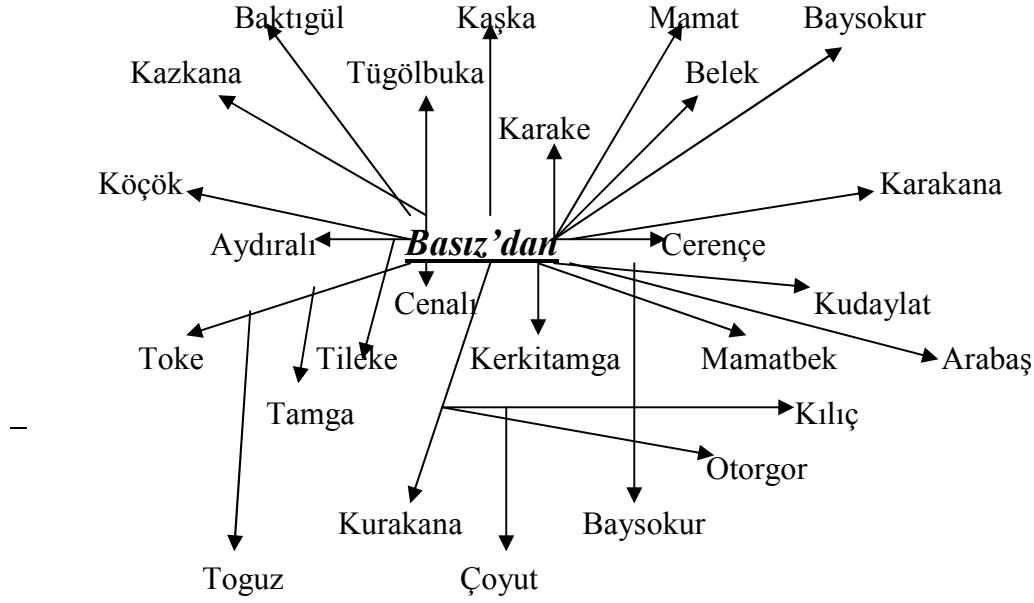
Kırgız şecerelelerinde Talas'lı Kuşçular hakkında, çoğunlukla Bürgö Bahadır ve onun Kızı Ak Şerbet hakkında, geniş bilgiler bulunmaktadır. Kuşçu boyu oldukça çok dağılmışlar. Bunların genel parçası Talas bölgesi ile Andican tarafında, Çüy'de- Solto boyu içinde, Karako'do- Sarbağış içinde, en çok parçası da Çin Cumhuriyetindeki Kırgız Türklerinin içinde bulunmaktadır.

Burada belirtimiz Sola giren boylar olarak bilinmektedir. Bunlar oldukça önemlidir, bu boylar de içinden parçalara ayrılmaktadır onları de sırasıyla belirtelim.

BASIZ: Basız'lar hakkındaki ilk bilgiler XV asrın dokumanı olarak bize ulaşan 'Madcumi at-tavarihde' uğruyor. Burada Kuu'nun 6 oğlunun biri olarak basız belirtilir.¹⁶¹ Bu devirde Basız'lar ayrı Türk boyu idi. Bu tarihte Kırgızların önemli toplumu Kocent dağlarında, Andican, Fergana bölgelerinde bulunduğu bellidir. Kırgız şecerelelerinde Basızlar, Bağış –Munduz'lar ile beraber söylenir. Bazı şecerelede Tağay beyin Orda karısından gelen Cankorozdon –Cazı Bağış, Basız boyları dağılır diye belirtiliyor.

¹⁶⁰ Saparbek Zakirov, Kırgız Sancırası, Bişkek 1997, s. 238.

¹⁶¹ Materialı po istori Kirgizov i Kirgizi. M. 1973, çıktı I, s. 207

Basız'ın oğulları; Kılıç Tamga, Kerki Tamga, Kaban, Kaşka. Kerki Tamga'nın bir oğlu Bayzabat'dan ayrı bir boy dağılır. Onların kendi içinde; Alen Irkı, Asen Irkı, Cumat diye isimlendirilir. Basız boyunun içinde Ceti kaşka, Mediş, Kuşkençi, Tapa Kaman, Alçın ırkları de var. Bököy ve Alçın'ın boyu Tonlu oğul olarak belirtilir. Basız boyu; Talas, Yeni Yol, Ala-Buka, Suzak, Pazar Korgon, Özgen, Toğuz Toro, Ak Tala, Calal Abad çevresinde dağılmıştı. Hatta Kakşal bölgesinde Munduz boyları ile yakın yaşarlar.¹⁶²

III-IV- İÇKİLİKLER

İçkilik boyları daha önce de belirttiğimiz gibi, daha çok “merkez” etimolojisi ile açıklanmaktadır. Ancak İçkilik'i oluşturan boyları incelediğimizde görülmektedir ki İçkilik daha çok “içeriye dahil olan” anlamında kullanılmış olup, bu açıklama İçkilik boylarının Kırgızların asıl boylarına daha sonradan katıldıklarına işaret etmektedir. Nitekim aşağıda gösterilen şemalardan daha da anlaşılmaktadır ki adı geçen boyların önemli bir kısmı tarihi olaylar neticesinde bu boylar Kırgız boyları ile birleşmişlerdir.

İçkilik boyu aşağıda belirtilen boylardan oluşmuştu, o boylar da kendi içinde parçalara ayrılmaktadır. Burada önemli ve büyük işlerde isimleri geçen boylar da bulunmaktadır.

Kandılar'ın ayrılması: Kara Kandı, Sarı Kandı, Umam Kandı, Çon Aka, Oroktamga, Üç-Ok, Karanayman, Alaşan, Türkmen, Uygur, Şaran.

¹⁶² Saparbek Zakirov, Kırgız Sancırası. Bişkek 1996, s. 232

Dölös boyu: Dokuz baba Döölös.

Teyitler: Kızıl Baş, Galça, Kızıl Bay, Zarıp, Nauris.

Cookesek: Altı ata Cookesek.

Boston: Boz ala Boston boyları(Bozala, Cadar, Botmanke, Baymat).

Noykut: Mukanay, Kara Boyun, Nayman, Çınatan Aknazar,

Böjöy, Çardağay, Saga Logman, Çerçi.

Kıpçak: Toraygır, Taz Kıpçak, Taymat Kıpçak, Kocomşükür

Kıpçak, Camana Kıpçak, Karmış Kıpçak, Alteke, Kıpçak, Omonor Kıpçak, Kabalı Kıpçak.

Avat: Tokmok, Usta, Coy, Gudcen, Çoloy, Alatakı, Eşkara, Mogol, Bötöncanat.

Naymanlar: Baybol, Canbol, Kudaymende, Böö Tuma, Gandike, Ürgünçü, Bostorgoy, Tentek, Karanayman, Sarıbay, Botkoçu, Boz, Kökö, Hodco.

Bu konuda de İçkilik boylarının yerleştiği toprakları belirtmeye çalışalım. Kırgızların destanı olan Manas destanında içkilik boylarının isimlerine ulaşabiliriz. Sonraki Adığine, Tağay ırkından fayda olan Solto, Sarbağış, Buğu, Sayak, Börü(kurt), Coru, Bargı ve başka bu gibi boylar Manas destanında belirtmiyor. Tam işte bu içkilik boyların önemlileri; Noygut, Kıpçak, Avat, Boston, Cokesek, Nayman, Teyit, Dölös, Kandı. Kırgız etnografisinin araştıran S. M.Abramzon bunlara onuncu olarak Kesek'i ekliyor. Ama şecerelere baktığımızda Kesek Cokesek içindeki boy olarak belirtiliyor. Bazı kaynaklarda, XIX asrın Rus gezicileri İçkiliklere Kadırşa, Ogru, Kara Sadak isimli boyları de eklemişlerdi¹⁶³. Bu tarihte bazı Kırgız şecereleri İçkilikleri kendi içinde sağ, sol olarak ayrıldığını de belirtmişlerdi.¹⁶⁴ Bunun belirtilmesi de boyların sağ, sol diye ayrılması, savaştan dolayı çıktığını daha bir defa ispatlıyor.

Bazı şecerelerde İçkiliklerin yerleştiği toprak Fergana, Andican olarak belirtiliyor. Kuzey Kırgızların boy toplumunda bulunan Kıpçak, Dölös, Noygutlar Fergana, Andicandan geldiği belirtiliyor. Tarih bilim adamı Saparbek Zakirov'un belirtmesine göre, Kırgızların İçkilik boyları aslında Özbek, Tacik, Afgan halklarıyla yakın yerleşmiş. Şimdiki bölge sistemine göre alındığında Kara-Su, Aravan, Nokat, Bişkek, Batken, Leylek bölgelerinde. Ama bu bilgiyle Kırgızistan'ın başka bölgelerinde İçkilik boyları yok diyemeyiz.

Isık-Göl kenarındaki Dölös boyları Nokat bölgesindeki Dölös'lerden Kalmaklar çekildiğinde gelmişlerdi denilen şecereler söylenir. Şimdi de Nokat bölgesindeki Dölöslör

¹⁶³Voenniy sbornik. 1977, Nisan 35, s. 372

¹⁶⁴ N. F. Styanvskiy, I Pereçislenie nekotorih rodov Kirgiz obitavşih v Vostoçnoy çasti ferganskoy oblasti, İŞV. Türkistansk. OTP. P. G. O, Taşkent 1900, T. P. VIP, 1. 2.

Altay bölgesindeki Dölöslör ile bağlantı olduğuna şüphe yoktur. Orhon-Enesay sularının kenarında Dölös'ler, taş yazılarda Töles diye verilmişti.¹⁶⁵

Eski Türk boyları, halkı Dokuz Oğuz, Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kitan, Tatabi, Tarduşlar ile komşu Tölesler yaşıyordu. İltiş Kağan onları birleştirdi, Türk yurdun kurup, güçlendirip fakiri zengin, azı çok yaptı.¹⁶⁶

Töles: (Dölös)boylarının tarihin belirtirsek II-Gök Türk İmparatorluğunun kuruluşuna katılıp bağlananlar arasında de Töles(Dölös) adı geçmektedir. Buna göre Tölesler o zamanki merkezin doğusunda idiler. Burada Töles yukarıda işaret edildiği gibi genel bir isim değil boy ismin belirtmektedir. Bilge Kağan idaresine göre II-Gök Türk Devleti tam anlamıyla teşekkül ettikten sonra Töles ve Tarduş halkları düzenlenmiş, Yabgular onların üzerine idareci olarak gönderilmiştir. Uygur devletinin her alanda gerçek yükselticisi olan Bayan Çor, Şine Usu yazıtında, kendi ağzından hakim olduğu boyları sayarken Töles'lerden başlamaktadır¹⁶⁷.

İçkilik boyları eski boy olarak, çok asrı geçirerek, çok savaşlarla yaşayarak, çok yere dağılmışlardı. Eski devirde insan toplumu hayvancılıkla hayat geçirirken, Türk boyları geniş bölgede, doğu kuzey tarafı-Altay, Sayan, kuzey bölgesi Turan düzlüğünden başlayaTanrı-Dağ, Pamir dağısı bölgelerde güçlü idiler.¹⁶⁸

Tarih bilim açısından belirtirsek Kırgızların yerin, ata yurdun araştıran bilim adamların çoğunluğu, Kırgızları Enesay-Orhon, Altay tarafından göç ederek Tanrı-Dağ'a geldiler diye belirtirler. Bunun en önemli sebebi de Çin tarihlerinde Kırgızların, Orhon Enesay susun ön bölgesinde yaşadıkları hakkında ve Orhon Enesay el yazılarında Kırgız denilen kelimenin bulunması hakkında bilgiler sebep olmuştur.

Kırk boy Kırgız'ı araştırmaya geldiğimizde Altay, Enesay bölgesinde Kırgızların – Dölös, Kıpçak, Munduz, Azık, Kıtay, Konurat, Nayman, Çerik boyları tarihi belli boy olarak çıkıyor. Oysa kalan diğer boyları Orta Asya'nın geniş bölgesinde, Tanrı-Dağ, Pamir, Altay dağlarının çevresinde konar- göçer yaşadıklarını belirte biliriz. Günümüzde Turfan ve Ürümcü'deki Kırgız Türkleri ve diğer Türk toplumu hakkında söz edersek, onlar eski tarihten başlaya yaşadıkları bellidir. Bunu de Çin cumhuriyetindeki Türk toplumu şecerecileri, tarihçileri de ispatlıyor.

Kırgız Türk boylarının çoğunlukla dağlı bölgelerde yaşadığını belirtmesi, çoğunlukla geçim hayvancılıkla olmuş. Bundan dolayı Altay'dan başlaya, Tanrı Dağ, Pamir'e kadar

---

¹⁶⁵ Saparbek Zakirov. Kırgız Sancırası, Bişkek 1996, s. 240.

¹⁶⁶Orhon Enesay cazuuları, Bişkek 1982, s. 63-64.

¹⁶⁷ A.g.e. G,13

¹⁶⁸ Voennyi sbornik. 1977, Nisan 35, s. 372

yerleşen Kırgız Türkleri şecerelerinde ‘Dağ sırtında kır gezen dağ adamı’ isimlendirilerek, kır-kırlaya yavaşça Kırgız olarak gelmiş denilen şecereler de var. Kırgız şecerelerinde Kara Çayları-Kara Çoro ırkı, Kara Kalpakları –Ak Kalpak Kırgız kardeşi, Kazakları-Alaç Kağandan dağılan kardeşimiz diye, hepsin Türk toplumuna bir yıldız koymaktadır.

Naymanlar: kadim bir halktır. Nüfus ve malları çoktu.Bunların önceki durumları hakkında pek bir malumat yoktur.Fakat bizim duyduğumuza göre bir hükümdarları vardı ve adı Karkış idi.O öldükten sonra Aynat adlı kardeşini han seçtiler. Nayman’ların Cengiz Han zamanındaki hanlarının adı Tayang Han’dı. Tayang Han’ın oğlunun adı Kuçluk (Küçlük)’tu Nayman’ların yurdu Moğol ülkesindeydi.Karakurum adlı yerde ekin bitmiyordu¹⁶⁹.

Nayman Hanı Tayang Han, Cengiz Han’a karşı Ungut hanı Olakuştigin’e Cengiz Han’ı ortadan kaldırmak için ittifak etme tekifinde bulundu.Olakuştigin bu tekifi kabul etmedi ve Cengiz Han’a bir adamını göndererek durmu haber verdi.Bu haber üzerine kuruktay toplandı ve savaş kararı aldılar.H. 600 (sıçan) yılında Tayang Han üzerine sefere çıkıldı.

Tayang Han ile Cengiz Han’ın yaptığı savaşta, Merkit, Cöyrat, Öyrat boyları Tayang Han’ın safında yer alıyorlardı.Bu savaşı Tayang Han ve müttefikleri kayıp ettiler. Cengiz Han, Nayman hanı Buyruk üzerine sefer düzenledi. Bu sırada Buyruk adamları ile ava çıkmıştı. Bu olaydan haberi yoktu. Buyruk avda iken Cengiz Han’ın admlarınca etrafı çevrildi ve yakalayıp öldürdüler. Bu ava Buyruk Han’a sığınmış olan Merkit hanı Tokta ile oğulları Cilavun, Macar ve Buyruk Han’ın yeğeni Kuçluk Han katılmamışlardı. Buyruk Han’ın ortadan kaldırılması olayında Buyruk’un adamlarından sağ kalan biri gelip haber vermişti. Bu haberi duyan sığıntılar İrtiş nehri boyuna doğru kaçtılar.

Küçlük, Türkistanı hakimiyeti altına almış olan Karahıtay hanı Gürhan’a sığındı ve Küçlük Gürhan tarafından büyük bir izzet ve ikramla karşılandı. Gürhan kızını Küçlük’a verdi.Küçlük, Türkistan’ın bir kısmını Karahıtay’lardan alıp kendi idaresine geçirdi. Bu bölgede Cengiz Han’a düşman olanlar bir araya geldi ve Küçlük’ü han ilan ettiler.

Küçlük han’ın idaresi altında bulunanlar Tatar ve Moğol boylarıydı. Cengiz Han, Küçlük’ü ortadan kaldırması için Cebe Noyanı görevlendirdi. Küçlük, Cebe Noyana yenilip kaçtı, onu arkasından takip eden Cebe Sarı Göl mevkinde yakalayıp öldürdü¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü) , s. 36

¹⁷⁰ Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü) , s. 60

IV. BÖLÜM

KIRGIZ SANCIRALARINDA GEÇEN DİĞER TÜRK BOYLARI

IV-I. OĞUZ TÜRK BOYLARI

Oğuz adının manası üzerinde türlü açıklama tecrübeleri yapılmıştı. Oğuz kelimesi Türkçede aynı zamanda ‘kabile’(bir siyasi kuruluşa bağlı kabile)manasına gelen‘ok’ sözüne eski Türkçedeki çoğul eki Z¹⁷¹ ilavesiyle türemiş (ok+uz)olup, ‘kabileler’demektir.¹⁷²Oğuz kelimesinin Çince’ye‘kabileler’ diye tercüme edilmesi bu görüşü destekler¹⁷³. Yukarıda de belirtildiği gibi anlaşılıyor ki Oğuz adı aslında bir isim olmayıp, doğrudan doğru ‘Türk kabileleri’ manasını ifade eden bir kelimedenden ibarettir.

VI asırdın itibaren Gök-Türk hakanlığında toplanmış olan Türk kabilelerinden bir kısmı, 630’da başlayan fetret devresinde, diğer birçok Türk boyları gibi, kendi aralarında birlik kurarak, Tola-Selenga ırmakları bölgesinde Dokuz-Oğuz ‘kağanlığını’meydana getirmişlerdi. 682 yılında İteriş tarafından mağlup edilen Oğuzlar (inekler gölü savaşı)bu durumda idi ve muharebede ölen Oğuz devleti başkanı Baz Kağan’ın balbalı, sonra, İteriş Kağan’ın mezarına dikilmişti.

Gök-Türk Hakanlığı devrinde, kitabelerdeki ilgili ifadeler, Oğuzlarla Gök-Türkler arasında bir ayrılım yapılmadığını, hatta hakanlığın temelini Oğuzların teşkil ettiğini belirtmeye yeter.¹⁷⁴Bu sebeple Oğuzlarla Gök-Türkler aynı olduğu zaten kabul edilmişti¹⁷⁵. Oğuzlar ve Gök-Türkler aynı kavmi zümreye mensupturlar. İkinci mesele, Gök-Türk devletinin sahibi hangi ‘Türk’ kolundan idi. Bilindiği gibi bu devlet, adı ‘Aşına’ olan eski bir Türk hükümdar ailesi tarafından, etrafındaki ‘Türk soylu’ kütlelerin yardımı ile kurulmuştu. Bu kütleler ise ancak kabileler birliği (=Oğuz) haline gelmiş Türkler olabilirdi. W. Barthold’un ‘Gök-Türk hakanların Dokuz-Oğuzlardan neş’et ettiği’ görüşü¹⁷⁶, kadim Aşına ailesinin tahsisen bu Oğuz bölümü ile ilgisini isbat etmeğe gerektirir ise de, VI -VII. asır Türk (Gök-Türk)kütlesinin doğrudan doğruya Oğuzların bu grubundan teşekkül ettiği Çin kaynaklarınca açıklanmaktadır.

İbn üll-Esır, halife el-Mehdi zamanında (775–785)Oğuzların Maveraünnehir havalisine geldikleri birdirmekteve et-Teberi’de zikredilen 820–821 yılında Uruşana (Seyhun-Semer kand arası)ya yapılmış bir ‘Dokuz-Oğuz’ akınının bunlarla ilgili olduğu

---

¹⁷¹ A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, I, s. 134

¹⁷² İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul-Eylül 2004, s. 150

¹⁷³ P. Pelliot. tr. 1914, s. 157

¹⁷⁴ İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul-Eylül 2004, s. 151

¹⁷⁵ V. Tomsen, Inscriptions de l’OrhoN; s. 105

¹⁷⁶ W. Bartold, Dersler, s. 6.

tahmin edilmektedir¹⁷⁷. Buna dayanılarak Oğuz birliği mensuplarının, hem de çok kalabalık küteller halinde, önce Talas havalisine göç etmiş olmaları gerektiği ve Seyhun Oğuzlarının XI- asırda konuştukları Türkçenin kelime ve söyleyiş itibariyle Doğu Türklerinkinden farklı olduğu dikkate alınarak, bu göçün IX asırdan önce vukubulmuş olması lazım geldiği ileri sürülmektedir.¹⁷⁸ Oğuzlar Sir-Derya (Seyhun)boyunda IX asrın 2. çeyreğinden beri oturmakta idiler.¹⁷⁹

X asrın ilk yarısında Oğuzlar Seyhun bozkırları ile o civardaki Karacuk (Farab) ve Sayram (İsficab)şehirleri havalisinde görünüyorlardı. İslam coğrafyacılarına (el-Belhi, İstahrî, İbn Havkal) ve Hüdud ül-Âlem'e göre Oğuzların sahası batıda Hazar denize (bu deniz doğusundaki yarım ada bu sebeple Türkçe Mankışlak adını almıştır), güneyde Gürgeç şehri ile, bunun kuzeybatısındaki Cit kasabasına ve Aral gölünün güneyindeki Baratekin kasabasına, Maverâünnehir'de Buhara'nın kuzeyine, Karacuk dağlarının eteğindeki Sabran şehrine kadar yayılmıştı ve Karacuk dağlarından Hazar'a uzanan yarı çöle 'Oğuz Bozkırı'(Mafazat'ul-Guzıya) denilmekte idi.¹⁸⁰ Buralarda Yeni-Kent, Karacuk, Cend, Suğnak, Karnak, Süt-Kent, Barçınılg-Kent vb. adlı Oğuz şehirleri vardı.¹⁸¹

Oğuzlar X- asrın ilk yarısında, kışlık merkezi Yeni-Kent olan bir devlet kurmuşlardı.¹⁸² Başta Yabgu bulunuyor, Kül-Erkin unvanlı bir başbuğ ona naaıplik yapıyor, orduyu Sü-Başı idare ediyordu. Yabgu Devletinin komşuları Peçenekler ve Hazarlarla münasebetinin pek dostane olmadığını gösteren deliller vardır. İbn Fadlan (10-asrın ilk çeyreği) ve El-Mes'udi'ye göre, aralarında savaş eksik değildir. Harezm'in yerli hanedanı Afrigi'ler, Oğuz baskısı altında idiler, Oğuzların doğudaki komşuları Karluklar ile mücadele halinde oldukları, aralarındaki savaşlardan birinde Oğuz Yabgusunun ölmesinden anlaşılıyor.¹⁸³ Diğer tarftan Kaşkarlı Mahmut, Oğuzlarla Çiğiller arasında köklü bir düşmanlıktan bahseder.¹⁸⁴

Yabgu devletinin çöküşü üzerine, Oğuzlardan kalabalık bir kısım Karadeniz'in kuzeyinden batıya göçmüş(bk. aş. Uzlar), diğer bir kısım Cend bölgesine, ordadan da Horasan'a ve sonra Anadolu'ya yönelmişti(Selçuklar). Yerlerinde kalan Oğuzların XI- asır ortalarında Karacuk dağları bölgesinde, Mankışlak'ta ve Seyhun kıyısındaki kasabalarda

¹⁷⁷ W. Bartold, Arabish. Ouelen, s. 27 vd; F. Sümer, Oğuzla; s. 23.

¹⁷⁸ F. Sümer, Oğuzlar; s. 23–25.

¹⁷⁹ Adı geçen eser. .s–35.

¹⁸⁰ Adı geçen eser, s–33.

¹⁸¹ B. Ögel, Türk Kültür Tarihi, s. 33–341; T. Banguoğlu, Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine, s. 4–9

¹⁸² İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul-Eylül 2004, s. 153

¹⁸³ İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul-Eylül 2004, s. 153

¹⁸⁴ DLT, I, S. 494

oturdukları, Moğol istilası sırasında da Cend'de ve Karakum'da Türkmen'lerin bulunduğu görünmektedir.¹⁸⁵

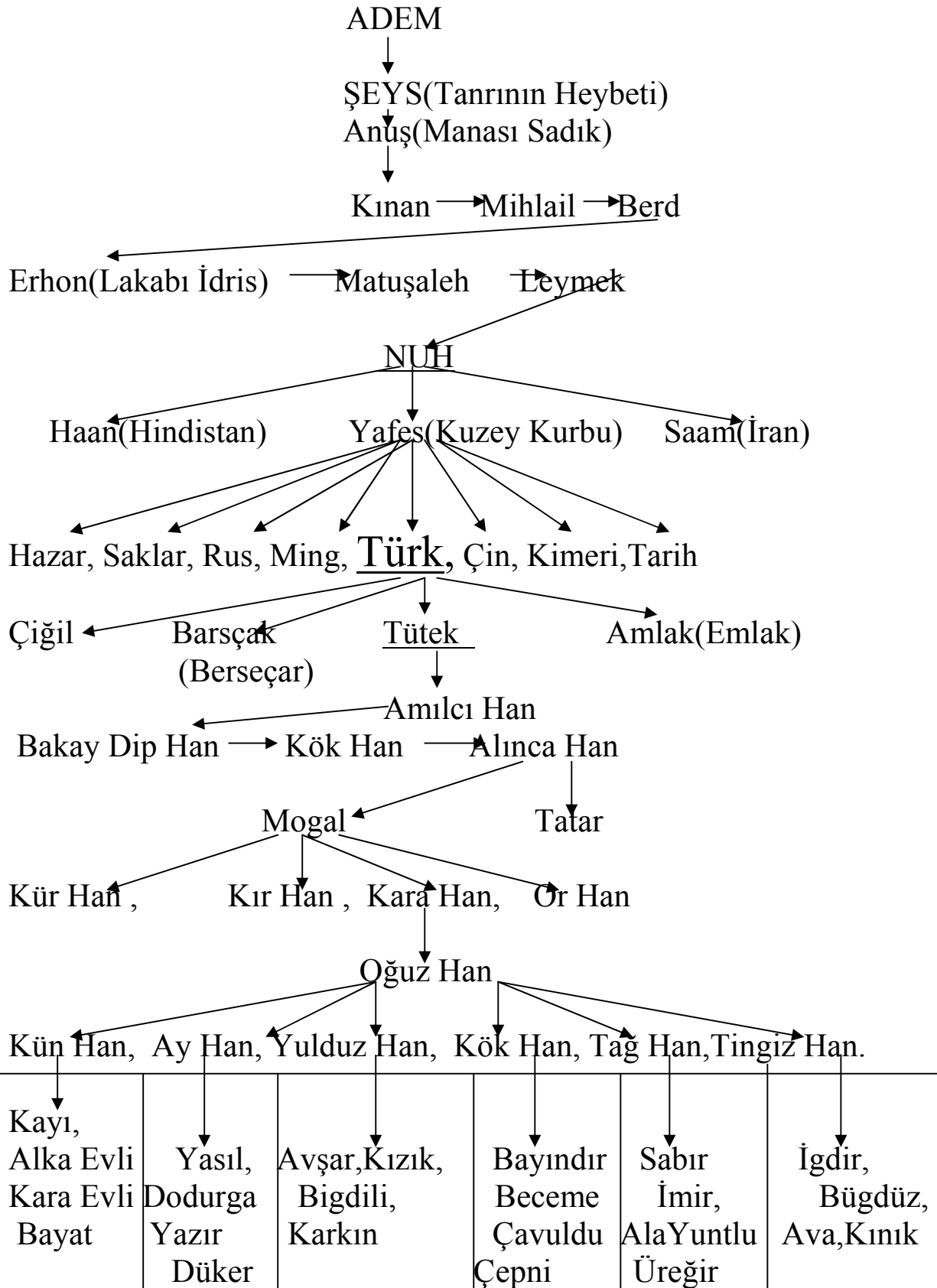
Bütün Orta Asya'daki 'Türkmenistan'halkı bu Oğuzların çocuklarıdır. Anadolu'da da birçok köy yukarıda zikredilen Oğuz boylarını taşır.¹⁸⁶

Biz burada de zaten açıktan açık belli olan bilgiler hakkında geniş girmeden kısaca belirtirsek Oğuz boyların net olarak belirtirsek Türk boyları olarak Oğuz hakanlığının kavmi, sosyal, idari, askeri ve kültürel varisleri olmuşlardır. Bu durum çeşitli Türk kültürleri arasında, bilhassa XI-asırdan itibaren 200 yıl süren göçleri ile bütün Orta -Doğ sahasını tutarak yukarıdaki siyasi teşekkülleri ve Anadolu'da edebi bir Türk vatani kuran Oğuz zümresinin Türk, İslam ve dünya tarihindeki seçkin mevki açıktan açık bellidir.

---

¹⁸⁵ F. Sümer, Oğuzla, s 57vd. , 200.

¹⁸⁶ İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul-eylül 2004, s. 155

Ebulgazi Bahadır Han'da 24 Oğuz Boyu'nun anlamı ve ongunları şu şekilde verilmiştir. Bu damgalar daha aşağıda sunduğumuz Kırgız damgaları ile karşılaştırılırsa, iki Türk boyunun tarihi ve kültürel yakınlıkları daha da bariz bir şekilde görülecektir:

*Oğuz Han'ın torunlarının adlarının manası ve damgaları ve kuşlarının zikri*¹⁸⁷: Türkmen'in tarih bilen bilgili yaşlılarının hepsi Oğuz Han'ın on iki çadırda oturan 24 torununun adlarının manalarını ve damgalarının nasıl olduğunu ve kuşları olan kuşlarının adlarını şöyle söylemişlerdi ki: Kayı'nın manası muhkem demek olur. Damgasının şekli

budur: .Kuşuşahin (şunkar-(kırgızça şumkar)). Bayat'ın manası devletli demek olur.

Damgasının şekli budur: .Kuşu baykuş (ügi-(kırgızça ükü)). Alka Evli'nin manası

muvafık demek olur. Damgasının şekli budur: . Kuşu Çakır (köykenek, küykünek, keler). Kara Evli'nin manası nerede olursa, çadır ile oturucu demek olur. Damgasının şekli

budur, kamçı gibi: .Kuşu çaylak (göbek sarı). Yazır'ın manası iller ağası demek

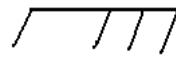
olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu turumtay (torumtay). Yasır'ın manası önüne her ne

rastlarsa onu yıkar demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu atmaca (kırgı).

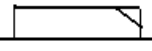
Dodurga'nın manası yurt almayı ve onu tutmayı bilici demek olur. Damgasının şeklibudur:

. Kuşu kızıl kartal. Düker'in manası çevre demek olur. Damgasının şekli budur:

.Kuşu atmaca(köçgen, çalağan). Avşar'ın manası işi çabuk işleyicidemek olur.

Damgasının şekli budur: .Kuşu beyaz doğan (çerelaçın). Kızık'ın manası

Ejderha (kahraman) demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu sarıca.

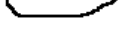
¹⁸⁷ Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü) s. 48-52

Bigdili'nin manası sözü hürmetli demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu karga

(bihri). Karkın'ın manası aşlı demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu sürbükti.

Bayındır'ın manası nimetli demek olur. Damgasının şekli budur: . Kuşu şahin (laçın).

Becene'nin manası yapıcı demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu ala şahin(ala

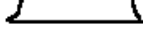
toğnak). Çabuldur'un manası namuslu demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu

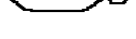
anka (devlet kuşu, buğdayık). Çepni'nin manası cesur demek olur. Damgasının şekli budur:

 .Kuşu devlet kuşu (hümay). Salur'un manası kılıçlı demek olur. Damgasının şekli

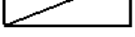
budur: .Kuşu kartal (bürküt). İmir'in manası zenginlerin zengini demek olur.

Damgasının şekli budur: . Kuşu ancarı. Alayuntlu'nun manası ala atlı demek olur.

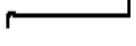
Damgasının şekli budur: beşik gibi .Kuşu yağılbaş (yığılbay). Üregir'in manası

iyi iş yapan demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu atmaca (baygu).

İgdir'in manası büyük demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu kartal.

Bügdüz'ün manası hizmetkâr demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu

şahin(italgu, yıtalgu 'günümüzdeki Kırgız Türkçesinde itelgi'). Ava'nın manası mertebesi

yüksek demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu şahin (toygun). Kınık'ın

manası aziz demek olur. Damgasının şekli budur: .Kuşu ak kartal¹⁸⁸.

¹⁸⁸Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü) S. 48-52

Biz de burada Oğuz tarihine geniş olarak girmeden Oğuz boylarının isimleri, isim anlamları ve şecerelerde belirtilen Türk'ün oluşumu ve daha sonra Oğuzdan Kırgızın oluşumu hakkında şema şeklinde belirtiyoruz. Bu şemada gösterilen Nuh oğlu Yafes'e bağlanan şecere geleneğinin bütün Türk ellerini etkilediği ve Cengiz soylu devletler başta olmak üzere Kazak, Özbek, Uygur ve Kırgız şecerelerinde de aynı şecerelerin kullanıldığını görüyoruz. Nitekim I. Bölümde verdiğimiz Kırgız şecerelerinde de Kırgız Boyları Nuh oğlu Yafes kanalıyla kendilerini Oğuzların şecereleri içerisinde göstermişlerdir.

O.Karatayev de Kırgızlarla Oğuzların etnik yakınlığını ve Kırgız, Oğuz boylarının isim benzerliği ile "en damga"larının yakınlığını ortaya koymuştur. O'na göre Kırgızlarla Oğuz boylarının ortasındaki etnik yakınlıklar Güney Sibir, Moğolistan topraklarında başlayıp şimdiki Kırgızistan bölgelerinde devam ettiği bellidir. Bu bilgilere de boylar –kabileler boy harflerinden bilgiler delil olabilir. Kırgızistan'ın bölgesindeki Akman, Arslanbap, Bazar Korgon bölgelerindeki toponimler Oğuz-Türkmen boylarının bıraktığı izleri belirtiyor. Araştırmacı İ.B.Moldobayev 'Manas' destanı araştırmalarında Kırgız-Türkmen etnik yakınlıkları gösteren birkaç fikirleri sunuyor¹⁸⁹

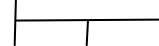
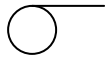

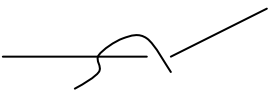
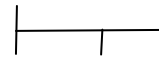

Etnik bağlantıları boyların en harflerindeki benzerlikler de ispatlamaktadır. Harfler-syasi veya boy birleşmeler alanındaki önemli işlerde, özel zenginlere, hayvanlara, özel eşyalara belge koymak için kullanılarak, bağımsızlığını belirten boy harflerine çok değerli muamele kılınmıştı. Aşağıda de Kırgız boylarına Türkmen ve Eski Oğuz boy harflerinin yakınlığı belirtiliyor:

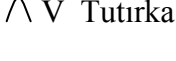

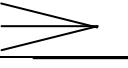
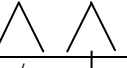

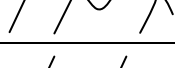
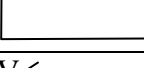
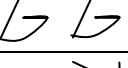

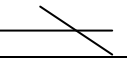
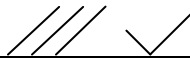

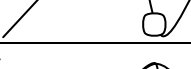

¹⁸⁹ O.K.Karatayev, a,g,e, s.177

Kırgız- Oğuz Boy ve Damgalarının Mukayeseli Cetveli¹⁹⁰:

Kırgız Boy Harfleri	Türkmen Boy Harfleri/ G.İ.Karpov'un bilgilerine dayanarak.	Oğuz Boy Harfleri /M.Kaşgari 'Divandaki' kaynakları,XI asır.
Koş tamga X /Munguş/	X Atanak /teke/	X_ Beggili
Börü tamga /börü/	Tepe otır /teke/	Kınık
Tögörök tamga /barın/	Saplı tegelej /teke/	Beçanak
Koş Tamga /Munguş/ //	// Konur /teke/	
Surma tamga / /Çekir sayak/	/ Bir alıp /teke/	Kayır IVI
Çagalnay tamga /çerik/	Bir elip /teke/	Kınık
Kaşka tamga /Saruu/ 	Uşak /iomut/	Bayındur
Cogoru Tanga T /Kıtay/	T Tilka /iyomut/	
Kuşçu tamga 	Hocda /iyomut/	
Köökör tamga /saruu/	 Nohurli /uruuluk/	
Töölös tamga /töölös/	Kiçi aga /salır/ 	Cuvaldar
Munduz tamga / /Munduz/	Beçe /emut/ 	
Kepki Tamga /Basız/	Atabay /emut/ 	
Ay tanga /solto,saruu/	Kiçi aga /salor/	Cuvaldar

¹⁹⁰ O.K.Karatayev, a.g.e., s.182-184

Alakçın tamga /saruu/ 	 Baga /yomut/	 Tutırka
Tata tamga /soltro/ 	Elip /teke/ 	Bayat
Kepki tamga /sayak/ 	Teke /elip/ 	Afşar
Azık tamga /azık/ 	Bir elip /teke/ 	
Bagış tamga	Sarık /Uruu tamga/	Cepni
Kara bagış tamga /adiğine/	Bagadca /teke/	Eymur
Kuu söök tamga /moğoldor/ 	Ak daş ayak /teke/ 	Beggili
Üçök tamga /kandı/ 	Kandcık (teke) 	Salgur
Öydö Çekti tamga /sayak/ 	Bir elip /teke/ 	Bayat
Bosogo tamga /saruu/ 		İgdir
Alakçın tamga /saruu/	 Baga	İva
Mamatberek tamga /sayak/		Bayat
Ak teri tamga /sayak/ 		Yazgır
Alakçın tamga /saruu/ 		Töger
Tögörök tamga /barın/ O --		Eymur

IV-II ÖZBEK TÜRK BOYLARI

Özbek adı, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın da belirttiği üzere, Altun Orda beyi Özbek'in adından gelmektedir. Altun Orda tahtına Özbek Han (1313 -1340) 'ın geçmesinden sonra, onun emrindeki kitlelere daha sonradan Özbekler denmeye başlanmıştır. Yani başlangıçta şahıs adı olan Özbek, bir zaman sonra belli bir Türk topluluğunun adı olarak kullanılmağa başlanmıştır. Özbek Türkçesi, Modern Uygur Türkçesi ile birlikte Türk dilinin Güneydoğu da Çağatay grubuna girer. Altın Orda Hanı Özbek (1312- 1340)'ın ahfadından gelen idareciler Fergana vadisindeki Türkleri bir araya toplayarak yeni bir devlet kurulmuş ve bu devlete “Özbek Devleti” adı verilmiştir. Tıpkı Osmanlı ve Selçuklu dendiği gibi, halkına da “Özbek” denilmiştir.¹⁹¹ Özbek adı Türk tarihinde ilk defa bir şahıs adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Cengiz Hanın torunu Batu Han tarafından 1227 yılında kurulan Altın Orda Hanlığı'nın başına 1313 yılında dokuzuncu han olarak geçen kişinin adı Özbek Han'dır.¹⁹² Özbek kavim adının türeyişine dair, Ebul Gazi Bahadır Han'ın verdiği bilgiye bakılacak olunursa, bu 1340 tarihine kadar Altın-Orda hükümdarı Özbek Han'ın, kendi tebaasına verdiği etnonimdir. Zamanla bu ad Orta AsyaTürk halkları arasında geniş rağbet görmüştür.¹⁹³

Cengiz Han'ın torunlarından Batu Han tarafından kurulan Altın Ordu Hanlığı (1227–1502) nin başına 9- han olarak, 1313 tarihinde Özbek Han geçmişti. Özbek Han, ilk günlerden başlayarak kararlı ve sert bir siyaset gütmüş, Kutluğ Timur Noyan'ın nasihatları sayesinde kısa bir zamanda birçok rakip ve düşmalarından kurtulmuştu. Özbek Han Tuna taraflarında Nogay'ın şehadetinden sonra çoğalan Bizans ve Slavların nüfusunu kırarak tekrar Müslüman Türklerin baskısını artırmaya başladı. 1319 da Tuna'yı geçerek Edirne'ye kadar geldiler. Özbek Han'ın orduları 1314 de, Bulgar Kralı Seventoslav'ın ölümünden sonra Kral George Terter'e Bizansa karşı yardım bahanesiyle Trakya'ya, 1330 da Terter'in Sırplarla olan savaşında ona yardımcı olmak gayesiyle Küstendil'e kadar ilerlemişti. Bu arada bazı hükümetlerle evlilik yoluyla da bağlar kurarak durumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Mesela 1320 de kızı Tulun Bige'yi Kahire'ye zevce olarak göndermiş, bu arada Bizans 'tan da kızlar almıştır¹⁹⁴.

Özbek Han 1335 yılında Azerbaycan seferine çıktı. Bu sırada Bağdat Hatun tarafından zehirlenen Abu Said ölmüş ve İlhanlı Moğol hâkimiyeti de çözülmeye yüz tutmuştu. XIV- yüzyıl Acem tarihçisi ve coğrafyacısı Hamdullah Kazvini, Azerbaycan'da

¹⁹¹ Saray, M., Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s13-14.

¹⁹² Budak, F., Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını, Ankara, 1999, s. 21

¹⁹³ Caferoğlu, A., Türk Kavimleri, İstanbul, 1988, s. 26

¹⁹⁴ Saray, M., Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s15-16

yapılan seferlerden söz ederken Özbek Han'ın askerlerine, Özbekler dendiğini kaydeder. İbn Batuta, Özbek Han'dan bahsederken, "geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu olan şanlı , şöhretli ve devletli bir sultan olup , Tanrı'nın düşmanlarında biri olan Bizans İmparatoru ile savaşa , cihad ve gaza etmeye vazifeli bulunmaktadır. Ülkesi gerçekten pek geniş ve büyük şehirlerle donanmıştır. Kefe, Kırım, Macar, Azak, Sogdak, Harezm ile taht kenti Saray bunların en meşhurları olarak sayılabilir"demektedir. Gerçekten Özbek Han, İdil(Volga)kıyısında Saray kentini çok geliştirmiş ve büyütüştür. Bu şehre yeni camilerin yapılmasını sağlamıştır. Sadece İdil kıyısında değil, Kırım'da da yeni binalar yaptırmıştır. Onun zamanında bütün Deşt-i Kıpçak boylarında Türkçe konuşulduğu da bilinmektedir¹⁹⁵. Bugün Özbekistan olarak bilinen cumhuriyet içerisinde Kongrat, Nayman, Kineges, Mangıt, Toyaklı, Saray, barın, Üç Urug, Bugrut, Arlat, Kanglı, Kırk, Bataş, Kara Kalpak gibi boylara rastlamak mümkündür. Burada de Arlat boyu hakkında bilgiyi sunalım.

Meglik Ecaka'nın oğullarından ikincisinin adı Arlat idi. Arlat'ın anlamı babasının sevgili oğlu demektir. Arlat kişi adı. Onu babası çok seviyordu, bundan dolayı ona Arlat adını verdi. Tüm Arlat boyu Arlat'ın neslindedir¹⁹⁶. "Özbek (öz ve bek sözlerinden kurulmuştur) boyları şunlardır: 1. Kıtay-Kopçaklar. Bunlar Semerkand'dan Katırçı'ya ve kuzeyde de Çilek'e kadar olmak üzere esas Zerafşan Vadisi'nde oturur ve aşağıdaki kısım ve soylara bölünürler: a) Kıtaylar: Sarı-Kıtay, Otarçı (otlatan), Kancıgalı (eğerleri kayışlı), Koş-Tamgalı (çift damgalı), Taraklı, Balgalı (çekiçli).B) Kıpçaklar: Tört-Tamgalı (dört damgalı), Sarı-Kıpçak, Toguz Bay (dokuz zengin). Zerafşan Vadisi'nde ekseriyetle ancak Kıtaylar bulunur. Kıpçaklar, Kokand'ın esas nüfusunu teşkil edip kısmen bugün bile (1860'lı yıllar, b. n.) göçebe hayat sürerlermiş. Bu iki kabile birbirine o kadar bağlıdır ki, menşeleri hakkında sorulduğu zaman, 'Ben Kıtay-Kıpçakım' derler¹⁹⁷.

---

¹⁹⁵ A.g.e, s,16

¹⁹⁶ E.gazî, s. 40

¹⁹⁷ W. Radloff, Sibirya'dan 1. Cilt, S. 213-214

Belirtilen kayıtlara baktığımızda XV. asrın 30–60 yıllarında Özbek Türkleri bu boylardan oluşuyordu.

Barak	Karluk	Mangıt	Tuman	Hıtay
Burkut	Keneğes	Masit	Tuman Ming	Çat
Durman	Kongrat	Nayman	Uygur	Çinbay
İçki	Kıyat	Taymas	Uysun	Mancar
İdcan	Kurlaut	Tabgut(Tangut)	Ukraş Nayman	Oyrot
Kanbaylı	Kurlaut	Tubay	Utarçı	Kıpçak¹⁹⁸

Burada bu bilgilere ek olarak Camiü-t Tevahihte belirtilen Tangut, Kıyat ve Mangıt boyu hakkına bilgileri kısaca belirtelim:

Mangut (Mangıt). Tunbina Han'ın dokuz tane oğlu vardı. Bunlardan en büyüğü Coksu idi. Coksu'nun oğulları Noyakin,Urut ve Mangut boylarını meydana getirdiler.Noyakin ve Urut boyları Tayciut'ların yanında yer alıp Cengiz Han'a karşı savaşmışlardır. Cengiz Han zamanında Urut boy beyi Burdut idi. Konkotan, Sunit, Mangut, Karkas, Barulas, Barin-İlingut, İlciut, Kekeuman, Urut, Urnaut, Arulat ve Yisut boyları aynı soydandırlar¹⁹⁹.

Bu boylar Cengiz Han'a karşı Tayciut boyunu destekliyorlardı. Cengiz Han, Tayciut'ları yenip idaresi altına alınca bu boylarda Cengiz Han'a tabi olmuşlardı. Cengiz Han, Onghan'a karşı savaşırken Urut beyi Kehte Noyan, Mangut boy beyi Kuyuldar-Seçen Cengiz Han ordusunda yer alıp Onghan'a karşı savaşmışlardı²⁰⁰.

Tangut : Bu boydan olanlar şehir ve köylerde yaşıyorlardı. Bu boyun çok sayıda askeri kuvvetleri vardı ve savaş hususunda da oldukça mahirdiler. Tangut'lar, Cengiz Han'la bir çok kez savaş yapmışlardır. Hanlarına Lun-İidurgu diyorlardı. Bunları çok sayıda köy, kilise v. b mimi esreleri vardı, ülkeleri oldukça dağlıktı. ²⁰¹

Cengiz Han Merkit'leri idaresi altına aldıktan sonra yolunu Tangut'lar üzerine çevirdi.H.601 (boğa yılı) yılı Moğol'lar geçit vermez Like adlı bir kale ile Asakinklus adındaki büyük bir şehri Tangut'lardan aldılar. Moğol'lar bu ele geçirdikleri yerlerde her ne var ise yağma ettiler. Moğol'lar, Tangut'ların bütün develerine ele koydular. Cengiz Han tavşan yılında büyük bir ordu ile harekete geçti ve bu Tangut'ların yaşadığı alanın büyük bir kısmını idaresine aldı. Cengiz Han buranın ele geçirilmesi ile dört yıl meşgul oldu. Cengiz

¹⁹⁸T. İ. Sultanayev, Koçevie plemeni Priarale XV-XVII v, M. 1982

¹⁹⁹Reşideddin, Camiüt'-tevarih s. 184

²⁰⁰ Reşideddin, a.g.e., s. 185

²⁰¹ Reşideddin, a.g.e., s. 143

Han, yine Tangut'ların önemli şehirlerinden biri olan İri-gayı ele geçirdi. Lun-Bidurgu Cengiz Han'a kızını vererek anlaşma yaptı²⁰².

Cengiz Han, ordusu ile Tazik'lerin üzerine bir sefer yaptığı sırada, Tanugut Lun-Bidurgu'su, Cengiz Han'a karşı isyan etti. Bunu duyan Cengiz Han Keşina geri döndü. Lun-Bidurgu Cengiz Han'dan özürdileyip, korktuğu için böyle bir harekette bulunduğunu söyledi. Cengiz Han'la tekrar aralarında anlaşma yaptılar. Daha sonra ki dönemler de Tangut'lardan çok önemli idareciler çıkıp Cengiz Han ve oğullarının hizmetinde bulunmuşlardı²⁰³.

Kiyanlar (Kiyat)-Bu boy Kiyat adı da verilmektedir²⁰⁴. Kiyan'lar Borcigin'lerin ailesidir²⁰⁵. Yesugai bahadır Kiyat halkından gelmektedir²⁰⁶.

Yesugai bahadır, Temuçini güveyi olarak bırakıp döndüğü sırada yolda Tatar'lara rastladı. Bu Tatar'lar onu tanıdılar ve: "Kiyanlı Yesugai gelmiştir!" diye haber dağıttılar²⁰⁷.

Uygur Boyu: Burada belirteceğimiz Özbek Türkleri içinde bulunan Uygur boyunun oluşumu hakkında bilgini belirtirsek böyledir.

Kara Han'ın küçük kardeşlerinin çok oğulları var idi. Onlar Kara Han'dan ayrılır diye hiç kimsenin aklına gelmezdi. Onlar hepsi Oğuz Han'ın yanına geldiler. Oğuz Han onlara Uygur adını verdi. Uygur Türk dilidir, manasını herkes bilir, yapıştır manası derler. Derler; 'Süt uydu'. Süt iken birbirinden ayrılırdı, yoğurt olduktan sonra birbirine yapışıyor. Şunu da derler; 'İmama uydum'. İmam otursa oturuyor, kalksa kalkıyor. O halde yapışmak oluyor mu? Onlar gelip Oğuz Han'ın eteğine iki kollarıyla muhkem yapıştılar. Bunun üzerine Han onlara Uygur dedi. Yapıştır demek olur²⁰⁸.

Sunulan diğer bilgilere de baktığımızda yukarıda belirtilen boylara ek olarak Şunkarlı—Şabdaklı—Tubay Tuman—Kuyun—Çuburkan ve Alçın boyları eklenmektedir. Boyların birleşerek Şibani'ye karşı açtıkları savaşta de Kanglı, Nukuz boyları da belirtilmektedir.

Abulhayır Han'ın torunu Muhammad Şeybani zamanında yönetiminde olan boylar aşağıdakilerdir.

---

²⁰² Reşideddin, a.g.e., s. 143 -144

²⁰³ Reşideddin, a.g.e., s. 144

²⁰⁴ Moğolların Gizli Tarihi, (Ahmet Temir Neşri), TTK.yay., Ankara 1986 s. 271

²⁰⁵ Moğolların Gizli Tarihi, s. 271

²⁰⁶ Moğolların Gizli Tarihi, s. 20

²⁰⁷ Moğolların Gizli Tarihi, s. 21

²⁰⁸ Ebülгази Bahadır Han. Şecere-i terakime (Türklerin Soy Kütüğü),s.29.

Argın	İçlik	Madcur	Mangıt	Nayman
Az	İçlik Boyları	Sallor	Tatar	Tili Ming
Başkırd	İyeti Ming	Tubay	Tuman	Hıtay²⁰⁹
Curkun	Kongrat	Uygur	Uysun	
Durman	Kuşçu			

Şeybani Han'ın askeri kurumunda XV- asırda bulunan boylar; Calayir, Sihiut, Tama, Sulduz, Adgu ve Adgu Oğlu. XV- asrın sonu XVI- asrın başlarında Özbek Türk boyları değişik yerlere de göç etmişlerdi. Bu tarih Orta –Asya'nın topraklarında önemli olayları içermektedir. Bu olaylar sadece merkezi şehir yerlerinde değil, yüksek dağlı yerlerde yerleşenleri de içermektedir. Bu tarihteki olaylar Özbek boyları içinde taht tartışma olaylarıdır. Bu çekişmeler içinde Muhammed Şeybani çıkarak Semarkand'a yürüyüş yaparak gücün kaybeden Timuridler yönetimin ele geçirir. Şeybani Han Moğol Hanlarıyla savaşın sert bir şekilde yürütmüş idi. 1503 yılı Muhammed Şeybani Han Moğol Krallarıyla çekişmesin oluştururken, ordusunun 10.000 asker içeriyordu²¹⁰. Muhammed Salih'in belirtmesine göre Özbek askerleri, belirteceğimiz bu boylardan oluşmuş idiler.

Suhuyt	Mangıt	Kuşçu	Nukuz	Adlı Oğlu
Kıyat	Nayman	Calair	Tama	Oyrat²¹¹
Kongrat	Durman	Karluk	Tatar	
Burkut(Kartal)	Uşun(Uysun)	Sulduz	Adgu	

Bu boyların içinden yönetiminde Kongrat'lardan Hüseyin Ali, Mangıt ve Adgu boyundan Hadci Gazi, Adlı Oğlu boyundan Hamza Biy, Kuşçu boyundan Küpek Biy, Durman boyundan Canbafa Biy, Nayman boyundan Kanbar Biy.

Özbek Türk askerleri Sağ, Sol Kanat olarak ayrılmış idiler. Sağ Kanat'ında geniş boylar olarak—Kongrat—Kıyat—Mangıt—Durman—Uysun—Oyrat Türk boyları içeriyor idi. Sol Kanat ise 1500 adamı içerek, bunların içinde Kanbar Beyin yönetiminde 700 Nayman boyu bulunmuş idi²¹². T. İ. Sultanayev'in Muhammed Salih'in bilgilerine dayanarak sunduğu bu boy bilgileri sadece Özbek Türklerinde değil, diğer Kırgız, Kazak Türklerinde de bulunmaktadır Burada Oyrat boyu hakkında değerli kaynaktan faydalanarak bilgi sunarsak onlar aşağıdakiler.

Oyratlar: Oyrat boyu Sekiz Muren'de meskundular. Eskiden beri bu nehirlerin yanında Tumat'lar oturuyordu. Bu yerden ırmaklar akıyordu ve bu ırmaklar birleşerek Kem nehrini

²⁰⁹ T. İ. Sultanayev, Koçevie plemeni Priarale XV-XVII v, M. 1982

²¹⁰ T. İ. Sultanayev, Koçevie plemeni Priarale XV-XVII v, M. 1982

²¹¹ Aynı yer,

²¹²T. İ. Sultanayev, Koçevie plemeni Priarale XV-XVII v, M. 1982

oluşturuyorlardı. Bu nehir Ankara-muren denilen nehirle birleşiyordu. Bu sekiz nehrin adı şöyle: Kok-Muren, On-Muren, Kara-Usun, Sanbi-Tun (İbey-Usun), Akar, Ukri-Murun(Uhut-Muren), Corçe-Muren (Horha-Muren) ve Çagan-Muren.(Muren nehir demektir) . Bu boy farklı adları olan boyların birleşmesi ile meydana gelmiştir. Dilleri Moğolca olmasına rağmen az da olsa farklılık arz etmektedir. Mesala Moğol'lar bıçağa kituga diyor onlar ise mudaga diyorlardı.

Oyrat'lar önce Cengiz Han'a mualifdiler fakat sora daha Cengiz Han'a tabi olmuşlardır. Cengiz Han ile karşılıklı kız alıp vermişlerdir²¹³. Cengiz Han zamanında Oyrat'ların hanı Kutuka Begi idi,onun iki oğlu vardı büyüğünün adı Aynalçı, küçüğünün adı Turalçı idi. Önceleri Kutuka Begi, Cengiz Han'a düşmandı daha sonra dost oldular ve karşılıklı kız alıp verdiler.Tırgavut, Köri ve Tölos'lar bu üç boy Oyrat boyunun kollarıdır. Bunlar Oyrat boyundandırlar²¹⁴.

Cengiz Han, İrtiş dolaylarında Küçlük ve Tökta Begi'ye karşı sefer yaptığında Oyrat hanı Kutuka Cengiz Han'a tabi olup bu seferde ona eşlik etmiştir²¹⁵. Akarsuya; Türk'ler "soy", Tacik'ler, "keçkinrud" büyüğüne "rudhona", Arap'lar "vadi", Moğol'lar ise "muran" demektedirler. Moğol yurdunun doğusun da sekiz tane akarsu vardı. Bunlar seiz muran diyorlardı. Oyrat'lar bu akarsuların arasında yaşıyorlardı. Bu akarsular Aykira murana dökülüordu. Bu sekiz akarsuyun adları şöyle idi: Kökmuran, Önmuran, Korausin, Sanbikun, Akrimuran, Örmuran, Ciganmuran, Coçamuran²¹⁶.

Karluk(karlık): Bu boy hakkında de eski bilgilerden sunarsak böyledir. Kış idi. Günler müthiş soğuk idi. Gur'un bağlarına kar çok düşmüştü. Asker halkı yürümekte zahmet çektiler. Han emretti ki; Hiç kimse benden geri kalmasın, deyip, varıp Gur'u aldığı zaman yıl gelip yaz oldu. Askerin yoklamasını yaptı, birçok kişi eksik keldi. Onları sordu, hiç kimse bilmedi. Bir nice günler sonra o kişiler Han'ın hizmetine geldiler. Han onların ahvalini sorunca dediler ki; Birçok kişi askerin arkasında geliyorduk. Dağ içinde kar yağdı. Ondan sonra yürüyemeden o yerde yattık. Atlarımız ve develerimiz, hepsi öldü. Bahar olduktan sonra yaya geliyoruz, dediler. Han emretti, o cemaata Karlık desinler, diye. Bütün Karlık halkı onların neslindedir.²¹⁷ Bunlar hakkında geniş bilgilere girmeden Şeybani Han'ın yönetiminde bulunan birkaç Türk Boyları hakkında bilgileri sunalım.

---

²¹³ Reşideddin, a.g.e, s.118

²¹⁴ Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i terakime (Türklerin Soy Kütüğü), 1001 Temel Eser, (Tarihsiz), s. 35

²¹⁵ Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e., , s. 56

²¹⁶ Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e., s. 35

²¹⁷ Ebulgazi Bahadır Han., s.35

Argun: Bildiğimiz gibi Timurid Abu Sayid Ulugbek'ten yenilgiye uğradığında 1448 yılı Özbek Ulus'u Abulhayır Han'a sığınmış idi. Belirtilen bilgilere baktığımızda Abu Sayid yönetimdeyken, Argun boyları Sır Derya kenarında, Mavernahir'da bulunuyordu. Argun Boyu yöneticileri hakkında bilgiler Timurid Ahmet Mırza zamanında de belirtiliyor. Babur hakkında belirtmelerde Timurid Sultan Ali Mırza'nın annesi 905- yılı gizlice Muhammed Şeybani Han'a Semerkant'a çağırın mektup gönderir. Onun bu planı Argun boyu yöneticisi Abu Yusuf'a belli idi.²¹⁸

Barin. 'İl Barin' Ulug Bek zamanı de bilgilerinde sunulmaktadır. Güçlü yiğitler içinde Barin boyundan belli olan Timurid Omar Şayh Tulun Hodca olarak isimlendirilmiş, Babur zamanında Bek unvanın almış. Barin boyu, Dourban ve Sukanut boyları ile aynı soydandırlar. Bu Baarin, Durban ve Sukanut boyları üç kardeş tarafından kurulmuştur²¹⁹. Şecere-i Türk: Dörman boyundan bir kişinin üç oğlu vardı. En büyüğünün adı Barin idi. Barin halkı onun neslindedir.

Calayir: İbu Arabşah'ın belirtmesinde Çağatay yönetiminde dört boy rol oynuyor idi. Onlar Arlat—Calair—Kauçin—Barlas. Bu zaman Calair boyu Hocent toprağında yerleşik idi ve önderi kendileri içinde birisi yönetiyor idi.

1376-yılı Timur Calair'lere karşı büyük saldırı yaparak dağıtmış. Calair boylarının yönetimi durmuş, kalanların de başka boylar yönetmiş²²⁰.

Calayir'ler eski boylardandır. Bu boyun nüfusuda oldukça fazladır. Rivayetlere göre bir kez Çin imparatoru ile düşman oldular. Bu olay üzerine farklı yerlerde oturan tüm Calayirler birleşerk düşmana karşı bir birlik oluşturdular. Bunlar toplam yetmiş kuran oldular. Çok sayıda kollara ayrılıyordu. Bir kaç boy bir araya gelerek kendi aralarında bir kişiyi bey seçip ona itaat ediyorlardı. Calayir'ler çoğunluk olarak moğol yurdunda, Ötan denilen yerde oturuyorlardı. Bir gün Çin ordusu Celeyir'lerin çoğunlukta olduğu bölgeye saldırıp çok sayıda Calayir'liyi öldürdüler ve bir kısmında esir alıp yurtlarına geri döndüler. Calayir'ler perişan oldular ve boy içinde kıtlık ortaya çıktı. Öyle ki yiyecek bulamayıp bitki köklerini çıkarıp yiyerek hayatlarını sürdürüyorlardı²²¹.

Dutumnan Han, Cengiz Han'ın yedinci atasıdır. Dutumnan Han'ın dokuz tane oğlu vardı. Bu dokuz oğlanın anesinin adı Mutulun idi. Dutumnan Han'ın en büyük oğlu Kaydu Han. Dutumnan Han'ın evinin yanında düz bir yer vardı. Dutumnan Han'ın oğulları orda at koşturup, oyun oynuyorlardı. Bu düz yerin soğanı olukça fazla idi. Bundan dolayıda talan

²¹⁸ T. İ. Sultanayev, Koçevie plemeni Priarale XV-XVII v, M. 1982,s .10

²¹⁹ Reşideddin, a.g.e., s. 87

²²⁰ T. İ. Sultanayev, Koçevie plemeni Priarale XV-XVII v, M. 1982,s.9

²²¹ Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e, s. 42

edilen açlar bu yeri öyle bir kazdılar ki, at yürütmenin imkânı yoktu. Bu olayı gören çocuklar babalarına haber verdiler. Babaları bu duruma çok kızdı ve geldi gördü ki halandaha bazıları yeri kazıyor. Dutumnan Han, adamlarına onlara saldırın diye emir verdi. Bu olay üzerine Calayir'ler bir araya toplandı ve büyük bir çatışma oldu. Bu arbade de Calayi'lerden bir kaç kişi öldü. Mutulun idaresindekilerden de ölenler oldu²²².

Bu saldırı karısında Calayir'ler toplanıp Mutulun evini yağmaladılar. Dutumnan Han'ın yedi oğlu ile birlikte ellerine geçirdikleri herskesi öldürdüler. Kaydu Han, bu olayı duydu ve(içgüveyi olduğu yerden) evine geri döndü. Akraları, takınları ve askaerlerini hepsi toplanıp Calayir'lere elçi gönderdile ve "böyle bir iş olmuş, ne diyorsunuz" dediler. Calayir'ler, bu olaya kaışan kişileri tesbit ettiler ve bunlar beşyüz kişi idi. Bu beşyüz kişiyi aileleri ile birlikte Kaydu Han'a teslim ettiler²²³.

Bu teslim edilen Calayir'lerin durumunu görüşmek üzere toplandılar, Kaydu Han'a dediler "ne yapacağını sen bilirsin". Kaydu Han, akraba ve halkına danıştı, onlarda dediler "Senin kanın ile bunların kanı aynı değil, onları köle yap. Kadın erkek hepsi köle olsunlar". Bu sözlere uyularak Calayir'lerin hepsini köle yaptılar. Bu cemat zamanla büyüyüp, çoğaldı. Bundan sonra bu köle edilenler kendilerine Calayiriz demediler. Biz Moğol Kayon oğullarındanız diyprardı. Bu bir gelenektir köleler sahibinin boyunun adın kendi boy adı olarak söylerlerdi²²⁴.(Bu geleneğin yaygın olduğu düşünülür ise bu durum da boy tesbitini zorlaştıran bir başka etkendir.)

Cengiz, büyük Han olduttan sora Calayir'lerin tamamı kendilerini köle Calayir'lere benzetip biz Moğol Kayon oğullarındanız dediler. Bu Calayir'ler, Cengiz Han'dan öce ve sonra köle olarak Moğol'lara tabi oldular. Calayir'lerin asıl kökü Moğol'ların Darlagin boyundandır. Darlagin'ler ise Nukuz soyundandırlar²²⁵.

BARLAS'LAR: Tumna Han'ın dokuz tane oğlu vardı. Tumna Han'ın bu oğullarından üçcüsünün adı Kaçuli idi. Kaçuli'nin oğlunun adı ise Erdemçi Barlas'tı. Barlas halkı Erdemçi Barlas'ın neslindedir. Topal Timur'da bu boydandır(Renne G. Timur'un Türk asılı olduğunu belirtiyor)²²⁶.

Kurlaut(Kurlat-Kurlağu): Bu boyu belirtilen bilgilerde Emir Hamid yönetmiş. Bu boy Timur asker ordusunun içinde de bulunuyor idi. B. P. Yudin'in belirtmesine dayanırsak

---

²²² Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e, s. 42-43

²²³Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e, s. 43

²²⁴ Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e, s. 43

²²⁵Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e, s. 43

²²⁶Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e, s. 46

bu boy Kıpçak'tan çıkmaktadır. Ama diğer kaynakta değişik çıkmaktadır, onu belirtirsek o de böyedir.

Kurlavut ve Burkut'lar Moğol boylarındandırlar. Akraba olarak bunlar Kongurat'lara yakındırlar. Yurtlarıda Kongurat'ların yurduna yakındır²²⁷.

Kuşçu: Özbek Türklerin içinde bulunan bu boy Kırgız Türklerin de Sol Boyunun içinde bulunmaktadır. Hepimize belli olan Ulukbek'in devrinde, bunun yönetimindeki kütüphanede filosof, astranof bilim adamı Ali Kuşçu çalışmış. Bu adam Mavernahir'dağı Türk boyundan idi.²²⁸ Bunun babası Kuşçu Zade, Kuşçu boyundan olarak, Türk boylarının içindeki önderlerden idi.²²⁹

Kıpçak: Kıpçak hakkında bilgileri şecerelere dayanarak geniş bilgileri vermiş idik. Şimdi de Özbek Türkleri içinde bulunan Kıpçak'ları belirtelim. T. İ. Sultanov'un Şaraf ad-Din Ali bilgisine dayanarak sunduğu bilgiye göre, 1376 yılı Kağan Timur Djet bölgesinde Kamar ad-Din'e karşı 30000 askeri Sarı Buğu ve Adil Şah önderliğiyle gönderir. Ama Sarı-Buga ve Adil Şah düşündüler 'Pis iş ve kendi halkımız Calair ve Kıpçak'ları toplayarak Semerkant'a gittik ve korunmuş şehre saldırdık'. Bunlar bu işte başaramadıklarından dolayı, Deşti Kıpçak'lara çekildiler ve Urus Han'a sığındılar. Kıpçak önderi Sarı Buğu olan olaydan iki sene geçe Timur'a gelir. Sarı Buğu de Timur tarafından af edilerek Boy yönetimin geri alır. Kıpçak boyları 1391 ve 1395 yılları Osman Bahadır önderliğinde, Timur Kağan yönetimiyle Toktamış'a karşı olan savaşta enerjili katılmışlar idi.²³⁰

Mekrut: Bu boy Timur'un bütün yürüyüşünde katıldığı belli olmaktadır. T. İ. Sultanov'un Şami ve Yezid'in bilgilerine dayanarak sunduğu bilgiye dayanırsak orada böyle sunulmaktadır. Mekrut boyunun halkı geçim ağır olan bölgeden kolay geçe, buğday nerden toplanırsa oraya çabuk giderler idi.

Ming: Bu boy yöneticisi İbrahim Saru, Timur Kağan zamanında içinde bulunmuş idi.²³¹

Nayman: Timur devrinde buna en yakın iş yürüten boyların biri olarak Nayman'lar belirtiliyor. Bu tarihlerde Nayman Boyun Emir Akbuğa yönetmekle Timur'un birkaç seferinde katıldığı belirtiliyor. T. İ. Sultanayev'in belirtmesine göre bu boy XV-asırda Mavernahir bölgesinde yaşıyordu. Özbeklerin içinde bulunan Nayman boyları, Kırgız

---

²²⁷Ebulgazi Bahadır Han, a.g.e, s. 42

²²⁸T. İ. Sultanayev. Koçevie Plemenı priArale v XV-XVII veke. Glavnaya Redaksya Vostoçnoy Litaraturı Moskva 1982. Sayfa, 12.

²²⁹T. İ. Sultanayev. Koçevie Plemenı priArale v XV-XVII veke. Glavnaya Redaksya Vostoçnoy Litaraturı Moskva 1982. Sayfa, 12-13.

²³⁰Sultanayev, A.g.e,s.12-13.

²³¹ Sultanayev, A.g.e, S.12-13.

Türklerin İçkilik boyunda bulunmaktadır. Nayman'lar de içinden; Baybol—Canbol—Kudaymende—Böö—Tuma—Candıke—Ürkücü Bostorgoy—Tentek—Karanayman—Sarıbay—Botkoçu—Boz—Kökö—Hodco olarak ayrılıyor. Bu belirttiğimiz Nayman boyunun ayrılımlı Kırgız Türklerinde.

Sulduz: Timur seferi zamanında Deşti-Kıpçak toplumunun Sol Kanat'ında Sulduz askerleri olduğu belirtiliyor. Timur'un emirlerini kendileri içinden seçildiği temsilcisi vasıtasıyla bilgilenerken yapıyorlar idi. Örneği 1372 yılı Horesm'e yapılan Timur seferinde Sulduz boyları geçiyor.²³² Burada belirttiğimiz bilgilere ek olarak Abuhayır Han'ın yönetiminde ve bu han'a güvenliğini gösteren ve sonradan de Şeybani Han'a güvenli askerliğini yapan Türk boyların aşağıda ayrılmış şekilde belirtiyoruz²³³:

	Abulhayır Han'ın Yönetiminde ve güvenliğinde olan Türk boyları	Şeybani Han'ın seferlerinde güvenliğini gösteren Türk boyları	XVI-asrın başında Şeybani Han'ın ordusunda bulunan Türk boyları
1.	-----	-----	Adgu.
2.	-----	-----	Agu-Oğlu.
3.	-----	Argun.	-----
4.	Barak	As.	-----
5.	-----	-----	-----
6.	---	-----	Barin.
7.	Burkut(kartal)	Başkırd.	-----
8.	-----	-----	Burküt (Kartal)
9.	-----	-----	Dcalair.
10.	-----	Dcurkun.	-----
11.	Durman	Durman.	Durman.
12.	İçki	İçki.	İçki.
13.	---	İçki-Bayri	-----
14.	İdcan	-----	-----
15.	-----	Yeti-Ming.	-----
16.	Kaanbay	-----	-----
17.	-----	-----	Kalmak.
18.	Karluk	-----	Karluk.
19.	Keneges	-----	-----
20.	Kongrat	Kongrat.	Kongrat.
21.	Kıyat	-----	Kıyat.
22.	Kıpçak	-----	-----
23.	Kuyun	-----	-----

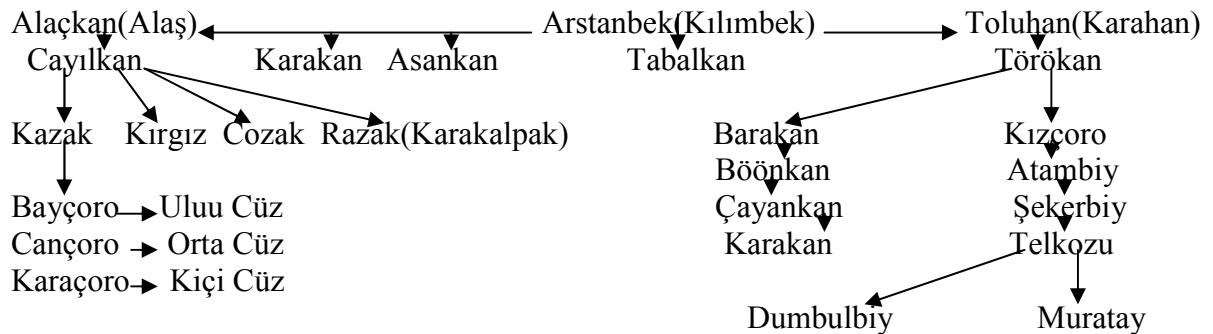
²³² A.g.e, Sayfa,12-13.

²³³ T. İ. Sultanov. Koçevie Plemeni Priarale v XV-XVII v. Moskva 1982, s 19

24.	Kurlaut	Kuşçu.	Kuşçu.
25.	Kuşçu	Madjar.	-----
25.	Madcar	Mangıt.	Mangıt.
27.	Mangıt	-----	-----
28.	Masit	-----	Mekrit.
29.	-----	Nayman.	Nayman.
30.	Nayman	-----	Nukuz.
31.	-----	-----	Oyrat.
32.	Oyrot	Salor.	-----
33.	-----	-----	Sihiut.
34.	-----	-----	Sulduz.
35.	-----	-----	-----
36.	-----	-----	Tama.
37.	Taymas	-----	-----
38.	-----	-----	-----
39.	Tangut(Tabgut)	Tatar.	Tatar.
40.	-----	Tili-Ming.	-----
41.	-----	-----	-----
42.	-----	Tubay.	-----

IV-III. KAZAK BOYLARI

Kırgız Şecerelerinde Kazaklar veya bazı Kazak urukları Kırgızların içerisinde yer almaktadır. Bu durum Tarihte Kazak- Kırgız ayrımının önceleri bulunmadığının ancak 15. yüzyıldan itibaren gelişen olayların akabinde Kazakların ayrı bir boy olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Aşağıda sunulan Şema da da Kazakların Alaşkan oğullarından geldiği Alaşkan'ın Cayılkan adlı oğlunun Kazak, Kırgız, Cozak ve Razak (Karakalpak) olduğu belirtilmiştir²³⁴

²³⁴ Barganbek'in Arstanbek (Kılımbek) oğlundan dağılanlar.Esenkul Törökan uulu, Kırgızdardın Kıskaçça Sancırası, ,Bişkek 1995. s.11

Kazak Türkleri çok eski devirlerden beri Orta Asya'da yaşamakta olan bazı Türk boyları ve siyasi gruplarının birlik oluşturmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunun en büyük kanıtı olarak Kazak Türklerini meydana getiren etnik unsurlar içinde, bazı çok eski Türk boyların isimleri, damgaları ve uranlarının halen yaşamakta oluşunu gösterebiliriz. Bunlar ile ilgili birçok şecere ve efsaneler de zamanımıza kadar gelmiştir²³⁵.

Kazak tarihçileri Kazak Türklerini meydana getiren bazı boy ve kabilelerin köklerinin M. Ö.7.Asırlarda yaşamış olan Sakalara kadar götürmektedirler. Daha sonraki devirlerde Hunlar, Vusunlar, Kanlılar, VI. ve VII. asırlarda Batı Göktürkler, VIII. ve X.asırlarda Türkeş-Karluk, XI. ve XII. asırlarda Karahanlılar ile Kimekler Kazak boylarının geçmiş devirde içinde yer aldıkları devletleri oluşturdular.²³⁶

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Cuci Ulusuna bağlı Kazak boyları Ak Orda Devleti'nin içinde yer aldılar. Bu devrede Ak Orda'nın sınırları Altay dağları, İrtiş nehri, Yayık nehri, Balkaş gölü, Sirderya havzası ve Aral gölünün kuzeyini kapsıyordu. Bu sahayı Ak Orda Hanları idare etti²³⁷. 1428 yılında Ak Orda devleti yıkıldı. Yerine Abulhayr Hanlığı (1424–1468) kuruldu. Bu hanlıktan koparak 1456 yılında kurulan Kazak Hanlığı, bir yerde Ak Orda devletinin mirasçısı konumunda oldu²³⁸.

Kazak Hanlığı içinde yer alan boy ve kabileler zaman içinde üçe bölündü. Bu bölünme “Ulu Cüz”, “Orta Cüz” ve “Küçük Cüz” şeklinde gerçekleşti²³⁹.Aslında bu, eski Türk Devlet Teşkilatına uygun düşen idari yapılanmaydı. Çünkü Kazak Hanlığından önceki dönemlerde yaşamış Türk devletlerinde buna benzer şekilde “sağ”, “sol” ve “orta” veya “batı”, “doğu” ve “merkez” olarak devletin idari bölümlere ayrıldığını görmekteyiz. Bu yönetim birimleri bazen “ulu”, “küçük” ve “orta”, bazen de “kara”, “ak”, “sarı” ve “gök” olarak adlandırılırdı.

Kısaca anahatlarıyla tarihi gelişimini izaha çalıştığımız Kazak boylarının idari yapılanması, Kazak halk efsane ve şecerelerinde değişik biçimlerde kendini belli eder. Bunlarda “Kazak”, “Alaş” ve “Cüz” kelimelerinin birbirleriyle çok sıkı ilişkili olduğu görülür. Büyük Orda (Ulu Cüz) : Sır-Derya nehrinden başlayarak, Yedisu'ya kadar olan

---

²³⁵Aleksenko. N. B. Naseleniye dorevolusonnogo Kazahstana. Almatı 1982. s-93

²³⁶Aleksenko. N. B. Naseleniye dorevolusonnogo Kazahstana. Almatı 1982. s-94

²³⁷Kozıbayev. M. K. Kazahstan-arsenal. Almatı. 1970, s 101

²³⁸A.g.e, s 126.

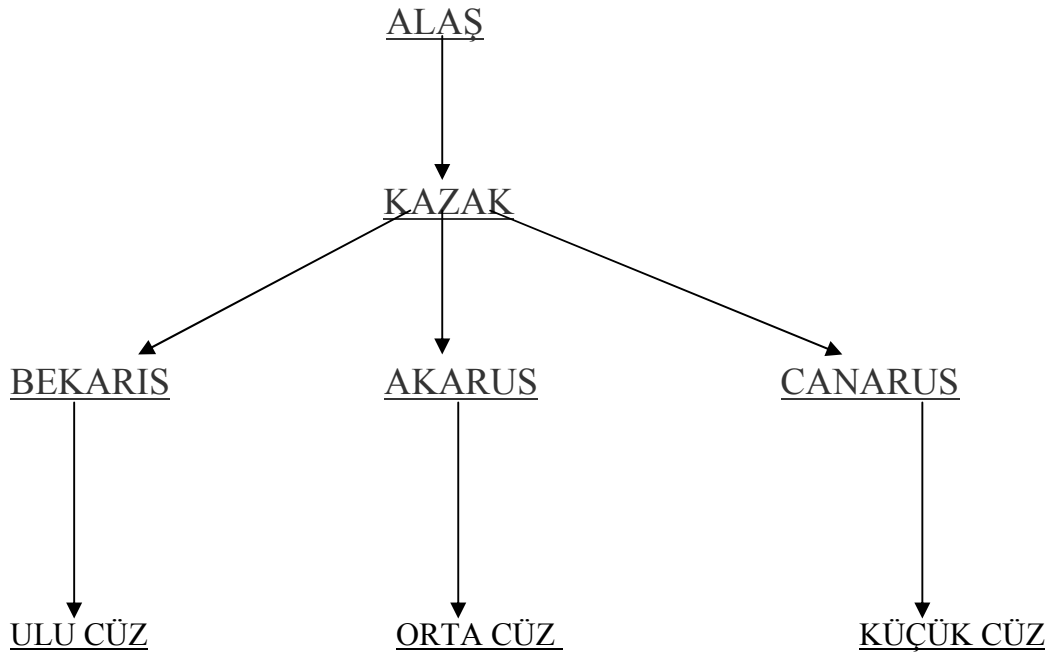
²³⁹Adı geçen eser, S 126

bölgede yaşayan Kazak boyları kapsıyordu ve oymaklar bu Orda'ya bağlı idi.²⁴⁰ Sözünü ettiğimiz Orda'ya bağlı boylar ve oymaklar şunlardır: Üysin, Kanlı, Dûlat, Ablan, Suvan, Sirgali, Esti, Oşatı, Çapraştı, Çaçkılı, Duvlat ve Celayır.²⁴¹

Akarıs'ın nesli Orta Cüz'dür. Orta Cüz'den Argın, Nayman, Kerey, Vak, Kongrat, Kıpçak boyları dağılmaktadır. Kıpçaklar da dört büyük oymaktan ibaretti: Kök Murun, Küldenen, Buçay, Karabalık. Argın boyu ise dört büyük oymağa ayrılıyordu: Mumin, Süyündük, Kara Kisek, Kuvandık. Nayman boyu da on iki oymağa ayrılıyordu: Akbora, Bularçı, Ters Damgalı, Törtovul, Kökcarlı, Ergenektı, Semiz Baganalı, Baltalı, Kazay, Sadır, Matay, Sarı Cumart. Kongrat boyu iki büyük oymağa ayrılıyordu. Köktin Oğlu ve Kütençi. Kereyit boyu da iki oymağa ayrılmıştı: Uvak Gerey ve Morun.²⁴²

Küçük Orda (Küçük Cüz): Bu Orda Sır-Derya aşağı taraflarını, Aral Denizi sahillerini, Hazar Denizin kuzey bölümlerini içine alıyordu. Küçük orda'da yerleşen boylar şunlardır: Cappas, Tozdar, Baybaktı, Aday, Aşlın, Törtkara, Şekti, Karasakal, Karakesek, Alimoğlu, (bu kazak boyu yedi ayrı oymağa ayrılmaktaydı), Beyoğlu (yirmi oymağa ayrılmaktadır), Yedi Uruğa (yedi oymağa ayrılmaktadır).²⁴³

Böylece 200'den fazla büyük kabile ortaya çıkar. Buna kadar boy oluşumun çizgi şeklinde de belirtelim.

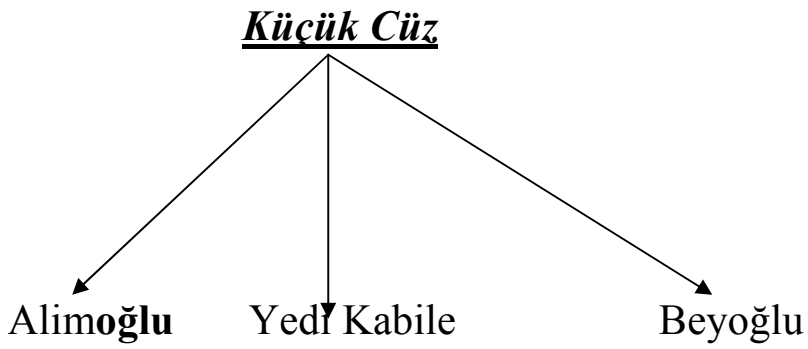
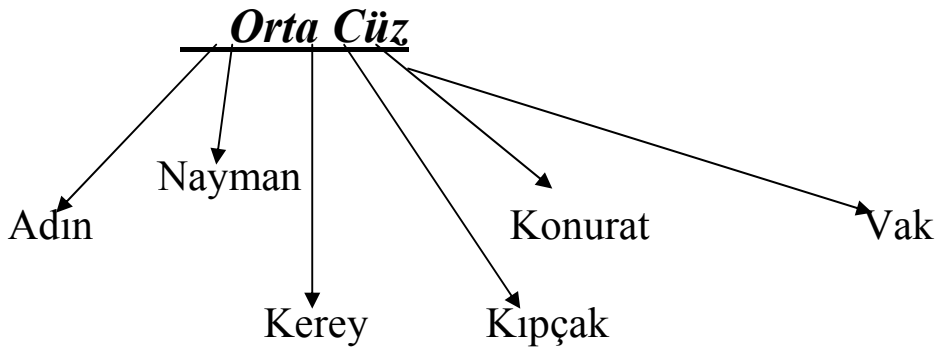
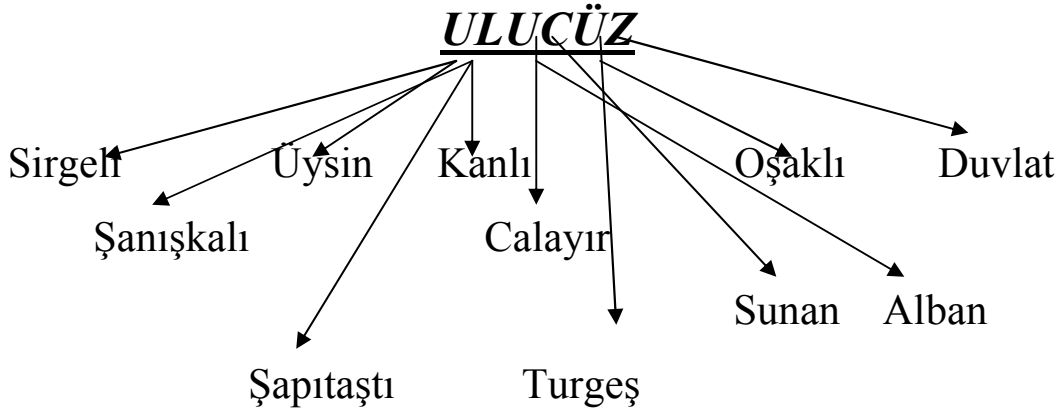

²⁴⁰ M. Saray, Kazakların Uyanışı, Ankara-2004, s. 30.

²⁴¹ H. Altay, Anayurttan Anadolu'ya, Ankara-1981, s. 3.

²⁴² M. Tınışpayev, İstoriya Kazahskogo Naroda, Alma-Ata- 1993, s. 68.

²⁴³ K. Daniyarov, İstoriya Kazahskogo Gosudarstva, XV-XX, Almatı- 2000, s. 4.

ÖZET

Tüm Türk boyları Avrupa ve Asya kıtalarının büyük devletleri arasında sosyal, ekonomik ve kültürel bir köprü oluşturmakla beraber zamanında de güçlü ülkeleri oluşturmuşlardı. Tarihin belli aşamalarında, bu günkü dünya toprakları üzerinde çeşitli devletler varolagelmiş ve bu devletlerin kültürel birikimleri modern Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan Cumhuriyetlerine aktarılmıştır.

Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar Orta Asya'nın en hakiki Türk boylarındandır. Burada belirte gideceğimiz önemli konu de Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler milli birlik adı olarak 'Kırgız, Özbek, Kazak' etnonimini kabullenmişlerdir. Türk boylarının yerleştiği toprakları oldukça geniştir ve boylar de değişik bölgelere dağılmıştır. Çok eski zamanlardan beri tüm Türk boyları kültürel gelişimlerinde silinmez izler bırakarak birçok tarihi olaya sahne olmuştur.

Kırgız isminin tarihi kaynaklarda yazı şeklinde geçmesi hakikaten ta eski devirlere kadar gitmektedir. Bunun de net bir şekilde ispatlamanın yolu de, büyük Hun İmparatorluğunun Shan-yü'sü Mo-tun (Mete) zamanında zikredilmesi. M. Ö.99'da iki Çinli general Li Ling ve Wei Lü, Çin'deki Han hanedanından kaçıp Hunlara sığındıkları zaman, Hunlar bu generallerden Wei Lü'yü Ting-Ling'ler üzerine, Li Ling'i ise Kırgızlar üzerine idareci tayin edildikleri kaynaklarda net bir şekilde belirtilmişti. Bunlar de Hun hanedanlığı zamanındaki Kırgız isminin geçmesinin net bir ispatıdır. Kırgız isminin kaynaklarda geçmesinin net bir kaynağın belirtirsek o de budur, 572 yılında Mukan Kağan ölünce onun yas törenine katılan kavimler arasında Kırgızlar da vardı. Bu hakkında bilgiler Orhun Abidelerinde net şekilde sunulmaktadır.

Kırgızların eski tarihlerde bayrak kaldırarak devlet kurdukları, hakikaten net bir şekilde belirtilmektedir. Biz de bunu belirtirsek 840 yılında Uygur kağanı Ha-so'nun yenilmesiyle Kırgızların bağımsızlığın belirterek bayrağın kaldırması. Kırgızlar, yaklaşık bir asır süren Büyük Uygur Kağanlığına son vererek Ötüken bölgesini ele geçirdiler.

Kırgız isminin tarihi kaynaklarda net bir şekilde belirtilmesi hakkında Çin kaynakların dışında Türkçe yazılı kitabelerde de Kırgız adı defalarca kaydedilmiştir. 731 yılında Kül Teğın öldüğü zaman cenazesine Kırgızlardan Tarduş İnançu Çor gelmişti. Bu zamanda de Tarduş İnançu Çor'un Kırgızların lideri olduğunu belirte biliriz.

Yukarıda belirttiğimiz gibi boylar halinde yaşamak, ya da boy organizasyonları halinde çeşitli siyasi kuruluşlar meydana getirmek, İslam Öncesi Türk Tarihinin en karakteristik özelliklerinden biridir. İslamiyetin kabulünden günümüze kadar geniş bir coğrafyada hala boy hayatını yaşayan değişik Türk grupları varlığını sürdürmektedir.

Kırgızlarda, Kazaklarda, Özbeklerde geçen bazı boyların tarihi ta eskilere kadar dayanmaktadır. Burada de belirte gideceğimiz konu de Kırgızların, Kazakların, Özbeklerin boy oluşumundan kurulduğu kaynaklar neticesinde belirtilmektedir. Hatta bu üç milletin içinde bulunan boyların isimleri ta eski tarihe kadar gitmekle beraber günümüzde de yaşanmaktadır.

Günümüzdeki Kırgızlarda, Kazaklarda, Özbeklerde bulunan boylar hakkında bilgiler bize çoğunlukta şecereler yardımıyla ulaşmaktadır. Boylar hakkında bilgiler yazılan şecereler oldukça rol oynamaktadır. Burada de belirteceğimiz konulardan de bu üç millette bulunan boyların isimlerinin ta eskilere kadar gitmesi hem de bu üç millet içindeki bazı aynı veya benzer boyların bulunması. Örneğin burada de biz sırasıyla belirtirsek onlar de aşağıdakiler.

Kıpçak-Bu boy de Kırgızlarda İçkilik boyunda önemli sahada yer almaktadır, hatta Sola Giren Boylarda Kıtan boyunun içindeki Üst Tamga içinde de bulunmaktadır. Kıpçak boyu Özbek boylarının içinde önemli rolü almaktadır. Kıpçak boyları 1391 ve 1395 yılları Osman Bahadır önderliğinde, Timur Kağan yönetimiyle Toktamış'a karşı olan savaşta enerjili katılmışlar idi.

Burada belirttiğimiz bilgilere ek olarak Abuhayır Han'ın yönetiminde ve bu han'a güvenliğini gösteren ve sonradan de Şeybani Han'a güvenli askerliğini yapan Türk boyların içinde Kıpçak boyu de önemli yeri almıştı. Kazak Türklerin içinde bulunan Kıpçak boyların belirtirsek, Kıpçak boyu de burada Orta Cüz içinde bulunmaktadır. Buradaki Kıpçaklar da dört büyük oymaktan ibaretti: Kök Murun, Külden, Buçay, Karabalık.

Nayman boyu-Bu boy Kırgızlarda, Kazaklarda ve Özbeklerde de bulunmaktadır. Bu boyun yerleşme şeklini belirtirsek onlar de aşağıdakiler. Nayman Kırgızlarda içkilik boyuna girmektedir. Hatta bu içkilik boyun içindeki Kandı boyunda Kandınayman diye geçmektedir. Nayman boyu de içerisinden değişik parçalara ayrılmaktadır. Bizim bunları burada belirtmemize gerek yok herhalde. Çünkü yukarıda geniş şekilde belirtilmişti.

Nayman boyu Özbek Türklerinin içinde de oldukça önemli rolü almışlardı. Timur devrinde buna en yakın iş yürüten boyların biri olarak Nayman'lar belirtiliyor. Bu tarihlerde

Nayman Boyun Emir Akbuğa yönetmekle Timur'un birkaç seferinde katıldığı belirtiliyor. Bu boy ismi Şeybani Han ordusunun içinde geçtiği bellidir. Kazak boylarının içinde geçen Nayman boyu de Orta Cüzde bulunmaktadır. Nayman boyu da on iki oymağa ayrılıyordu: Akbora, Bularçi, Ters Damgalı, Törtovul, Kökcarlı, Ergeneki, Semiz Baganalı, Baltalı, Kazay, Sadır, Matay, Sarı Cumart. Kazak boylarıyla Kırgız boyları tamamen benzer şekilde üçe ayrılmıştı. Kırgız boyları Sağ-Sol-İçkilik, Kazak boyları de Uluu Cüz-Orta Cüz-Küçük Cüz. Bu sistemi de ordu sistemi diye belirtebiliriz.

Kazak Türkleri çok eski devirlerden beri Orta Asya'da yaşamakta olan bazı Türk boyları ve siyasi gruplarının birlik oluşturmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu hakkındaki bilgiler Kazak Türkleri şecerelerinde net bir şekilde hem de tarihi kaynaklarda açıktan açık belirtilmektedir. Özbek Türkleri-Özbek atı de belirttiğimiz şekilde insan isminden gelmektedir. Türk boylarının bu isim altında toplanmasıdır. Boy sistemi günümüzdeki Özbekistan cumhuriyetinde Kırgızistandaki, Kazakistandaki gibi yaşanmaktadır.

Dünya haberlerinde tarihlerinde tam olarak belli olduğu gibi Avrupanın Osmanlı İmparatorluğun paylaşmak amacıyla saldırmalarıyla Ruslar, XVII. yüzyıldan itibaren Türkistana doğru ilerlemeye başlamışlardır. I. Petro Kara Deniz ve Baltık denizlerinden Avrupa'ya yol açarak, bütün Asya hanlıklarının 'kapıları ile kilitlerini aralamıştır'. Bu vakitlerde Ruslar Türkistanı parçalamanın kolay yolunu de bulmuşlardı. Onların bu kolay yolu de bu bölgede bulunan kardeş halkı bir biriyle çekişme düğmesine basmak.

Bu bölgelerde bulunan tüm Türk Boylarının-Milletinin mutlu yılları, komutan Timur devrinde oldu, tarihinin bundan sonraki hiçbir döneminde Orta Asya'daki tüm Türk halkı, bu dönemdeki huzur ve mutluluğu yaşayamadı. Ancak ne olursa olsun, dışardan gelen söndürme politikaları tam olarak başarılı olamamıştır. Herşeye rağmen, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler dini, milli ve kültürel kimliklerini yaşatmayı ve muhafaza etmeyi başarmışlardır.

SUMMARY

All the various Turkish tribes in Europe and Asia being part of the biggest nations of their time, in addition to the creation of a social, economic and cultural bridge, also established powerful and strong states. At specific points in history, they established many states on the surface of our modern world and the cultural heritage of these states were inherited by modern-day countries of Khazakstan, Uzbekistan and Kyrgyzstan.

The Kyrgyz, Ozbeks and Khazaks are the most authentic among all the various Turkish clans. One important thing that we wish to mention here is that as a name of national unity for the Kyrgyz, Khazaks and Ozbeks, the ethnonym “Kyrgyz”, “Ozbek” and “Khazak” have been accepted. The lands occupied by the various Turkish ethnic groups are indeed vast and wide and they have settled in different areas as well. From far in the past uptill now all the various Turkish ethnic groups have, by leaving indelible traces on cultural advancement, played active roles in a host of historical events.

Indeed, the appearance of the word (name) “Kyrgyz” in historical references in the form of writing belongs to the very old past. The most evident proof of this is its mentioning at the time of the Great Hun Empire’s Shan-yü’sü Mo-tun (Mete). It has been evidently stated in references (books) that in 99 BC when two Chinese generals Li Ling and Wei Lü fled from the Chinese Han Dynasty to seek refuge at the Huns, Wei Lü and Li Ling were appointed as administrators over the Ting-Lings and the Kyrgyz respectively. If we were to be more specific by showing that the name “Kyrgyz” appeared in historical references it would be this: In the year 572, “Kyrgyz” were part of the people who attended the funeral of Mukan Kağan. A clear and concise information about this is clearly presented in the monuments of the Orhuns.

In reality, the fact that the kyrgyz lifted a flag and created a state is clearly and explicitly stated. To be more specific, In the year 840 the defeat of the Uyghur emperor Haso led to the independence of the Kyrgyz by lifting their own flag. By doing so. the Kyrgyz put an end to the century-long kingdom of the Uyghurs and took over Ötüken.

Regarding the fact that the ethnonym “Kyrgyz” clearly appeared in historical references—apart from those of Chinese—it is true that the same name (kyrgyz) appeared in

written Turkish sources many times. In the year 731, when Kül Teġin died, Tardush İnanchu Chor from the Kyrgyz community attended his funeral ceremony. It is true that Tardush İnanchu Chor was the Kyrgyz leader at this time.

As we have stated above, living in the form of tribes or in the form of tribal organizations and the establishment of various political institutions are some of the most characteristic features of the pre-Islamic Turkish history. Since their acceptance of Islam up to date, many different Turkish groups still continue to live as ethnic groups in a vast geographical location.

The history of some tribes among the Kyrgyz, Khazaks and Ozbeks dates back well into the past. One thing we want to mention here that as a result of the sources established from the tribal system in the Kyrgyz, Khazaks and Ozbeks. Infact, the tribes within these three groups still continue to live.

In the present, we obtain information about the tribes found among the Kyrgyz, Khazaks and Ozbeks mostly from the geneological trees of these tribes. These geneological trees is conveying to us information about the various tribes. One of the points that we want to make mention here is that the names of these three tribes date back to the far past and some tribes within these three groups are either similar or the same. Examples of these are as listed below:

Kıpchak—This tribe occupies an important place in the” İchkilik boyu” among the Kyrgyz. Moreover, it is also found in the “Usta Tamga” group of the “Kıtan boyu” as part of the tribes found in the “sol” tribes. The Kıpchak tribe occupies a very important role among the Uzbek tribes. The Kıpchak tribes in the years 1391 and 1395, under the leadership of Osman Bahadır and the rule of Timur Kaġan took part in the war against Toktamış.

As an addition to what we have mentioned above, the Kıpchak tribe was part of the Turkish tribes who under the rule of Abuhayır Han showed security and trustworthiness, afterwards they showed that same feature under the rule of Sheybani Han. Among these Turkish ethnic groups who offered millitary services, the Kıpchaks too had an important role in it. If we point out the amount of Kıpchak present within Khazak Turks, the Kıpchak ethnic group is here too found within the middle fragment. The Kıpchaks here are also made up of four great clans which are as follows: ‘Kok Murun, Kuldenen, Buchay, Karabalık.

The Nayman ethnic group-This ethnic group is found among Kyrgyz, the Khazaks and the Ozbeks too. The settlement of this ethnic group is explained below. The Naymans in Kyrgyzstan are classified under the 'ichkililik' group. The Nayman ethnic group is also divided into various groups, but I believe at this point there is no need to emphasize this because it has already been emphasized and explained plainly.

The Nayman ethnic group among the Ozbek Turks too has quite an important role. In the Timur era they were known as one of the tribes with great labour productivity. The name of this tribe passed in the Sheybani Han empire too. Within the Kazak tribes the Nayman ethnic group is found in the middle fragment. The Nayman ethnic group too is divided into twelve clans which are as follows: 'Akbor, Bularchi, Ters Damgalı, Törtöyul, Kökcharlı, Ergeneki, Semiz Baganalı, Baltalı, Kazay, Sadır, Matay, Sarı Cumart. Just like the Kırgız tribes the Kazak tribe too are divided into three. The Kırgız tribes are divided as Right-Left-middle, the Kazak tribe is divided too as the Uluu clan-Middle clan-Little clan. This system of classification can also be emphasized as an army classification.

The Kazak came into existence as a result of the union formed between some Turkish tribes and political groups who have been living in the Middle Asia since times dating back to old ages. This has been clearly and vividly mentioned in historical sources as well as in the geneological trees of the Kazak Turks. The Ozbek Turks—the name Ozbek, as we stated, came from a person's name. It is the coming together of the Turkish tribes under one name. This tribal system, like in Kyrgyzstan and Khazakstan, is also present in our modern-day Republic of Ozbekistan.

As it was exactly stated in world news and history. The Russians, starting from the 17th century, began heading towards Turkistan (Turkish Republics) after the Europeans staged an attack on the Otoman Empire in an attempt to divide it. Petro I, sailing from the Black and the Baltik Seas to Europe, 'distanced the keys from the doors' of all the then Asian Kingdoms. At this moment, the Russians had a perfect and easy way of dividing Turkistan (Turkish Republic) That easy way was inciting violence among the fraternal people living in that region.

The most happiest years for all the Turkish ethnic groups—or nations—living in this region was at the time of Commander Timur; never afterwards in Middle Asia had any of the Turkish ethnic groups lived the kind of peace and tranquility witnessed at this time. However,

against all odds, none of the external extinguishing politics had one hundred percent succeeded. In spite of everything, the Kazakhs, Kyrgyz and the Uzbeks have succeeded and excelled in living and protecting their true religious, national and cultural identities and values.

KAYNAKÇA

- Aleksenko. N.B, Naseleniye dorevolusonnogo Kazahstana, Almatı ,1982
- Altay H, Anayurttan Anadolu'ya, Ankara,1981
- Ahincanov S. M, Kıpçaki, Almatı ,1995
- Attokurov. Sabır, Ata Manas Ülgüleri, Ala Too dergisi, Bişkek. 1997
- Abramzon. S. M, Kirgizi i ih etnoogeneti i istoričesko- kulturnie svyazi, Leningrad.1927
- Aristov N. A, Opıt vıyasnenie etniçeskogo sostava Kirgiz- Kazakov bolşoy ordı i Kara Kirgizov, Sankpeterburg,1985
- Aytmatova.Roza, Şeceremiz,Kardeş Kalemler Dergisi ,Ankara,2008
- Asanbaeva. C, “Kırgızistan’da Şecere ve Kırgız Tarihini İlk Yazanlar ve Onların Eserleri (1849-1949), Manas Üniv Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek 2005 /basılmamış Y.Lisans tezi
- Ahmet Temir Neşri Moğol’ların Gizli Tarihi,TTK.yay..., Ankara,1988
- Bang.W-R.R.Arat, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1936
- B.Ögel, Türk Mitolojisi, C.I-II, Ankara ,1990
- Bernştam A.N , Oçergi İstori Hunnov, Leningrad ,1951
- Banzarov D, Sobranie soçinenie, Moskova,1955
- Budak. F, Kazakistan’ın dünü, Bugünü, Yarını. Ankara,1999
- Barabova. Y.G Çingizname, Alma-Ata. 1992
- Bulduk. Üçler, Hokand Hanlığı ve İbret’in Fergana Tarihi, Ankara 2006
- “Oğuznamelere Göre Üçok-Bozok veya İç-Oğuz Dış-Oğuz Meselesi”,Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.1, sayı 3 (Kasım 1997)

- Bartold. V. V, Kırgızı. Bişkek. 1943
- Cüsupov Keneş, Kırgızlar-Şecere-Tarih-Muras-Salt, Bişkek, 1991
Caferoğlu A., Türk Kavimleri, İstanbul, 1988
- Çoronkin T.K, Kırgızistandın Tarihı, Bişkek, 1997
Çadarlıoğlu. G, Ötüken bölgesindeki büyük Uygur Kağanlığı (İ. Ü. yayınlanmamış doç. tezi) İstanbul,1972
- Daniyarov K. İstoriya Kazahskogo Gosudarstva, XV-XX, Almatı.2000
Doronbekova. R SSCB zamanına çeyin Kırgızlardın tarihı, Bişkek .1993
Ebülğazi.Bahadır Han, Şecere-i Terakime(Türklerin Soy Kütüğü).Tercüman 1001 Temel Eser
- Emir Haydar Doğlat, Tarih-i Raşidi (çeviren. A.Batur), İstanbul. 2006
Eremeev D. E, Etnogenez Türk, Moskova.1971
F. Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) İstanbul. 1980
Fedorov. B Kırgızdardın ırkı cönündö oçerk Bişkek.1963
G.M.Potanin, Oçerki Severo Zapadnoy Mongoliyi, Sankt Peterburg, 1881
- Gömeç Sadettin, Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri, Ankara 2002
İsakov Bakıt, XIX ve XIX, Yüzyıllarda Sayak Uruusu'nun Sosyal Ekonomik Tarihi. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Bişkek 2005
- Karatayev Oljabay, Kırgızdardın Etno Madaniy Baylanıştardın Tarihınan, Bişkek, 2003
- Kafesoğlu İ, Türk Milli Kültürü, İstanbul-Eylül.2004
Kaşkarlı Mahmut, Divan-u Lugat it-Türk
Kozıbayev, M.K, Kazahstan-arsenal. Almatı,1970
Kozmina, N. N, İstorya, İrkutsk,1926
Karayev Ö, Kırgız'ların Ortaya Çıkışı, 'Kırgız' Terimi Hakkında, Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi 2001
- Kalkan Mustafa, "Kırgız Uruularının Caygaşuu Etnogenez Caktan Bölünüü Mezgilderi", Manas Üniv.Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek (2001-1)
- Levşina A , Opisanıye Kirgızı Kaysakskih ili Kirgiz Kazaçih Ordı

- i Stepey, Soçineniye. S. Peterburg,1832
- Ligeti.L, Bilinmeyen İç Asya(trc. S.Karatay)Ankara.1986
- Mola Talıp, Kırgızın ırkı, Kırgız sancırası. Bişkek.1994
- Mamırbayev Şeralı, Kırgız Sancırası, ‘Alla Too’curnalı tirkemesi, Bişkek.1994
- Musayev K, İstorya Velikoy Kırgızskoy İmperi, Bişkek,1999
- Marguart.J, Übes volkstum der Komanen, Berlin 1914
- Orozbekov Sagınbay, Manas-I-II-III. Bişkek.1995
- Poyarkov.O, Karakırgızskiye legendı, skazki i verovaniya, Alma-ata, 1900
- Sultanayev.T.İ , Koçevie plemeni Priarale XV-XVII veke, Moskva.1982
- Saray M, Kazakların Uyanışı, Ankara.2004
- Özbek Türkleri Tarihi,İstanbul, 1993
- Styanvskiy.N.F, I Pereçislenie nekotorih rodov Kirgiz obitavşih v Vostoçnoy çasti ferganskoy oblasti, İŞV. Türkistansk. OTP. P. G. O, Taşkent.1900
- Sarımsakov Abdıkadır, Bala aylıçı sancırası, ‘Alla Too’curnalı tirkemesi, Bişkek.1994
- Sıdıkov Osmonalı, Tarih-i Kırgız-ı Şadmaniye, Ufa 1914;Tarih, Kırgız Şadmaniye; Kırgız Sancırası, Bişkek 1990 (yay:H.Karasayev)
- Şeşen,R, İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara 1985
- Törökan uulu Esenkul, Kırgızdardın Kıskaça Sancırası, Bişkek.1995
- Taşağıl Ahmet, Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları, Ankara.2004
- Tınışbayev M, İstoriya Kazahskogo Naroda, Alma-Ata.1993
- Umar Uulu Turdubay, Kırgız Sancırası, Bişkek. 1991
- V.V.Bartold, Soçineniye II, I bölüm, Moskva.1963
- Jit II, Moskva.1963
- Kirgizi, Bişkek.1943
- I. P, Moskova 1963
- Valihanov. Ç, Sobraniye soçineniye v pyati tomah, tom II,

Alma-Ata.1985

Vinikov. M.İ, ‘Puteşevstviye po okrainam Russkoy Aziyi i zapiski o nih’
, Moskva, 1868

Valihanov.Ç, Zapiski o Kırgızah, Frunze (Bişkek),1956

Zakirov Saparbek, Saparbek, Kırgız Sancırası, Bişkek, 1996